

Бранислав Нушић

ХАЈДУЦИ

5

НОЛИТ
БЕОГРАД – 1987

Бранислав Нушић

ХАЈДУЦИ

Пођох једном своме пријатељу да га посетим, али не затекох тамо ни њега ни његову госпођу, већ њихову дечицу. Села деца на кућни праг, читају неку књигу и смеју се. Узех да видим и изненадих се кад видех да читају једну од мојих књига, која није никако намењена деци. Истргох им књигу из шака уз речи: – Ово није за децу, ово ја нисам написао за вас!

– Е, па ви напишите нешто и за нас! – рећи ће ми дечица.

– Добро. Дајте ми реч да ово нећете читати, а ја вам дајем реч да ћу написати нешто за вас.

И, ево, ја откупљујем дату реч. Пружам дечици књижицу која их може утолико више занимати ако им кажем да ова прича није потпуно измишљена, већ да сам је ја, у своје детињству, одистински преживео, а то ће рећи да ова прича описује живот деце која су данашњим даном читаоцима дедови.

Ако се моји мали читаоци из ове приче немају чему поучити, извесно је да ће се имати чему насмејати. Највише можда мени. Ја ћу се томе њиховом смеху радовати, јер дечији смех је највећа радост старости.

*1. октобар 1933. године
Београд Чика Нушић*

I – НА ХРАСТОВОМ СТАБЛУ

Тамо иза последњих кућа, на широкој пољани а отприлике двеста метара од дунавске обале, лежало је једно велико храстово стабло, да коме су се гране већ осушиле. То стабло је пре неке године нанела вода. Била с пролећа велика поплава, па се Дунав разлио и потопио поља и ливаде, шуме и села, те ишчупао негде натрули храст, понео га на својим валима и некако ту, код нашега града, секнула вода те тај храст, ко зна из чије шуме, остао на ледини и сад добро дошао нама, деци, да се ту збирамо кад смо докони и слободни од школе.

Било нас је десетина који смо сваког божјег четвртка и недеље ту окапали. Ту су нам у близини биле родитељске куће, а у школи смо се некако здружили. Не може се рећи да смо били најбољи ђаци, али смо били добри другови. А тешко је било бити добар ђак кад ми све слободно време, када би требало да учимо лекције и радимо задатке, проводимо овде на стаблу. Тек што ручамо, тек што испустимо кашику, а ми сподбијемо књиге под мишку, па хајд' на стабло. Ту се и скупимо па заједно кренемо у школу. А кад се враћамо из школе, ако је отворен прозор у кући, бацићемо књиге кроз прозор, а ако није, улетећемо у кућу, одрезати велику кришку хлеба, бацити књиге, па све трчећи на стабло.

Било је и таквих који су који пут дошли, а који пут не, али нас шесторица смо били стални. То су били: Жика Дроња, Миле Врабац, Сима Глуваћ, Мита Трта, Лаза Цврца и ја. Чеда Брба долазио је само недељом.

Жика Дроња је био доста вредан и увек је ревносно учио лекције, али му некако бог није дао да упамти што учи. Он, на пример, научи лепо лекцију из земљописа и да га тога часа запиташ, одговорио би ти реч по реч. Али док дође од куће до школе, а он заборави. Једанпут тако професор му вели: – Жико, ти ниси ни прочитао лекцију?

– Јесам, господине, – брани се он – и знао сам је врло лепо!

– Па зашто је сад не знаш? – пита професор.

– Заборавио сам је уз пут док сам дошао од куће до школе!

Звали смо га Дроња што је био некако сав расклиматан и све је на њему висило. Његове руке и ноге нису изгледале као да су

израсле из тела, него као да су пришивене, онако отприлике као кад правиш лутку од крпчића па јој пришијеш ноге и руке те свака за себе клима. Кад трчи или кад игра мете, а тебе све страх да му се рука или нога не откине.

А није био само дроњав него и брљав као прасац. Његове књиге изгледале су као да су биле у туршији; његови писмени задаци изгледали су као земљописне карте, са огромним океанима на свакој страни исписаним мрљама од мастила. Он није писао само по хартији већ и по своме лицу, по оделу, по кошуљи. Кад дође у школу и донесе писмени задатак, да се човек чисто уплаши од њега; лице гараво, нос модар, кошуља шарена, хаљине испрскане као да је мастилом кречио кућу а не писао задатак. Па још ако га натера професор да се умије, онда зло постаје горе: разлије му се мастило па изгледа као молжавани ђаво.

Мила смо звали Миле Врабац, али не знам зашто смо га тако звали. Имао је, истина, обичај да за време часа једнако трпа руке у џепове, да вади отуд сухе мрвице па да их грицка, али неће бити да смо му због тога дали такво име. Пре ће бити друго нешто. Једанпут се враћамо из школе, а нама у сусрет иде један свештеник. Ми му се сви јављамо и скидамо капе, а Миле баш у тај час стрпао руке у џепове па тражи мрвице. Свештеник нас заустави па се окрете Милу: – Мали, јеси ли ти ђак?

– Јесам! – вели му Миле.

– А да немаш ти случајно врапца под капом?

– Немам! – вели Миле.

– Па видим, знаш, – каже њему свештеник – Не скидаш капу ни свештенику, па велим бојиш се да ти не одлети врабац!

И ето, од тога часа сви га окупи смо Миле Врибац, па му тако и остаде то име.

Врабац није био најгори ђак у разреду, било је и горих. Он је чак чешће знао лекцију из хришћанске науке или из историје, па чак је једанпут знао и лекцију из земљописа. Из свих осталих предмета није умео ни да зине. Пита га једанпут професор Зоологије: – Зашто ти, Миле, бар једанпут не научиш лекцију из зоологије?

А он му вели:

– Не иде ми у главу, господине!

– А мени – вели њему професор – не иде никако у главу да ћеш ти моћи прећи у старији разред!

Мита Трта је био врло добар друг и био је врло добра и мекана срца. Кад пред њим говориш нешто жалосно, а он се одмах заплаче. Пре неки дан Врабац добио јединицу из рачунице, па место да он заплаче, заплакао се Трта. Толико га то ражалостило што је Врабац добио јединицу.

Трта је могао бити добар ђак, само да није би лењ. Све друго још како-такo, али му је најтеже било ујутру да се дигне из постеље. Е, лакше би било извући натоварена кола из блата; лакше би било помаћи с места магаре кад се узјогуни и одупре ногама; лакше би било изнети буре од сто литара из подрума но Трту извући из постеље ујутру. И није да неће, хоће он, па чак пружи једну ногу, па пружи другу, али оно што је најтеже на њему то остане у постељи, па ни маћи. Зато су га сами његови у кући звали Трта, па је то име донео готово у школу.

А није он био лењ само при дизању из постеље него чак и код разговора. Мораш клештима да му вадиш речи из уста. Кад му професор постави какво питање, он се најпре почеше, па онда погледа све нас редом, па погледа у таван и тек онда се реши да погледа професору у очи и да му одговори. Али не одговара онако као што би' ми, него изгледа као да му одговори леже у некој дубокој торби па их тражи, тражи, тражи. И увек одговара кратко, јер га мрзи да дуго говори. Пита га, на пример, професор: – Реци ти мени, Мито, је ли Месец удаљен од Земље и колико?

– Јесте! – одговори Мита.

– Шта, јесте? – упита професор.

– Удаљен је! – одговара Мита.

– Колико је удаљен? – наставља професор да цеди одговоре од њега.

– Много! – одговори Мита Трта и ту стане.

Може професор чинити шта хоће, може постављати каква хоће питања, може покушавати на све могуће начине да му измами још који одговор, аја, Трта ни да макне. Он је убеђен да је Месец много удаљен од Земље и од тога убеђења неће ни за живу

главу да одступи. Тако и из хришћанске науке. Пита га господин катихета:¹

– За колико је дана бог створио свет?

– Шест – одговори Мита.

– Добро, – вели господин катихета – а шта је ког дана створио?

– Редом – одговара Трта.

– Па којим редом? – пита даље господин катихета, али Трта не одговара више. Он је казао све што је знао и он налази да је довољно казао. Зашто би се умарао говорећи даље?

Лаза Цврца је био најмањи међу нама. Зато су га ваљда и звали тако. Био је некако и највеселији, умео је да нас све наемеје. Умео је да иде на рукама, умео је да пребаци ногу око врата; умео је ди се искези и избуљи очи као жаба; умео је пљувачком да гађа; умео је да звижди као да има свираљку у устима. Једина мана му је била што је по који пут муцао. А није муцао кад је овако с нама разговарао, умео је чак врло лепо и течно да прича, али чим га у школи професор прозове, а њему запне нешто у грлу и одмах почне муцати.

– Је л' ти то тако од рођења муцаш? – пита га господин професор.

– Не, – одговара Цврца – раније нисам муцао!

– Па откад муцаш?

– Откад сам пошао у први разред гимназије.

– А је л' то тако из свих предмета муцаш или само из мога? – пита професор.

– Не муцам кад радим гимнастику! – одговара Цврца.

Тако је исто радио и Сима Глуваћ. Није био глув кад с нама игра и разговара, а у школи, кад год не зна лекцију, а он се прави глув. Зато смо га и прозвали Глуваћ. Имали су професори муке с њиме. Они га питају једно, а он се прави да није чуо шта га питају, па одговара друго, оно што зна. Тако, на пример, пита њега професор: – Кажи ти мени, Симо, у коме су веку Срби примили хришћанство и ко су били први хришћански учитељи међу њима?

А Сима запне:

– Косовска битка је била 15. јуна 1389. године на Пољу Косову. Турску војску је предводио...

– Стани, стани, не питам те то! – надвикује га професор, а Сима наставља још вишим гласом – турску војску је предводио сам султан Мурат, а српску војску српски цар Лазар. Војске су се сукобиле на реци Лабу...

– Стани, брате, побогу!... – виче професор, па се диже са катедре и шаком му запушава уста. – Је л' ти не чујеш добро? – пита га професор.

– Јесте, не чујем добро! – вели Сима.

– Зато, – вели професор – видим, ја те питам једно, а ти ми одговараш друго. Добро, иди на место!

И тако ти се Сима некако извуче. Али кад је видео да му то добро пролази, а он се избеобразио па почео да претерује. Пре се бар држао истога предмета, па професор га пита једну лекцију, а он одговара другу, ону коју зна, али сад почео чак и предмете да брка. Професор га пита зоологију, а он одговара земљопис. Пита га, на пример, професор: – Кажи ти мени, Симо, које се животиње називају копитарима?

А како Сима нема појма о томе, одговара:

– Наша се држава граничи са истока Бугарском, са севера Румунијом и Аустро-Угарском, са запада...

Професор просто да побесни и треска књигом о катедру, а Сима наставља.

Разуме се да то није могло да иде тако једнако; професорима већ досадило, а ђаци почели да шапћу о томе како се Сима прави глуп. А оно што се шапће чује се као и оно што се гласно каже. Дочули то професори па ти једнога дана уђе у наш разред као нека комисија: разредни старешина, још један професор и школски лекар. Поседаше, па позваше Симу преда се. Сима као увиде да му ово нешто није добро, па стао пред таблу и све колута очима.

– Како се ти зовеш? – пита га лекар и то врло тихим гласом. Сима увиде да је то замка, па покуша да се извуче: – Нисам чуо шта ме питате? – одговара он лекару.

– Како ти је име и презиме? – пита опет лекар.

– Има четири доказа да је Земља округла. Први је...

– Стани! – виче разредни старешина. Сима се заустави па нас прелете све очима, као хтео би да нас упита је ли добро.

– А како ти се зову отац и мајка? – пита опет лекар тихо.

– Молим? – опет Сима као бајаги није чуо.

– Како ти се зову отац и мајка? – понавља лекар питање.

– Америку је пронашао Христифор Коломбо – одговара Сима.

Професор и лекар погледаше се међу собом а тада ће разредни старешина шапћући рећи: – Ја мислим да би најбоље било повалити га, овде пред целим разредом, на клупу, скинути му чакшире и опалити му двадесет и пет батина, али тако крвнички да бар месец дана не може сести на столицу.

И лекар и онај други професор сложише се с тим, а Сима кад то чу, иако су шапутали, удари у плач.

– Немојте, молим вас, господине!

– Како, како, па зар ти чујеш кад ми шапућемо? – запита лекар.

Сима се збуни, али се брзо извуче из забуне.

– Чујем, ал' само на једно уво.

– Е, ако само на једно уво чујеш, онда ћемо ти ударити само половину батина. Хајде свлачи чакшире!

– Јаој, господине, немојте, ево овог тренутка прочуо сам и на друго уво.

– Прочуо си, је л'?

– Јесам!

– Е, па, дедер, реци ти мени како се зовеш? – понови опет лекар шапатом.

– Зовем се Сима Младеновић – одговори лепо и гласно Сима.

– А како ти се зову отац и мајка? – опет прошапута лекар.

– Отац ми се зове Тома, а мајка Марија.

Комисија је била задовољна, а задовољан је био и Сима што није добио батине, али је зато, за превару својих наставника, био отпуштен из школе с правом полагања испита, који испит он, разуме се, није положио, те сад понавља први разред. Ето такав је био Сима Глуваћ.

Што се мене тиче, тешко је рећи какав сам ја био, јер су о мени постојала разнолика мишљења. Једни су мислили да сам рђав и неваљао, а други су мислили да сам добар. Тако, на пример, моји родитељи, отац и мати, били су мишљења да сам ја неваљало дете; моји професори, и то сви одреда, као да су се договорили, били су мишљења да сам рђав ђак, а ја лично био

сам опет мишљења да сам врло добро дете и да сам одличан ђак. Једино што могу сам признати то је да нисам волео школу, и кад сам могао да се извучем да не одем, било је то за мене право уживање. Једанпут ме заболео зуб, и то ме одистински заболео и образ ми се чак надуо, па ме мајка није пустила у школу. То ми се необично допало, и отада кога год у кући заболи зуб, ја не одем у школу. Заболи оца зуб, ја не одем; заболи мајку зуб, ја не одем, заболи сестру зуб, ја не одем; заболи брата зуб, а ја опет не идем. Професори ми, међутим, то нису уважили што ја због туђих зуба не долазим у школу, него ми бележили изостанке, и казнили ме. И тако сам ја, ни крив ни дужан, а због туђих зуба, страдао.

Иначе сам био врло мирно и послушно дете, те не могу да разумем зашто сам тако често извлачио батине. Није да сам чинио неке кривице, него све због неких ситница: или разбијем прозор, или разбијем сестри главу, или упалим сламу на тавану, или се претурим и паднем у корито са потопљеним рубљем, или сипам мастило у слатко од ружа које је мајка изнела да се хлади кад га је скинула са ватре. И, ето, све тако због неких ситница сам извлачио батине. А те батине су ми много сметале у напредовању у школи. Тако, на пример, једанпут ме отац истукао пред сам полазак у школу. Разуме се онда да нисам знао лекцију. Ко може да памти лекцију кад извуче батине. Професор, дабоме, прозове баш мене, јер, то сте сви приметили, професори некако намиришу оног који не зна лекцију па баш њега прозивају. Пита ме професор, а ја чупкам капут и гледам у таблу. На табли не пише ништа, али ја опет гледам у таблу, јер где бих иначе гледао. Тек нећу ваљда професору у очи? Пита професор опет, али ја не одговарам; пита он и по трећи пут, не одговарам.

– Па ти не знаш лекцију? – вели професор.

– Знао сам је, али ме отац истукао пред сам полазак у школу па сам заборавио – браним се ја.

– А зашто те истукао, црни сине? – пита професор.

– Зато што нисам хтео у школу да дођем, а он је хтео на силу да ме натера!

– А, тако – вели профееор. – Е па, синко, поздрави свога оца са моје стране и реци му да сам га ја умолио да те испребија као сеоску цукелу. Ето, тако га поздрави!

– Хоћу, хвала!

Ето такав сам отприлике био ја. А сад знате какво је било наше друштво које се сваког боговетног дана окупљало на храстовом стаблу.

II – ЧЕТВРТАК ПОСЛЕ ПОДНЕ

Четвртком после подне тек што испустимо кашику о ручку, а ми одмах на стабло. Немамо школе па ћемо по подне па све до мркла мрака преседети и разговарати се до миле воље.

А четвртак после подне некако је сладак, слађе нам пада него недеља. Недеља је божји празник, а четвртак је радни дан, као и сваки други радни дан у недељи, па нам то што немамо тога дана школе изгледа као да смо зајели нешто. Истина, професори рачунају да ће нам четвртак после подне добро доћи да се спремимо из задатих лекција и да израдимо писмене задатке, али кад би' тако радили, не би нам четвртак био сладак. Нашто би нам онда био четвртак, ако морамо и тог дана учити. Миле Врабац каже: »Мени је сваки четвртак по подне мали Ускрс!«

И какве ти све разговоре не водимо ми четвртком после подне на храстовом стаблу, крај дунавске обале. О свему и свачему што се код нас дешава, или што оком сагледамо, или што смо чули или научили. Видимо, на пример, лађу на Дунаву; још је врло далеко, тек је само дим наглашава, и одмах скренемо разговор на лађу.

– Шта би ти волео, – пита Цврца Трту – шта би волео, да си лађа или 'тица?

– Ја бих волео да сам 'тица, – вели Трта – слободан сам, летим где хоћу, а лађа је везана за воду, не може да лети.

– Јест, 'тица, ал' дође ловац па метне у пушку драмлије,² па нанишани, па дум... а 'тица заковрне. А лађу не може ловац да гађа – вели му Цврца.

– Ја бих волео да сам лађа! – вели Дроња. – Волео бих зато, брате, што на лађи има кујна па кад огладниш, можеш да једеш.

– Е, баш си глуп, Дроњо, – рећи ће Миле Врабац – па не једе лађа. То могу да једу путници а не лађа!

И настављамо тако разговор о лађи док нам што друго не одвуче пажњу. Праћне се, на пример, рибица изнад површине дунавске и, разуме се, одмах ћемо о њој разговарати.

– Је ли риба бржа од лађе? – пита Глуваћ.

– Па бржа је, добоме, иначе како би могла да побегне испред лађе кад на њу наиђе! – вели мудро Трта.

– Ал’ ‘тица је бржа од рибе! – тврди Глуваћ.

– Зашто? – питају други.

– Па има крила, а риба нема крила!

– Па јест! – као одобравају сви.

– А ја бих, и поред тога, волео да сам риба – вели Глуваћ.

– А што? – питамо га сви наглас.

– Па прво зато што бих могао да препливам Дунав и десет и двадесет пута на дан.

– Е, то јесте! – узвикујемо сви и чисто завидимо Глуваћу што ће препливати Дунав десет и двадесет пута.

– А још због нечег волео бих да сам риба! – додаје Глуваћ, сад већ поносан што осећа да нас је освојио.

Ми се сви претварамо у знак питања, и гледамо га право у уста да чујемо шта ће рећи.

– Кад не знам лекцију, а ја ћутим као риба. Кад сам риба, морам да ћутим.

– Јест, ал’ да си риба, не би те примили у школу! – додаје Цврца.

Поводом тога прелазимо на разговор шта би ко волео да буде као животиња.

– Ја бих највише волео да будем тигар, – рећи ће Дроња – па кад рикнем, да дршћу професори од мене. Ух, што бих уживао! Замисли час зоологије, па пита мене професор: »Знаш ли ти, Жико, шта је то зоологија?« – »Зар ја, тигар, па да не знам шта је зоологија. Ја сам зоологија!« – грмнем ја па шкргутнем зубима и рикнем, а професор зоологије дрекне као јаре кад га кољу, па полети право на прозор, разбије га главом и скочи доле у двориште. А ја се попнем на прозор двома предњим шапама, па

ја њега онда питам: »Кажите ви сад мени шта је зоологија?« Е, тако бих, видиш, уживао!

– А би ли кога од нас пождерао? – пита Врабац.

– Тебе не бих, мршав си ко глиста. Али овога Трту баш бих појео с великим апетитом.

– А што баш мене? – брани се Трта.

– Па зато што си пуначак, као прасенце. И, да знаш, не бих те пождерао таквог какав си, него у сосу од кисела млека.

– Е, јеси глуп, Дроња, – смеје се Глуваћ – откуд тигар једе своје жртве у сосу од кисела млека. Него имаш ти, пријатељу мој, да прогуташ њега оваквог какав је, са капутом, кошуљом и ципелама.

– Ух, с ципелама! – учини Дроња и погледа блатњаве ципеле на Трти – баш да му не гутам ципеле.

– А ти, Миле, – пита Глуваћ – шта би ти волео да будеш?

– Ја? – замисли се Врабац. – Ја бих, право да кажем, волео да будем рода.

– Па јес'! – приметне Глуваћ. – Боље рода него врабац.

– Није због тога, – објашњава Миле – него онако, волео бих да будем рода. Ви играте доле на улици, а ја седим горе на оцаку као цар на престолу и гледам вас одозго.

– Јест, као цар на престолу – подсмева му се Цврца. – Кад рода увек стоји на једној ноzi! Не стоји ваљда и цар на престолу на једној ноzi.

– А откуд ти опет знаш је л' стоји или не стоји? Јеси ли кој' пут видео цара?

– Нисам!

– Е, па што онда говориш?

– Ал' како ћеш, то није лако цео дан да стојиш на једној ноzi? – пита Дроња.

– Зашто, брате, – објашњава Врабац – кад ми се умори једна нога, а ја пређем на другу. А кад дође јесен, а ја... прр... пр... пр... пр... па хајд' у Африку. Одлетим у Африку, па тамо скинем и капут и панталоне и легнем на песак, јер је тамо, знаш, велика врућина. И док се ви овде мрзнете преко зиме, ја тамо у Африци лешкарим на топломе песку. А кад дође пролеће, а ја опет долетим овамо да видим како сте.

– Бре, па ти би то бесплатно путовао у Африку? – узвикује одушевљено Глуваћ.

– Бесплатно, дабоме!

– Е, то је дивно! – одушевљава се Глуваћ.

– Богами, не бих му ја никад волео бити рода! – примећује Дроња.

– А зашто? – пита као увређено Врабац.

– Па зато, брате, што мораш да гуташ жабе. Рода се храни жабама. Нек иде до ђавола и оно уживање што бесплатно путујеш у Африку, кад морам да гутам жабе.

– Није истина, рода не једе жабе! – брани се Врабац, иако се види да се и самом њему згадило.

– Једе! – тврди одлучно Дроња. – Ја сам својим очима гледао роду крај बारे, узела жабу у кљун, па док тренеш оком, она је прогута.

У томе часу се лице у Врапца искриви; њему се учини да осећа жабу у устима и да му клизи низ грло, па се у један мах сети последњега разлога да се одбрани од жабе.

– Није истина, не једе жабе, јер шта би јела у Африци? Рода целу зиму проведе у Африци, па неће ваљда тамо гладовати?

– Има и у Африци жаба – вели Дроња с таквим поуздањем као да је провео век у Африци.

– Нема! – тврди одлучно Врабац. – Тамо су велике жеге, па исуши свака бара. Тамо нема бара, а где нема бара, нема ни жаба.

– Онда у Африци рода гута змије! – додаје Дроња, а у Врапца се искриви лице и видиш лепо како му се тог часа смучи.

Ућутасмо сви и свако од нас замисли Мила Врапца како гута змију. Да прекине ћутање, рећи ће Цврца: – Ја бих, брате, највише волео да будем пас.

– Ух, па да те вежу за ланац – вели сад већ пакосно Врабац.

– Што за ланац? Ја бих био дресиран пас, па не мора да ме вежу.

– Ја не бих волео да будем пас због бува – примећује Дроња.

– Море, какве буве, стресем се па нападају све буве – брани се Цврца.

– Ја не бих волео никад да будем пас! – вели Врабац, са очитом намером да свакоме поквари жељу, само зато што су њему због жабе покварили.

– То је најбоље! – вели Цврца. – Живим у кући као и досад што сам живео, а не као Глуваћ што би волео да буде риба па мора да живи у води. А ти, Дроњо, кад би био тигар, морао би да живиш у шуми, а Врабац као рода мора целог века да стоји на једној нози и да гута жабе. Овако ја као пас опет остајем у фамилији; једем све што једу моји. Истина, спавам у шупи, али могу и у ходнику, ако сам чист. Па онда лајем на кога стигнем и могу да уједем кога хоћу. Замислите господина професора историје. Он има пик на мене и даје ми стално двојке, а ја као пас могу да имам пик на њега. Он и иначе иде увек улицом замишљен и забринут, као да је он крив што је пропало српско царство на Косову. Па он тако иде улицом, а ја се завучем под клупу и ћутим, па кад он наиђе, а ја тек: »Хав, хав, хав, хав!...« па га уједем, а он врисне као маче кад му станеш на реп.

– А би ли кога од нас ујео? – пита Трта.

– Не бих, ако бих ујео, највише бих волео Дроњи да поцепам панталоне.

– А што баш мени? – буну се Дроња.

– Па зато, брате, што теби и иначе висе панталоне и спадају ти сваки час, па бар да ти олакшам. Ето зашто.

– Трто, рећи ће на то Миле Врабац – знаш шта би ти требао да будеш?

– Шта? – пита Трта, који је и иначе размишљао и никако није могао да се сети шта би он требао да буде.

– Најбоље би било кад би ти био слон!

– Зашто слон? – пита Трта.

– Тако, не знам зашто, – вели Миле – ал' би најбоље било кад би био слон.

– А ти? – запитаће мене Цврца.

– Ја не знам, – снебивам се ја, па ми тек уједанпут падне на памет – ја бих највише волео да будем локомотива.

– Уа! – дрекну Врабац и удари у смех – па локомотива није животиња.

– Јесте, брате, зашто да није? – браним се ја. – Има стомак и ждере као свака животиња; дише, иде, има очи и гледа, е па зашто онда није животиња?

– Зато што нема крви! – вели мудро Глуваћ.

– Дабоме, – прихвати одмах Врабац – не може да се роди. Јеси ли ти чуо који пут да је локомотива олокомотивила малу локомотиву?

– А шта мислите, – запитаће Трта – ко је јачи, локомотива или слон?

– Јача је локомотива! – тврди Врабац.

– Ја мислим јачи је слон! – тврди опет Трта.

– Истина, море, кад би се нешто ухватили укоштац слон и локомотива па се порвали, ко би кога оборио? – пита Цврца.

И онда настаје дуга расправа и препирка око тога. Једни тврде да би локомотива оборила слона, а други да би слон оборио локомотиву. Па од локомотиве пређемо на разговор о облацима, па онда о лубеницама, па онда о вештицама, па о змајевима, па о великом звону на Саборној цркви. И тако разговарамо без краја, док неко не предложи да играмо мете, те Сима Глуваћ извуче из џепа лопту од кучине, па се поделисмо у два табора и заиграсмо пољаном лопте, све док не паде вече.

III – НЕДЕЉА

А недељом већ друкче бива. Тада међу нас дође и Чеда Брба, јер он је шегрт код пекара па радним даном не може, а недељом порани још у рану зору те га ми, кад дођемо, затечемо већ на стаблу.

Чеди Брби је право име Чеда Барбић, али једанпут, на писменом задатку, он у своме потпису поједе оно а и потпише се Чеда Брбић.

Је ли, бога ти, Чедо, је л' се твој деда звао Брба? – пита њега учитељ идућег часа.

– Није, господине! – вели му Чеда.

– Па, знаш, видим ти се потписујеш Брбић, па рекох да ти се није нешто деда звао Брба!

Ето, од тога дана остаде му име Брба и нико га друкчије није звао.

Био је наш школски друг, заједно смо свршили основну школу и први разред гимназије. Кад смо прешли у други разред, он је и даље остао у првом, па и одатле га истерали те је отишао у пекарске шегрте.

И основну школу он је некако свршио на једвите јаде. Није он прелазео из разреда у разред зато што је нешто знао, него се сваки учитељ спасавао да му не остане и догодине у разреду, па га гурао на врат другоме. Јер Чедо не само што не учи сам него је кадар цео разред да повуче за собом, те да сва деца дигну руке од школе. Био је права напаст и за учитеље и за другове ђаке. Једанпут га учитељ трећег разреда баш питао отворено: – Бога ти, Чедо, што ти долазиш у школу, што не седиш код куће?

– Па седео бих, господине, – вели Чедо – али мајка ми каже: »Бога ти, Чедо, што ти седиш код куће, што не идеш у школу?« па ја као хоћу да послушам мајку.

– А шта ти каже отац?

– Отац каже: »Бирај, синко, ја л' школа, ја л' да цепаш дрва.«

– А ти?

– А ја изабрао школу, боље школа него да цепам дрва!

– Па кад је боља школа, Чедо, онда што не учиш? – пита га учитељ.

– Е, кад бих учио, – вели Чедо – онда не би била боља школа.

Био је најјачи у разреду, сви смо га се бојали. Не смеш с њим да се посвађаш, јер одмах те дохвати за гушу, а подметне ти некако ногу, па се пружиш на земљу, а он ти клекне на груди. Носио је увек и један мали ножић у појасу, па нам је и њиме претио. И грдно је лагао о свом јунаштву; причао нам је како је овога оборио, па онога оборио. Причао нам је како је он кадар гвоздену шипку да превије рукама; како је кадар пун аков³ воде да диже зубима; како су му нудили три стотине динара месечно плате у једном циркусу да се рве. Ми смо знали да лаже, али смо морали да му верујемо.

А био је праведан: увек је заштићивао онога који је слабији. Тако једанпут Цврца проспе стакло са мастилом на пропис некога Милете Савића. А Милета је био кудикамо јачи од Цврце. Па он узме онај пропис и натера Цврцу да га полиже. Узео сиромаш Цврца и полиза онај пропис и нагрди се по лицу као

прави црнац, али то Милети било мало па хоће још и да га туче. Тада се Брба испрси пред Милету па му рече: »Е нема, синко, натерао си га да ти полиже пропис, полизао, па ето ти! Шта хоћеш више? Види њега слабог па хоће да се туче: 'ајд удри на мене ако смеш!» И Милета ућута, ни речи не рече.

Ето, такав је био Чеда. Иначе, као ђак био је да бог сачува. Кад учитељ говори лекцију, он хвата муве или донесе у џепу блато па прави куглице и гађа њима ђаке; или донесе иглу, па кад је највећа тишина, а он убоде друга до себе, па овај врисне и скочи из клупе у ваздух као да га је федер избацио.

И да је то само, али и друга чуда је чинио Чеда. Чује, на пример, звонце које јавља да ће учитељ ући у разред, а он украде и сакрије и креду и сунђер са табле, па кад учитељ хоће да испише какву реченицу, а он завирује лево, завирује десно, сагиње се иза табле, пита редара, а редар му вели да су сунђер и креда били до малочас на свом месту. Узме учитељ па прегледа скамије,⁴ претура нам џепове и нигде сунђера и креде. Па кад се већ заморио грешник, а он се окрете Чеди.

– Чедо, нећу ти ништа, али ми кажи поштено јеси ли ти склонио сунђер и креду?

– Нисам, господине! – брани се Чеда.

После већ, кад ми одемо кући, а фамулус,⁵ чистећи разред, нађе у фуруни и сунђер и креду.

А једанпут је донео врапца у школу. Како га је сакрио да нико од нас не примети, ни сад не удем да вам кажем. А не знам ни како га је пустио да нико не примети. Сећам се, задао нам учитељ неку реченицу да испишемо. Учитељ стао код табле па исписује, а ми сви полегли на клупе па преписујемо. Таман учитељ удари тачку на крају реченице и ми сви за њим, а тек врабац пр'ну из клупе, па облети најпре разред, а затим поче да се грува у прозор, хтео би напоље. Учитељ уздрхта од љутине.

– Ко је донео врапца? – грми учитељ.

Сви ћуте. Учитељ поче да испитује је ли ко видео ко је пустио врапца. Ми смо сви у души веровали да је то Чеда, али нисмо могли сведочити, прво зато што нисмо видели, а друго, и да смо видели, не бисмо смели сведочити, јер би нас Чеда после премлатио.

А једанпут је још нешто горе начинио. Донео је некакав прашак. Бог би га свети знао где га је набавио и ко му га је дао. Донео га, па док смо ми за време одмора играли по дворишту, он посуо по целој школи између скамија. Сврши се одмор и ми улазимо сви у своје клупе, а учитељ седа за сто и почиње да говори о рађању и заласку сунца и о странама света. Говори он тако нама, па застаје и гледа нас. Цео разред се чеше. И то није да се чеше као што пристоји почешати се, већ сви се искривили, драпају се по ногама, чешу се о задњу скамију и завукли лењире у кошуљу па гребу леђа.

– Што се драпаш? – викну учитељ на првог на кога му паде поглед. – Што се драпаш? Ниси се ваљда купао од рођења?

– Јесам, господине!

– Па што се драпаш?

Учитељ нас грди тако, па прилази скамијама да истегли уши првоне ко се почне драпати, али тек што приђе скамијама, спопаде и њега свраб, па сад да видиш чуда и невоље. Испитује учитељ и драпа се, одговара ђак и драпа се. Напослетку ни сам учитељ није могао више издржати, него и он узео лењир па га завукао иза леђа и чеше се. Кад најзад виде учитељ да више не може ни он ни ми да издржимо, распусти школу и ми весело јурнусмо кући. Разуме се, уз пут, где год смо наишли на дрво или на кућни угао, ми смо се чешали као мечка о камен.

Ето, зато су Чеду учитељи гурали из разреда у разред, да се спасу напасти. Е, али то је тако некако и могло да му се прође кроз основну школу, али у гимназији окретоше други лист. Стегоше Чеду, па му не дадоше да дише. Оставили га да понавља први разред, и није ни пола године изгурао понављајући, па га истераше из школе.

Луњао је тада неко време беспослен и правио триста чуда, те сваки дан задавао бриге оцу и мајци. Једанпут га чак довео жандарм кући и попретио родитељима, ако не припазе на своје дете. Тада се они реше да га даду у шегрте. Разуме се и ту је било повуци-потегни. Неће Чедо у шегрте или баш и ако хоће, не иде му се на сваки занат. Што год му отац и мајка предложи, а он нађе неку замерку. Ако му предложи да иде на обућарски занат, а он напрћи уста: – Јест, па да се сав улепим ћиришом.

– Па добро, ‘ајде у кројаче.
– Не волим због игле; сваки час се набодем.
– А како би било, Чедо, да пођеш у коваче? То је баш добар занат.

– Добар је, само не волим због чекића. Мајстор увек има чекић у руци. Мајстор кројач, кад се наљути, па фљисне шегрта по глави, а он то метром, јер му је увек при руци; обућар гађа шегрта калупом, а ковачки мајстор клепне те чекићем, па ти прсне лобања као лубеница.

Ето тако, свакоме занату он нађе приговор. Напослетку сложише се и он и родитељи да пође у пекаре. Волео је грдно да једе переце, па му то некако било примамљиво.

Од тога доба, откако је отишао у шегрте, Чеда Брба долази само недељом међу нас, на храстово стабло. И тога дана он нам увек казује о својим подвизима и јунаштвима и хвали се и лаже ужасно, али се ми сви правимо да му верујемо.

IV – AVANTI, GENERALE!⁶

Да вам испричам један несташлук Чедин који је, боме, нанео велике штете и невоље многим недужним људима.

Био вашар, велики годишњи вашар, па се слегло ту све и сва. Гмиже народ као мрав између кола, шатри и гомила еспапа.⁷ Овамо лежи по земљи грнчарија, тамо дрвенарија, стакларија, гвозђарија, па онда читава брда лубеница и диња. А шатра до шатре. У једној се продаје платно, бело и шарено; у другој готово одело, у трећој медени колачи, у четвртој перле, дугмад, игле, конци, чешљеве и хиљаду других ситнурија. Тамо даље опет на моткама лежи кров од зеленила, а под њим столови – пуни народа, који пије уз свирку циганских свирача; па до овог опет крчма, до ове трећа и тако редом по неколико крчми под платном или зеленилом. Па онда шатра где се гађа нишан из глуве пушке, па круг обележен дебелим канапом затегнутим измеђ’ ступчића, а у кругу танки штапићи пободени у земљу, па ови око круга бацају гвоздене котурове, те ко погоди и котур му најаше на штапић, добија. Даље тамо вртешка, коју смо звали *рингишпил*. Под великим, врло великим амрелом, висе дрвена кола и коњи, па деца плате, поседају у кола, или појашу коње,

засвира вергл⁸ и амрел почне да се окреће, те настане кикот, врисак и довикивање оних из кола и са коња и ових што су опколили рингишпил. Иза рингишпила панорама. Кућица од платна и на улазу један дечак свира у трубу те збира свет, а један мршавко с прљавом кошуљом, згужваним капутом и поломљеним цилиндром на глави указује из свега гласа какве се све величанствене ствари могу видети у панорами: »Битка на Севастопољу«, »Пожар Москве 1812. године«, »Опсада Париза« и пуно још других слика. Па онда циркус. У њему један дечко који се преврће преко главе и превија на вратилима; један човек диже терете, а други, сав намазан брашном, по цео дан се церека и сви му одреда одваљују шамаре. Иза циркуса пространо поље и ту сајам стоке: овце, козе, краве с теладима и коњи које изјахују Цигани те приказују купцу њихове врлине. Иза коња, у пољу, читав логор кола. Под колима привезан сеоски пас, а крај кола ватра, око које читава породица оних који су од јутрос или од јуче још стигли, ко зна откуд, а вечерас ће или сутра да се врате. Ту крај кола они кувају јело себи, а у колима спавају, те их тако јевтиније стаје.

А гужва и ларма и гмиже она светина. Цењка се, надвикује, треште бубњеви и трубе, деру се на сав глас трговци, те изгледа ти да све ври и кључа у неком великом котлу, онако отприлике како ће то изгледати у паклу.

Највећу пажњу овога вашара привукао је један Талијан, и око њега су се највише тискале гомиле гледалаца. Он је носио на рамену једног мајмуна обученог у генералско одело, које је сам измислио. Црвене панталоне, а зелен мундир⁹ са сребрним дугмадима и црвене палетушке¹⁰ са сребрним ресама. На глави му црвен калпак¹¹ са белом перушком. О бедру му висе сабљица, а ноге му босе, нема ни чизама ни ципела. И док му на рамену чучи овај генерал, како га он зове, дотле на узици води једно ошишано псетанце, а оседлано малим коњским седлом са узенгијама које висе са стране.

Талијан стане где види чист простор и одмах се око њега скупи гомила. Подвикне нешто талијански и униформисани мајмун му скочи с рамена на земљу па онда отпочне војничке вежбе. Талијан му командује, а мајмун врши све по команди и гледа нас

све редом и трепће очима. Извуче сабљу из каније и маше њоме као да сече непријатељске главе. Па онда му газда да једну малу пушку и на команду врши све пушчане радње; метне пушку испред прса, ради одавања почести, па је пребаци преко рамена и маршира као прави војник, па нишани и све, све ради онако како му газда наређује. Али најлепши му је свршетак. Газда изведе оседлано куче, поглади га па викне мајмуну: – *A cavallo, generale!*¹² – а мајмун скочи у седло и лепо објаши, па чак метне и ноге у узенгије. Затим му газда подвикне: – *Avanti, generale!* – и оседлан пас потрчи у круг, носећи на леђима овог малог генерала.

Газда му још довикује:

– *Saluto, generale!* – што значи да поздрави, и он дигне једну ручицу, испружи прсте и наслони је на врх калпака, па нас кобајаги поздравља војнички.

Кад тако обиђе пет-шест пута круг, газда га скине с коња, узме му капу с главе и да му је у руке, те зађе међу нас да збира новац. Неко му баци пару-две, неко не баци, тек опет он збере овде, збере онде, па му добро иде посао.

И Чеда је, као и ми сви, гледао овога генерала, и то не једанпут него по неколико пута, и прва мисао која му је том приликом дошла у главу била је та како ће да направи пакост и гужву. А чим му је таква мисао дошла, одмах је приступио и да је у дело приведе.

Отишао тамо, на крај вашара, где су кола. Ишао је од кола до кола па меркао псе везане под колима. Тражио је какву велику овчарску џукелу и нашао једну са репом пуним чичака и пакосну до зла бога. Једва јој пришао, улагујући се и нудећи јој парче мяса, које је од куће нарочито за то понео. Кад је успео да је опитоми, он је одреши и поведе собом у вашарску гомилу. Потражио је одмах гомилу сабрану око мајмуна и оседланог пса, и стао је позади гледалаца не гурајући се у прве редове. Његова је џукела стално режала, ал' он ју је умиривао. Чекао је нестрпљиво кад ће онај Талијан викнути: *а кавало, ђенерале!* а затим: *аванти ђенерале!* Чим је Чеда чуо команду *аванти ђенерале!* знао је већ да је генерал кренуо на своме коњу и одмах се прогурао кроз гомилу вукући овчарску џукелу.

И сад настаје чудо које је Чеда пакосно предвиђао. Овчарска џукела арлаукну¹³ од беса и скочи, као пома'нитала звер па право на гушу онога оседланог пса, на коме је генерал јахао. И настаде гужва, врисак, цика и русвај. Јаој, бого мили, што се направи несрећа да ти просто наиђу сузе на очи од жалости. Коњ заједно са седлом ваља се у прабини, скичи и превија се, а џукела га опкорачила и коље га. Генерал под коњем, заглавила му се нога у узенгији, одлетео му калпак, скрхала му се сабља па пишти као змија у процепу, јер не може да се извуче. А газда, Талијан, чупа косе и удара корбачем по џукели да спасе своје уметнике. Дигла се прашина, цика, вриска а гомила тиска се све већа и дигла дреку као да гори кућа. Једни вичу: »Уа!«; други: »Држи се, ђенерале!«; трећи: »Држите џукелу!« а четврти ово, а пети оно. Тек дигла се таква дрека и врева, као да је наступио смак света. А џукела, коњ и генерал ваљају се по земљи, и измешали ноге и руке и главе, па не знаш ко је коме род.

И уједанпут се деси нешто необично што нико не би могао очекивати. Генерал се некако извуче испод гомиле и, да ли да помогне своме пријатељу коњу, да ли да на тај начин потражи спаса себи, тек он скочи право на леђа џукели, узјаха је и загрли чврсто око врата. И сад тек да си видео какво се чудо направи. Џукела, коју ни батине нису преплашиле да напусти мегдан, кад осети генерала на леђима, стресе се од страха, арлаукну, па суну кроз гомилу у дивљи трк, и прође кроз вашар као тана из пушке.

Леле, кад се сад заталаса гомила и настаде једна јурњава! Цео вашар кликну као у један глас: »Аванти, ђенерале!« Џукела јури као пома'нитала, генерал полегао по њој и стегао је око врата; свет напустио све, и посао и еспап, па полетео да гледа чудо и тиска се и довикује: »Аванти, ђенерале!« Па како навалила гомила све већа, то настала гужва, гурање и обарање, врисак и псовка, па се направио један урнебес какав се још нигде и никад није десио. Па у оној навали и гурњави светина још и испретурала све на шта је наишла; покрхале се и испретурале тезге са еспапом. Овамо се расуле стаклене ђинђуве¹⁴ и чешљеви и огледалца; тамо се преврнула 'алваџијска табла, па се петлићи од шећера ваљају по блату, а 'алва се умецкала као

непечено тесто; тамо опет преврнула се тезга са меденим колачима, па се ваљају по блату срца са огледалцима и стиховима и направио се уопште такав полом да те мора срце заболети кад погледаш. Па мало је то, него се и стока усплахирила. Отргли се коњи, па лете по вашару, те још већи страх задају; једно магаре, као да му је ко то наручио, ушло међу грнчарију, па се разобадало и чифтетима лупа ону грнчарију, лонце и тестије, као да је под надницу погођено да све поломи, а однекуд наишле и преплашене краве, па упале у гомилу бостана, диња и лубеница, и почеле да набадају лубенице на рогове. И, уопште, направио се такав један лом и дрека и писка као да је наступио смак света.

Онај грешни Талијан што је доша'о да заради коју пару, легао на земљу па запева и чупа косу. Плаче грешник од муке и од бола, јер оде му, незнано где, цео његов капитал, сва његова зарада. А за то време генерал језди на џукели, измакао из гомиле вашарске, дочепео се друма па пролета крај пешака и крај кола која иду овамо. Путници се устављају, гледају за њим и крсте се, јер разумеју још џукелу, џукела као и свака друга џукела, али не могу да разумеју каква је то напаст што јој јаше на грбачи у црвеним панталонама, у мундиру са сребрним дугметима и са палетушкама на раменима са којих висе сребрне ресе. Крсте се и чуде, па одмахују људи главом и настављају пут.

А кад се Талијан мало прибра од првог удара невоље, диже се, повери једном жандарму своје куче, погоди се с неким Циганином, продавцем коња, те узјаха једног голог коња, а за њим пођоше још неки Цигани на коњима, те ударише трком друмом, у потеру за бегунцима.

Прште копита, дигла се прашина друмом као да је облак с неба пао, а џукела, кад је осетила за собом потеру и чула узвике, надала у још дивљију трку. Најзад, кад наиђе друмом једна већа гомила људи и поче уздигнутим батинама да узвикује, не би ли спречила даље бекство џукеле, ова сврну с друма, удари уз планину и зађе у шуму. Али је већ и саму џукелу издала снага те, дашћући тешко, исплажена језика и закрвављених очију, посрну најзад и простре се по земљи као пушком погођена. Генерал се

откачи од ње и огледа лево и десно, па кад чу уз брдо узвике и тутањ потере, а он се успуза уз дрво у шуми и изгуби се међ' гранама и лишћем.

Најзад Талијан са Циганима стиже до места где је лежала преморена џукела, и кад виде да нема ту јахача, он се сети одмах где ће бити. Зађе од дрвета до дрвета, и под сваким изви главу, док не спази на врху једнога преплашенога генерала, како чучи на грани и унезверено гледа на све стране. Дуго су трајале молбе и тепања, дуго мамљење и довикивање, док се генерал не ослободи страха и сиђе полако на раме своме газди. Талијан и ђенерал се слатко загрлише као браћа рођена и пођоше им сузе на очи.

Ето и такве је ствари знао Чеда да направи.

V – МАТАМУТА

Кад се овако каже Матамута, свако би помислио да је то какав јапански адмирал, чувен још из руско-јапанског рата 1904. године. А није. Матамута, то је мутави Мата, кога сва деца зову Мата Мута, па се те две речи спојиле брзим изговором, те изгледају као једна реч.

Матамута је од рођења нем, али кажу да је чудо од снаге. Био нам је вршњак по годинама и ко зна, да је могао учити школу, био би можда и наш школски друг, а овако, нико га од нас и не зна. Он живи у другом крају града и мало се дружи с децом, јер не уме да говори па избегава друштво. О њему само знамо и чујемо, јер се међ' децом увек помиње његово име као неко страшило. Кад се двоје препиру међу собом ко је јачи, чујеш тек: »Море, што се правиш јунак, тебе би Матамута за појас заденуо!«

Дабоме да су приче о јунаштву и снази Матамутиној прешле већ у бајку. Тако, причају деца, како се Матамута само наслони леђима уз пуна кола лубеница па се одупре ногама, и преврне кола. Па онда причају како он узме камен тежак сто кила и пребаци га преко куће, као што би неко од нас пребацио мали шљунак. Па причају како Матамута ухвати вола за рокове па му изокрене главу како он хоће. И шта ти све не причају о његовом јунаштву и његовој снази. Кажу, не сме на Матамуту ни одрасли

да ударе, а камоли који њему раван по, старости или баш и старији годину и две.

Причају деца како се на шест недеља пред рођење Матино јавио његовој мајци у сну архангел Гаврило, па јој рекао: – Жено, бог ће те обдарити мушким чедом, па ме је послао да те нешто питам. Бог не може једноме своје створу подарити све дарове, а другоме ништа, него свакоме човеку по један дар, а он нека се после у животу стара да прибави остале дарове. Зато, видиш, ја и долазим да те запитам, жено, шта желиш да Господ твоме сину подари: памет или снагу?

– Хвала Господу на сваком дару, – одговори Матина мајка – али ако ја бирам, ја бих више волела снагу. Шта ће му памет да га мучи, нека му да снагу да се може пробијати кроз живот. Ја знам многе људе који су због велике памети патили, а нико није patio коме је бог подарио велику снагу!

Тако рече жена, па тако и би. Бог Мати није подарио памет, али није му подарио ни језик, јер језик је зато дат човеку да своју памет речима искаже, а кад, памети нема, нашто му језик да лудости казује.

Ето тако је Матамута дошао до велике снаге. Тако бар деца причају, иако нико од нас није познавао Матамуту.

А често смо о њему разговарали, нарочито кад није био међу нама Чеда Брба, јер он није волео да разговара о њему. Хвалио се увек и сам да је јунак, па му некако било немило да се о већем јунаку говори у његовом присуству.

Једанпут, сећам се, било је то у недељу после подне, па Чеда прича нешто о свом јунаштву. Лаже, разуме се, али се ми сви правимо да му верујемо.

– Прекјуче – вели нам он – наишао један рибар, велики, снажан, разбарушене косе, а шаке му као лопате. Ја био сам у радњи, а он свратио да купи лепиње. Баци ми паре за једну а узе две.

»Хеј, море, ти узе две!« велим ја њему.

»Па две сам ти и платио!«

Па тако реч по реч те ударисмо у свађу. Он потеже шаку да ме удари, а мени заигра срце и удари крв на очи па скочим на њега и дочепам га за гушу. А он викну: »Јаој, пуштај!«

»Остави једну лепињу па да те пустим!«

Он баца лепињу а ја га изгурам на врата. Да није оставио лепињу, удавио бих га.

Сви се дивимо кобајаги, а Цврца ће тек рећи:

– А да ли би, Чедо, могао тако да шчепаш за гушу и Матамуту?

– Шта, Матамуту? – збуну се као мало Чеда. – Какав Матамута, то се само тако, прича. Шта имам ја да се бојим Матамуте?

– Па знаш, каже се за њега да је много јак! – додаће Глуваћ.

– Ама шта јак? – као брани се Чеда. – Не бојим се ја њега!

– Он преврне кола пуна лубеница – додаје Дроња.

– Па могу и ја!

– Али он... – зину да каже нешто Врабац.

– Нека му не да бог да се сретне са мном, – испрси се Чеда – а ја бих њему показао, па га више не би хвалили као јунака.

– Је л' истина би смео да се ухватиш с њим? – пита Цврца.

– Што да не бих смео; то су само приче да је он јак. Хајде, је л' га ко видео од вас, је л' га ко зна?

И, одиста, нико од нас никад није видео Матамуту, него смо само слушали о њему.

– Па позови га на мегдан – предлаже Глуваћ.

– Што имам ја њега да позивам, нек он мене позове. Нек дође овамо, па ћемо да се понесемо. Ево овде, на овој пољани, па сви да будете сведоци.

– А, неће он овамо – вели Врабац. – Кажу, он никад не силази у варош; седи тамо крај вароши. Нем је, па неће да га приме на занат, него ради с оцем баштованлук, а кад нема посла, по цео дан седи пред кућом, па чик му га прођи крај његове куће ако смеш.

– А што ја да прођем крај његове куће? – брани се Чеда.

– Па јест, јак је! – рећи ће Врабац, а на те речи Чеда плану и удари се по грудима.

– Е, не бојим га се, па ето ти! – викну он. – Ево, хајде пођите вас двојица са мном као сведоци. Идем тамо да га изазовем, нек види он ко је Чеда Брба, па нек се не хвали више.

И диже се да пође.

– 'Ајде, пођите са мном вас двојица! – окрете се он Врапцу и Цврци.

– Што ћемо ти ми? – узе да се брани Цврца.

– Тако, пођите, хоћу да имам сведоке.

Врабац одмах пристаде, а Цврци као да овај позив није био врло мио. Бојао се, ваљда, ако се Матамута разјари, може да потегне те да измлати и сведоке.

– Немој ти ништа да се бојиш, пођи кад ти кажем! – подвикну му Чеда кад виде да се Цврца колеба.

И пођоше, а ми остадосмо на стаблу, стрепећи шта ли ће, боже, сад да се деси.

– Море ће да га смлави Матамута! – тврди Трта.

– Е, па немој тако да кажеш – држи му страну Дроња. – Не би Чеда био тако храбар кад би га се бојао.

– Ама, слушај, – брани Трта своје мишљење – зар од Матамуте цела варош има страх, па сад Чеда Брба да га надјача?

– Па цела варош има страх, али, ето, Чеда нема страх!

И док ми тако бринемо, Чеда Брба, Миле Врабац и Лаза Цврца иду полако тамо на крај вароши, где се већ простиру дуга поља и баште засађене поврћем.

У почетку Чеда им прича како ће да поступи:

– Стаћу пред Матамуту па ћу га упитати: »Јеси ли ти Матамута?« а он ће ми одговорити: »Јесам!«

– Неће! – вели му Врабац.

– Зашто неће?

– Зато, брате, што је он нем па не уме да говори. Како може да ти одговори: Јесам?

– Па добро, – вели Чеда – ако не може да одговори, а он ће да климне главом, а то ти је то исто. Па кад он климне главом, ја ћу му рећи: »Ја сам Чеда Брба и дошао сам да те зовем на мегдан, да се јуначки огледамо, јер ти ми се много хвалиш твојим јунаштвом, па хајд' да видимо ко је већи јунак.« Ето, тако ћу да му кажем.

– А он скочи на тебе! – вели Врабац.

– Скочи јест, али скочим и ја на њега!

То тако Чеда прича док су били далеко, а што су се више приближавали крају вароши, он некако све тање и тање прича. Вели: – Не кажем, можда је јунак. Да није јунак, не би се о њему толико говорило; али и ја сам, брате, па видећемо ко је бољи!

Кад се још више приближише, а Чеда вели:

– Најбоље би било да ја њему признам да је јунак, а он мени да призна, па да се и не тучемо. Па јес', зашто бамбадава да се тучемо?

Кад се сасвим приближише, а Чеда стаде и плъесну се по челу.

– Ао! – вели – ето!

– Шта је? – питају га у један глас Цврца и Врабац.

– Заборавио сам што је најважније!

– Шта то?

– Заборавио сам да намажем мишице зејтином. А то, упамти, ниједан јунак неће изаћи на мегдан док не намаже мишице зејтином. Кад то уради, нико му не може ништа.

– Па знам, – вели Врабац – ни Матамута неће намазати мишице, па ћете опет бити једнаки.

– Откуд ти знаш да неће?

– Па зато, брате, што се он не нада да ћемо ми доћи!

– Не нада се, па јесте, – вели мало збуњено Чеда Брба – али такви као он држе кутијицу са зејтином у џепу, па чим га позовеш на мегдан, а он се намаже, па ето ти!

– Па шта ћемо сад! – пита Цврца.

– Ја мислим, браћо, – вели Чеда – да се сад вратимо, па идуће недеље да ја још у рану зору намажем мишице зејтином, па чик му га онда нек прими мегдан ако сме.

И тако се они вратише, а од мегдана не би ништа. После смо о томе много разговарали, нарочито преко недеље, кад Чеда није био међу нама. Једни су му се подсмевали, други су га бранили, тек само о томе смо и ни о чему другом разговарали целе те недеље.

Кад свану друга недеља, а Чеда дође међу нас, нешто мало касније него обично и повезане главе.

– Шта је то? – повикасмо ми сви.

– Ја, у име божје, поделих мегдан! – рече он поносито.

– С ким? – питамо сви у један глас.

– Па са Матамутом.

После нам поче причати надуго и нашироко. Вели, пробудио се јутрос рано, па рекао сам себи да неће међу нас доћи док не сврши са Матамутом, па макар главу изгубио. Намазао мишице

зејтином па кренуо тамо, на крај вароши, где су оне последње куће.

– Матамута – прича даље Чеда – седи пред вратима, а ја њему прилазим, станем пред њега па га питам: »Јеси ли ти Матамута?« Он ме погледа па климну главом. »Досадио си ми«, велим ја њему, »хвалом како си ти велик јунак и како се никога не бојиш, па сам дошао ево да се огледамо!« Матамута скочи на ноге, приђе ми прса у прса и погледасмо се у очи, као два разјарена тигра. Ја га онда гурнух лактом да макне од мене, а он се врати па гурну мене. Ја се распалих па скочих на њега као лав, а он рикну па на мене. Јаој, да си видео кад се ухватисмо укоштац, па заљуља он мене да ме обори, заљуљах ја њега; понесе он мене, понесох ја њега; шкргуће зубима он, а шкргућем и ја. Па се носимо тако, носимо се; нити он може мене да савлада нити ја њега.

Ми сви престали да дишемо и слушамо казивање Чедино и свима нам као пред очима слика Краљевића Марка и Мусе Кесеџије како деле мегдан. А Чеда наставља: – А скупила се гомила деце, отуд из оног краја, начетила се око нас и сви скоро држе страну њему, тек погдеко мени. Вичу, деру се: »Држ' се, Матамута!« »Не дај се, Матамута!« А то њега још више храбри, па прибра последњу снагу и уздиже ме од земље, а мени поклецну једно колено те посрнух. Сва она деца што се искупила око нас кликнуше: »Живео Матамута!« А мене то још више разјари: »Чекајте, чекајте, децо, видећемо!« Па прибрах ја последњу снагу, закрвавише ми очи, шкргутнух зубима, па га дохватих око појаса па бум! Паде Матамута на земљу, а ја скочих; па му клекох коленом на груди. Мумла он као медвед, јер не уме да говори, спопала га пена на устима и видиш му из очију, да може, појео би ме. Ја га дочепих за гушу да га давим, али он у томе тренутку нађе руком један камен, па мене груну каменом у чело, те ме закрвави и помодре ми око. Ето, то ти је то што сам сад везао, метнуо сам, знаш, мало лука да ми спласне оток. А кад ме удари, мене то још више распали, па узех да га давим и он већ поче да кркља.

»Признајеш ли да сам већи јунак?« питам га ја, а он ћути.

»Признајеш ли да сам већи јунак?« питам ја опет њега, опет он ћути.

»Питам те по трећи пут, признајеш ли да сам бољи јунак од тебе?«

Он већ немаде куд, виде да сам ја решен, ако и сад не призна, да му разбијем нос и зубе, па климну главом као да би хтео рећи да признаје. Тада га ја пустим, дигнем се, дигне се и он, погледасмо се још једанпут очи у очи, и ја му тад рекох: »Упамти ми име, ја се зовем Чеда Брба!«

Па, пођем овамо у варош, а она се његова деца окупише око њега и нико ми ни једну реч не рече.

Чеда заврши причу, па нас све редом погледа.

– Ето, браћо, – додаде – тако сам ја победио тога вашег чувеног Матамуту.

Ми сви ћутимо и гледамо у земљу, а он, кад виде то, додаде: – Деде сад, 'ајде рец'те ко је већи јунак, ја или Матамута?

Ми смо се сви дивили, а он је уживао.

Сутрадан, у понедељак, Цврца је однекуд сазнао за оно што је Чеда везао чело и што има модрицу на оку, да га је то јутро газда страшно испребијао, јер је био украо две перече, и да Чеда није ни видео Матамуту. Мада нам је свима било јасно да ће то бити права истина што је Цврца сазнао, ипак смо се правили да верујемо Чеди кад год нам се, затим, хвалио својим јунаштвом и мегданом са Матамутом, и увек смо с пажњом слушали његову измишљену причу о том мегдану, коју је он безброј пута понављао.

VI – ПОСЛЕ ПОБЕДЕ

А отада се Чеда још више осили. После победе над Матамутом, у коју је он већ и сам почео да верује, он нам ни о чему другом није говорио до о своме јунаштву.

Једне недеље, кад дође ујутру рано, он нам рече: – Ја, боме, сврших са својим газдом.

– Како сврши? – запитасмо.

– Тако, напустио сам га. Отпасао сам синоћ кецељу па му рекао: »Ево ти, мајсторе кецеља па тражи другог шегрта!«

– А зашто, болан? – запитаће га Дроња.

– Па тако, брате, потегао да ме удари, а ја ти се испрсим па му викнем: »Не удари ако ти је живот мио!« Погледа ме он па виде да сам закрвавио очима, те ме остави на миру, а ја отпасах кецељу па му је дадох. А право да вам кажем, и није то посао за мене да седим тамо уз наћве, па да месим переце, као жена.

– Па јес’! – као одобравамо сви.

– За мене је неки занат, онако, где треба снага. На пример, поткивач, па коњ бесан, а треба да се поткује, а ја га дочепало за ногу, стегнем, па нек врдне ако може.

– Па је л’ ћеш да идеш у поткиваче? – пита Трта.

– Нећу!

– А што?

– Па може који пут да се ритне коњ па да ми разбије главу!

– Могао би ти да будеш ковач, па гвоздену шипку не би морао да мећеш у ватру и да је превијаш, него да је узмеш па превијеш на колено – вели му Глуваћ.

– Не волим ни тај занат; три године док си шегрт ти само дуваш у мехове. Није то да кажеш дан и два, него три године дуваш у мехове.

– Па добро, на који занат мислиш? – питамо га нас два-три.

– Право да вам кажем, не мислим ни на какав занат. Мени да ми је нешто онако...

Сви се почесмо домишљати шта ли би то »онако« било згодно што би Чеди Брби пристајало, али се не домислисмо. Једино Глуваћ што рече: – Кад би нешто ступио у војску?

– Ја се познајем с једним капларом, – рећи ће Чеда – па он мени каже: »Ти, Чедо, како си јак и како си јунак, кад би ступио у војску, далеко би дотерао.«

– Па што не идеш? – питамо сви.

– Кад би ми дали одмах за мајора, ја бих ишао, – вели Чеда – ал’ овако... да се ја теглим, да се егзерцирам,¹⁵ да марширам, да рапортирам неколико година нећу, мрзи ме!

Затим ућутасмо неколико тренутака и сви смо вероватно у том часу замишљали Чеду у мајорској униформи, док он тек прекиде ћутање, погледа нас све редом, па ће рећи: – Ја сам, браћо, решио да идем у хајдуке.

Ми се сви згранусмо. Слушали смо о хајдуцима страшне ствари. Казивали су нам да су то зли али храбри људи који се одметну од власти, узму пушку па оду у планину и онда чине околини разна зла дела. Пресрећу на друму путнике па их пљачкају; ударају ноћу на куће богатих сељака па их робе и, уопште, својом свирепошћу и злочинима постају страх и трепет околини.

Власти их гоне, дижу се велике потере и хајке за њима, али им тешко могу досадити, јер они у планини знају све стазе и богазе, све пећине, шупља стабла и сваки кутак где се могу сакрити. А и помажу их поједини сељаци, прикривају их под свој кров или им проказују кад се дигне потеря за њима, те за времена измакну. То људи чине или из страха за свој живот, или што су убоги сиромаси, а хајдуци хоће често да штите сиротињу, јер од ње и иначе немају шта да пљачкају.

У оно доба кад сам ја био дете, а то је тако давно било, било је много хајдука. Власт, дабоме, не може свакоме угодити, те чим кога стегне и казни за какво зло дело, он то сматра за неправду, и, да би избегао казну, одмеће се од власти и одлази у планину, у хајдуке. О тим хајдуцима су се међу нама, децом, причале разнолике приче; те како их куршум, тана из пушке, не бије; те како су кадри борити се са највећом војском; те како пресретну богатог сељака, који је пљачкао сиротињу, отму му новац и врате онима од којих је овај опљачкао; те како они дарују и манастире и неће никада дирнути у имање тих светиња, него још ако то ко други учини, а они га гоне. И пуно, пуно таквих прича.

Сећам се једне такве приче, која нас је као децу тада заносила. Био неки Ђурђић хајдук, не знам у ком округу; гонили га, гонили и никако да му досаде. Једнога дана дође у тај округ нови начелник, па прве му речи беху: »Е, вала, нећу тренути оком док Ђурђића не уништим. Поћи ћу сам лично у потеру за њим, хоћу да се погледамо очи у очи!« Тако начелник попретио, па се та његова претња чула и препричавала свуд редом. Једног дана дође к њему у канцеларију један сељак да се жали на кмета. Прими га и саслуша га. Жали му се сељак како има једну кравицу којом храни децу, па кмет хоће да му је узме за порез.

Он јесте дужан порез, признаје то, али ако може да одради, одрадиће; а ако не може, да га кмет почека за порез. Би начелнику жао кад помену да му кравица храни децу, па би рад био да му помогне, те га пита како му је име и презиме и он му одговара, а начелник бележи. Пита га и из ког је села и кад му сељак рече како му се зове село, а начелник ће на то: – У томе твоме селу има много неваљалих људи. Ја чујем да они прикривају хајдука Ђурђића и носе му храну у планину?

– Па има, господине, не могу да кажем да нема, али нису то зли људи него од страха чине тако.

– А знаш ли ти Ђурђића?

– Па знам га, господине, вид'о сам га ко што сад тебе гледам.

– Да ти није долазио у кућу?

– Није, господине, не би имао у мене где ни зановити, пука сам сирота. Него једно јутро, у рану зору, ја музем кравицу, а прође један наоружан човек па се заустави на мом плоту и рече: »Би ли ми, добри човече, дао један гутљај млека, путник сам, па сам се изморио?« А ја му дадох, зашто не, путнику и намернику ваља увек понудити. Он испи из ведрице неколико гутљаја, па враћајући ми ведрицу рече: »Хвала, и знај да си напојио Ђурђића хајдука!« И оде тако, а ја остах гледајући за њим.

– Што ниси одмах јавио кмету?

– Јавио сам, одмах сам јавио.

– Слушај! – рећи ће начелник. – Кад стигнеш у село, јавићеш се кмету и рећи му моју поруку да ћу ја ових дана можда кренути у потеру за Ђурђићем.

– Е, хвала ти, господине, као богу, те ако да Господ бог да нас ослободи страха, да данемо и ми душом.

– Рећи ћеш кмету, пошто ти познајеш лично Ђурђића, да и тебе поведе у потеру.

– Хоћу, господине, како да нећу!

И сељак се диже, заблагодари начелнику и оде. Не прође ни пун сат, а начелник доби парче хартије, један исцепан крај новина и на чистини по крају исписан. Писало је од речи до речи:

»Желео си да се погледамо очи у очи и зато ти дођох на ноге те да се упознамо. Ја сам био онај сељак с кравицом која му

храни децу. Чекам ових дана твоју потеру.»

Потпис: »Ђурђић хајдук«.

Бадава је начелник сиктао од беса, бадава је распитивао ко донесе ону цедуљу, бадава је узбунио сву полицију и сву варош, од Ђурђића нигде ни трага, као да је у земљу пропао.

Ето, такве су се приче причале међу нама, тадањом децом, и разуме се да су нас те приче заносиле, и тај Ђурђић изгледао нам је као неки чаробњак. Страх и трепет од њега је био тако велики, приче и бајке о њему су биле тако многобројне, да није никакво чудо што је Чеда пожелео да буде хајдук како би био страх и трепет целој околини, па чак и Матамути, којег никад у животу није видео, који му ништа није скривио, али којег је, из урођене зависти, мрзео из дна душе. Он је сасвим заборављао да је хајдук обичан злочинац, којег мора гонити и људска и божја правда; њему је то споредно, њему је главно да пред поменом његовог имена задршће и Матамута и његов мајстор, пекар, који га је због две перече истукао.

Кад рече да хоће у хајдуке, а ми се сви унезверисмо, па нико ни реч да проговори. Није ни чудо, већ сама реч хајдук била је за нас страшило, а камо да видимо очима хајдука.

– Зашто у хајдуке? – једва се одважи први да прошапће Трта.

– Зато, брате, што хоћу сви да задршћете кад се помене име Брба. Хоћу да задршће мој мајстор, хоћу да задршће Матамута, хоћу да задршће начелник окружни, хоћу да задршћу професори гимназије, хоћу да задршће општински надзорник на пијаци.

Зашто му је требало да задршће мајстор, то знамо; знамо и за Матамута. Начелник окружни требало је да задршће реда ради, јер је власт; професори гимназије требало је да задршћу, јер су га једногласно искључили из гимназије, али зашто је имао да задршће општински надзорник на пијаци, то никако нисмо знали. Осим, ако му је који пут опалио шамар кад се мувао по пијаци.

– Па тек чујеш једнога дана, – наставља Чеда своје казивање – један сељак био код начелника окружног па му каже како има кравицу која му храни дечицу. А начелник окружни њему. »Извол'те, седите!« А кад он оде, тек му дође цедуљче и на њему пише: »Хајдук Брба!« па настане страх и трепет у вароши.

Људи затварају дућане и беже кућама и уз пут само шапћу:
»Брба у вароши! Брба у вароши!«

Нас прође као нека језа, иако знамо да је то Чеда и да је ето ту, међу нама, и да су то само речи, празне речи, па ипак нас прође нека језа.

– Па добро, Чедо, како ти то мислиш да идеш у хајдуке? – запитаће најзад Врабац.

– Како? – учини Чеда. – Тако, брате, сакупићу чету, па у планину.

– А кога ћеш да узмеш у чету?

– Кога? – запита Чеда, па нас све редом премери погледом. – Па ето вас. Нећете ваљда да останете као кукавице овде, него ћете поћи са мном.

Сви се збунисмо и почесмо испод очију да се погледамо. Нико од нас до тога тренутка није ни сањао да ми треба да будемо хајдуци који ће с Чедом поћи у планину. И настаде један тајац, нико ни речи не говори нити диже главу.

Чеда виде да смо се збунили, па подвикну:

– Пфуј, кукавице једне! Зар нема међ' вама ни једнога јунака, који је кадар поћи са мном у хајдуке?

– Ево ја ћу! – кликну Цврца.

Нама се свима преврте. Цврца, најмањи међу нама, најслабији, и, ако ћемо онако искрено, познат као кукавица, па откуд сад он да се покаже тако одважан и пре свих осталих да пристане у хајдуке.

– Откуд ти? – запитаће га Глуваћ.

– Право да ти кажем, – рећи ће Цврца – досадило ми купање код куће. Сваке суботе дочепа ме мајка, па ме стрпа у каду, насапуна као да ће целог да ме брије, па ме трља и гњави ме. Не могу више. Колико пута сам казао сам себи: »Побећи ћу од куће само због тога купања.« И ето, браћо, због тога идем у хајдуке.

Дроња се слатко насмеја, а Брба му строго подвикну: – Не смеј се, море, да ти не преседне! Како се можеш смејати Цврци кад је он бољи јунак од тебе?

– Зашто бољи? – као буни се Дроња.

– Па ето, он једини пристаје у хајдуке!

- Није истина, ево пристајем и ја!
- Е, то је друго! – рече Чеда и ми сви почесмо да се дивимо Дроњи, као што смо малопре Цврци.
- Пристајем, јест, – узне сад Дроња да се буса у груди – и то не зато што ме купају, него зато што хоћу да сам хајдук.
- Чеда приђе Дроњи и пружи му руку, те се руковаше као два јунака.
- А је ли, Чедо? – запитаће Трта.
- Шта?
- Могу ли ја да одем у хајдуке па да отуд, из планине, напишем писмо начелнику: »Ако ми професори поправе белешке, предаћу се власти, а ако неће да ми поправе, остаћу и даље хајдук.«
- Будало једна, – рећи ће Чеда – па кад си хајдук, шта ће ти добре белешке? Ко има добре белешке тај не иде у хајдуке!
- Право кажеш! – одговара Трта, али још увек као размишља.
- А шта ти размишљаш – запитаће Чеда обраћајући се Врапцу.
- Па ја као мислим да питам вечерас оца и мајку, па ако ми они дозволе, а ја да идем с тобом у хајдуке.
- Е јеси глуп, Миле! Чудо не кажеш још и да питаш начелника окружног?

Обрати се Чеда и свима нама осталима, па некако сви као врдамо, нико да пристане бар онако одједанпут као што је Цврца пристао. Глуваћ чак вели: – Право да ти кажем, Чедо, није да кажем да се бојим, али нешто се мислим: код куће имам кревет, а тамо у планини не могу да имам кревет; па онда ја, брате, волим кнедле са сиром, а ко ће тамо да ми прави кнедле са сиром?

Виде Чеда да то не иде баш тако глатко, па ће се окренути и рећи нам: – Знате шта, браћо. Ја ћу да вам оставим двадесет и четири сата на размишљање. Данас је среда, а сутра после подне ионако немате школе. Дођите раније овамо, а ноћас промислите добро, па да ми сутра одговорите. Само, упамтите, тешко оном ко макар једну реч о овоме каже коме! Кад се дочепам планине, прво ћу се њему осветити!

VII – ХАЈДУЦИ

Нису данас хајдуци оно што су били некад, у нашој прошлости. Сад се у хајдуке одмећу зли људи, који учине какав злочин па би

хтели да избегну казну, или они којима је тешко поштеним радом да теку себи средства за живот, па хоће то да постигну харањем и пљачком, не презајући ни од злочина. Прича се како хајдуци, ови данашњи, хоће погдекад да помогну и заштите сиротињу. То нимало не може ублажити рђаво мишљење о тим људима, које сваки честити човек мора имати. Ако и пруже пару сиромаху, крвава је то пара, није благословена, јер је злочином стечена. Великодушност њихова према сиротињи не може покрити њихове грехе, нити им опрати руке од злочина.

А некада је то друкче било. Некада су хајдуци били наш понос, наша одбрана и наша утеха. Некада су се у хајдуке одметали одважни људи да бране своју кућу, своје село и цео свој народ.

Било је то у зло доба, у доба кад је наш народ робовао, патио и страдао. Тада су турски зулумћари¹⁶ залазили у народ и пљачкали, отимали и последњи залогај хлеба; мучили оголелу сиротињу па и убијали незаштићене. Нису они отимали само новац већ и стоку, и плод, па чак и децу, те их одводили у далеке земље, где су их на трговима продавали као обичну стоку или их преводили у своју веру, те их одрођивали од својег дома и од својег народа.

*Песма овако опева то турско доба:
Србин сеје, а Турчин пожњева;
Србин гаји, а Турчин ужива;
Србин ради, а Турчин се слади;
Србин роди, а Турчин одводи,
Српска земља, турски спахилуци,
Српска деца, турски заточници,
Српске сабље о турским бедрима,
Српске токе¹⁷ на турским недрима...*

Ето, у то доба јада и невоље српског народа, када је зло превршило меру, шта је остало људима но да се оружани одмећу у планине и отуд оружјем бране од турског насиља? А да би се могли бранити и своје село и свој мал¹⁸ одбранити, збирало их се по двадесет и тридесет, удруживало се,

образовало чете, а чета бирала старешине, које су се звале харамбаше.¹⁹ Те одметнике Турци су називали хајдуцима.

Хајдуци су Турцима, нарочито оним зулумћарима, велике јаде задавали, јер у хајдуке су одлазили само храбри људи, они који су одлучили метнути главу у торбу, они којима је дојадило живети, па хоће, пре но што ће погинути, своју смрт скупо да искупе и да се освете насилницима, који су им зло чинили, њима или њиховој кући или селу или уопште народу.

Ти хајдуци постали су заштита народу. Ако је какав зулумћар и хтео ударити на које село, прибојавао се освете хајдука, ако је ипак ударио и опљачкао село, није прошло много дана а његови су конаци буктали у пламену, или је зулумћар био сачекан заседом хајдучком те је убијен и опљачкан.

Бадава су турске старешине покушавале да гоне хајдуке, нису им никада могле досадити. Они су познавали сваку стазу, сваки храст, сваки камен, сваку пећину и сваки кутак у шуми и умели увек опасност избећи, траг заварати или примити борбу, у којој су увек остали победници.

Што су зулуми били тежи, то се све више ових хајдука и хајдучких чета множило, те су све горе и планине готово биле поседнуте хајдуцима, а народ заштићен. Стога је народ хајдуке и сматрао као своју одбрану и своју заштиту, па их опевао у својим песмама, као што је уз остале своје јунаке и витезове опевао.

Од тих хајдука дошла нам је и данашња слобода. Из хајдучких су редова велики прегаоци, који су и отпочели, те и водили народни устанак за ослобођење. На састанку у Орашцу где се зачео народни устанак под Карађорђем, сабрале су се све хајдучке старешине да решавају о великом подвигу, који данас у историји називамо: први српски устанак. Ту су били хајдуци Вуле Илић из Колара, Кара-Стева из Прова, хајдук Милован из Планае, Милета из Глибовца. Ту је био и знаменити хајдук и народни јунак Станоје Главаш, а уз Карађорђа је био увек и знаменити и песмом народном толико опевани Хајдук Вељко Петровић из Крајине.

Станоје Главаш био је најчувенији и најстарији међу хајдуцима. Његова је чета била састављена из најбољих јунака, те је задавала велики страх Турцима. У чети Станоја Главаша били су

хајдуци и сам Карађорђе и Хајдук Вељко. Када су устаници на Орашцу требали да изаберу народног старешину, који ће бити вођа народни у устанку, прво су понудили Станоју Главашу, као најстаријем хајдуку, да се тога прими. Али се Главаш није хтео примити; он је умео хајдуковати, не и управљати народом. Зато је потребан човек који је јунак, али и праведан и мудар. Тада су се обратили Карађорђу, те он постаде вођа народа.

Хајдука није било само у Шумадији, где се зачео народни устанак, већ их је било и у свима крајевима где наше племе живи, јер је у свима тим крајевима патио наш народ подједнако.

И на другим је странама, где су Турци господарили, било зулума, те су се одважнији људи одметали у гору и прибирали око себе храбре младиће, образовали хајдучке чете и борили се. Тако народна песма о Мијату Харамбаши набраја чак поименце све хајдуке који су у његову чету ускочили:

*Одметну се Мијате 'ајдуче,
Одметну се у гору зелену,
Од зулума бега Љубовића.
Од глади је црну земљу јео,
А од жеђи с листа воду пио,
Док је јунак дружбу сакупио:
Бојца Вука, рођена нећака,
И Жегавца, његова нећака,
И Нићету пред четом војводу,
И Ивана Мокропољанина,
Жеравицу и Помамљеницу,
И Видоја, љуту Жеравицу,
И Паука, старога хајдука,
И онога Стрмоглеђу Луку
На коме је капа од два вука
И челенка од четр'ест пера;
И Романа, друга вијернога,
Љута Стегу и црна Гаврана:
Стега стеже, црни Гавран веже,
Куд га веже – срце му се стеже;
И онога Јерка чобанина,
Који носи дренову батину,*

*Седам ока суве дреновине,
Три карике пуно девет ока,
Све цериће по гори посуши...*

У овој је песми набројана цела Мијатова дружина, но наша народна историја бележи и многа друга и славна имена ових народних јунака. Тако су песмом и историјом прослављени као знаменити хајдуци: Старина Новак, Дели-Радивоје, Дели-Татомир, Павле Смиљанић, Јанковић Стојан из Равних Котара, од Задра Тодоре, Вучко Мучивуна, Иво Голотрба, Лазар Пециреп, Костреш Харамбаша, Станко Сочивица, Видо Жеравица, Паун Харамбаша, Гавран Харамбаша, Голуб Харамбаша, Бајо Пивљанин, Комнен Барјактар, Иво Сењанин, Тадија Сењанин, Лаза Харамбаша, Ђорђе Ђурчија, Браћа Недићи, Станоје Главаш, Глиша Младеновић, Карађорђе, Хајдук Вељко и још многи други знани и незнани народни јунаци.

Мада богато одевени и оружани пљачком коју су задобили од богатих турских зулумћара, хајдуци су ипак живели једним тешким животом. У великој стрепњи и увек на опрези, они су проводили живот под отвореним небом, или би се гдекад једва заклонили под каквом стеном или у мрачној пећини. На једном су месту омркнули, а на другом осванули, често гладовали, често не проспавали по ноћ-две и три, бдијући да их опасност не изненади. Гоњени, они су често морали прихватити борбу с много већом силом, којој су само својом храброшћу одолевали. Ухваћени, на тешке су муке стављани, пре но што су били погубљени. Народна песма дивно описује старога Вујадина и његова два сина, које Турци хватају и које ће тешким мукама уморити:

*Дјевојка је своје очи клела:
„Чарне очи да би не гледале!
Све гледасте, данас не виђесте
Ђе прођоше Турци Лијевљани,
Проведоше из горе хајдуке,
Вујадина са оба два сина.
На њима је чудно одијело:
На ономе старом Вујадину,*

На њем' бињиш²⁰ од сувога злата, У чем паше на диван²¹
излазе; На Милићу Вујадиновићу,
Још је на њем љепше одијело;
На Вулићу брату Милићеву,
На глави му чекркли-челенка,
Баш-челенка²² од дванаест пера, Свако перо по од литру
злата.“

Кад су били бијелу Лијевну,
Угледаше проклето Лијевно,
Ђе у њему бијели се кула.
Тад говори стари Вујадине:
„О синови, моји соколови,
Видите ли проклето Лијевно,
Ђе у њему бијели се кула?
Онђе ће нас бит и мучити:
Пребијати и ноге и руке
И вадити наше очи чарне.
О синови, моји соколови,
Не будите срца удовичка,
Но будите срца јуначкога,
Не одајте друга ни једнога,
Не одајте ни јатаке²³ наше
Код којих смо зиме зимовали,
Зимовали, благо остављали!“

Ето, са таквих подвига, а са оних великих заслуга које су као одбрана потлаченога народа стекли, хајдуци су били слављени. Под ту велику славу хтели би да се увуку и данашњи хајдуци, они који се одмећу од својих а не од туђих власти; који се одмећу од закона своје државе и којима је једини циљ да харају и пљачкају. Али, ето, због славе оних правих хајдука, још и данас се сматра као неко јунаштво бити хајдук, те нарочито прости људи и деца хоће и данас да се диве и да сматрају хајдуке као јунаке.

VIII – ТЕЖАК САН

Те вечери, када смо се растали са храстовога стабла, где нам је Чеда, после победе над Матамутом, саопштио своју, одлуку да хоће у хајдуке, пошли смо сви кући, под теретом тешких брига. Није то шала, ноћас се треба решити: хоћу ли у хајдуке или нећу.

Са мношћом је ишао кући Глуваћ, јер и он је седео на истој страни, а они други су се одвојили.

– Шта мислиш ти? – питам га забринуту.

– Па, – вели – шта ћу да мислим. Нећу да будем кукавица.

– Па јес', то је и мени највише! – тешим се ја.

Па тако идемо даље замишљени, и разговарамо шта ћемо и како ћемо.

– Па је л' ће то дуго да траје?

– Које?

– Па хајдуковање. Колико ћемо дана бити у планини?

– Па знаш како је; потере, па борбе, па не могу да нас ухвате.

– А морамо ли и да ноћимо у планини?

– Па морамо, дабоме!

– Је л' тебе страх ноћу?

– Није!

– Није ни мене. Па добро, а има ли звери у планини?

– Па и ако има, хајдуци се не плаше звери.

– А реци ти мени, како ћемо ми то да хајдукујемо, ја не знам како се то ради?

– Па тако, као и сви хајдуци.

– Али како, шта ћемо да радимо дању а шта ноћу?

– Дању ћемо, – узме Глуваћ да ми прича као да је он већ био хајдук па зна све у прсте – дању ћемо да спавамо. Један ће да стражари, да не би од негде наишла потеря, а ми остали ћемо спавати.

– А ноћу?

– А ноћу, видиш, то је главни посао. Целу ноћ ћемо седети око ватре и то нико не сме да реч проговори, а један, који је одређен за стражу, стоји доле на друму.

– А шта ће на друму?

– Па да чека путнике које треба да опљачкамо. Он стоји тако, стоји, а тек наиђу путем кола са покривеним арњевима.²⁴ Он

стане пред кола и викне: »Стој, ни корака даље!«

– А ако они неће да стану?

– Он чим викне: »Стој, ни корака даље!«, одмах звизне, а ми, који смо крај ватре, чујемо тај знак, па полетимо као лавови; опколимо кола и викнемо путницима: »Паре или живот!«

– Па после?

– После ништа, те паре поделимо сиротињи и пошаљемо у манастир пет литара зејтина.

Тако смо још дуго ја и Глуваћ разговарали пред мојом капијом, па се најзад растанемо и одемо сваки својој кући.

Мајка ме, разуме се, дочека на вратима грдњом што сам тако доцкан дошао. Она грди и псује, а ја мислим у себи: »Не би ти, мајко, псовала кад би знала да си родила хајдука!«

За вечером је била штрудла од вишања, и ја то волим више него сву хајдучку славу. Једем и мислим се у себи: »Право каже Глуваћ за кнедле од сира: ко ће мени правити штрудлу од вишања?«

Кад сам хтео да легнем, а мајка приђе мојој постељи. Вели: »Синко, ја сам дала да се опере вуна из твога јастука, па види је л' ти овај доста мек, ако није, да ти дам други?«

А мени пођоше сузе на очи и помислих: »Кад би ти, мајко, знала да ће твој син одсад на камену спавати, не би ме то питала.«

Превртао сам се дуго у кревету. Не знам шта ми је било, али нисам могао да заспим. Час ми изађе пред очи Чеда како се рве са Матамутом; час ми изађе онај сељак што прича начелнику како има кравицу која храни дечицу, а час ми изађе пред очи шума, па змије, курјаци, орлови, тигрови, лавови и разне друге звери и којих има и којих нема у нашим шумама. Не знам кад сам заспао, само знам да сам сањао тежак, врло тежак сан.

Сањам ја, као стојим на друму. Хајдуци су далеко у шуми око ватре, а ја одређен да чувам друм. Ноћ не баш сасвим светла, али топла. Месец час се јави и обасја, а час се сакрије па замрачи. Звезде погдекоја само вири тамо где су облаци подерани и продрти. Пуст друм, нигде живе душе, само чујем зрикавца и овде-онде пролети буба свитац и засветли мала светиљка.

Стојим ја тако на друму и чекам, кад одједанпут чујем као неко тандркање. Прислушнем мало боље, јест, боме, то је тандрк путничких кола. Мало затим, па се доле на друму јави једна црна тачка и пође друмом све ближе и ближе мени.

Мени се стегло срце као да сам га цео дан у стипси држао; стегло се па не могу да дишем. Хоћу да звизнем да ми дођу браћа хајдуци у помоћ, али не могу. Напућим усне и дувам, али не звижди; пролази ваздух, али не звижди.

Уто наиђоше кола па пред мене. Ја прибрах последњу снагу и дрекнух из гласа: »Стој, ни корака даље!«

– Ко си ти? – пита мене кочијаш.

– Хајдук! – одговарам ја.

– Па шта хоћеш?

– Паре или живот!

Уто се из кола, испод арњева, поче да извлачи један путник, и то нико други него професор географије, онај што има пизму на мене и што ме прозива да говорим кад год ја не знам лекцију, а кад је знам, он ме уз инат не прозива.

Он сиђе лепо, па право мени и дочепа ме за уши и поче да их тегли као да смо на часу географије а не на друму.

– Јаој, господине професоре, – почнем се ја дерати – немојте ме вући за уши, ја сам хајдук.

– А, ти си хајдук? – пита он.

– Јесте!

– Па што ми то не кажеш? Е, па кад си хајдук, соколе мој, ти хајде свлачи панталоне.

– Зашто да свлачим панталоне?

– Сад ћу ти ја показати зашто! – рече професор, па оде у страну и убра један добар прутић, па викну: – »Лези!«

Ја не знам шта ми би тог тренутка. Мора да се мој хајдучки понос необично узбунио и од тога узбуђења пуче ми канап којим везујем панталоне и ове саме спадоше.

– Лези! – викну још једанпут господин професор.

– Па ја сам хајдук, господине професоре!

– Па баш зато што си хајдук, ја имам пик баш на хајдуке. Лези!

Кад већ и то по трећи пут викну: „Лези“ – ја нисам имао куд. Старији је човек, па ред је старијега послушати. Кад га не бих

послушао, могао би ми још дати рђаву оцену из владања.

Легнем насред друма, а професор поче немилосрдно да ме удара. Код првог ударца викнуо сам онако хајдучки: »Јаој!« – да би се сваки други од тога узвика уплашио, али професор се не уплаши, него настави. Кад ме ошину већ и пети пут, а у мени се поново пробуди хајдучки понос, па узвикнух: – Господине професоре, батине су забрањене у гимназији!

– Па ја те и не тучем у гимназији, него овде на друму! – одговори професор и настави даље да ме туче, и то тако хладнокрвно, као да је то час географије, а моје тело као да је глобус, па он штапом по глобусу показује полутаре и меридијане. Сва је разлика у томе што је на глобусу већ унапред исписано све то, а он је на моме глобусу сад тек исписивао и полутаре и меридијане и реке и планине.

Јаукао сам и дерао сам се као што би се сваки хајдук драо кад би пао шака професору географије. Драо сам се у почетку јуначки, као лав: после већ, кад прође десети ударац, ја сам вриштао као јаре, а најзад, кад професор догура до двадесетог ударца, ја сам почео да маучем као промукла мачка.

Па, од превеликог страха, болова и јаукања, ја се тргнем из сна и видим да сам код куће, у својој постељи. Дабоме, прво што ми је било то је да се опипам однатраг, а после да погледам на све стране да се уверим није ли можда ту у соби професор географије. Место професора географије спазим мајку крај постеље.

– Ти си – вели – ноћас врло рђаво спавао. И вико си у сну! И гле, како ти се ознојио јастук, мора да си имао ватру?

Имао сам, још како сам велику ватру имао! – мислим се ја у себи, али не говорим ништа мајци.

Благодарио сам богу само кад је дан свануо, и кад сам се уверио да је оно био сан.

IX – БРБА 'АРАМБАША

Сутрадан отишао сам у школу. Дошли су и сви остали. Види се да смо сви провели једну тешку ноћ и да смо те ноћи бринули једну тешку бригу. То се најбоље видело по томе што ниједан од нас није знао ниједну лекцију. Падале су то преподне рђаве оцене као зреле крушке.

И баш то преподне имали смо час из географије. Кад је ушао професор, изгледао ми је као крвник а не као наставник. И целога часа избегавао сам да нам се сретну погледи. А кад он узе штапић да нам нешто на глобусу покаже, а мене подиђоше мрави и опипах одмах канап којим везујем панталоне да видим је ли чврст, и опипах се и тамо где није ред ђак пред професором да се пипа.

То преподне, као да га је неко подговорио, вероучитељ нам је на часу хришћанске науке говорио о блудном сину, о ономе неваљаломе сину који је напустио родитељски дом и лутао по свету. Како је Дроња задремао, што се њему врло често дешавало на часовима, то му катихета, усред свога казивања, узвикну: – Жико, блудни сине, пробуди се и слушај: прочачкај уши и слушај шта говорим!

Ја погледах Дроњу и збиља ми је у томе часу личио на блуднога сина, јер сам знао да је и он одлучио поћи у хајдуке. Погледам затим Врапца, погледам Глуваћа, Трту, Цврцу и сви, сви до једнога ми почеше од тог тренутка личити на блудне синове. Нисам имао огледало, а волео бих да сам могао и себе да видим.

Свима нам лакну нешто на души кад катихета заврши предавање казујући нам како се блудни син вратио дому своме, како га је отац примио у загрљај и био му је после најмилији син.

То послеподне, а био је четвртак, искупили смо се врло рано на храстовом стаблу. Чеду смо, разуме се, већ затекли тамо. Разговарали смо најпре о разним другим стварима, док се сви нису искупили, а кад се сви скупише, Чеда устаде и стаде пред нас па поче некако свечано: – Е, браћо, дошао је час да видимо ко је вера, а ко је невера. Говори, Симо, окрете се он Глуваћу – на шта си се решио, хоћеш поћи са мном у хајдуке или нећеш?

Глуваћ устаде са стабла, као да га је професор прозвао да говори лекцију. Не погледа ни једног од нас него право Чеду у очи, па вели: – Хоћу!

– Је л' хоћеш?

– Хоћу!

– Јесте ли сви чули, браћо? – окрете се Чеда нама.

– Јесмо!

– Е, нека је са срећом, Симо! – рече Чеда и пружи му руку, као што би јунаку пружио, и рукова се са њиме.

– А ти, Жико, – окрете се затим Чеда Дроњи – говори на шта си се решио, хоћеш поћи са мном у хајдуке или нећеш?

Дуже се и Дроња, као малопре Глуваћ, и рече гласно: – Хоћу!

– Је л' хоћеш?

– Хоћу!

– Јесте ли чули, браћо? – окрете се Чеда нама.

– Чули смо! – одговарамо сви углас.

– Е, па нека је са срећом, Жико! – рече Чеда и њему и рукова се.

Па онда редом зађе те све тако, све некако свечано. Нико не рече да неће и свакоме рече Чеда: »Е, нека је са срећом!« и руковао се са сваким.

– Е, сад смо, браћо, тај посао свршили, али имамо сад и друга посла. Ваља нам одржати хајдучки састанак на коме ћемо изабрати харамбашу.

– Па можемо! – рећи ће Врабац.

– Не можемо овде. Не држе се хајдучки састанци овако на отвореном пољу. Него хајде, браћо, играјте ви сад хајдучке игре: бацање камена с рамена, а ја одох да потражим какво заклонито место где би' могли састанак одржати.

И Чеда оде, а ми остадосмо да играмо хајдучку игру. Цврца је бацио камен с рамена свега једанаест стопа, ја сам дванаест и три прста; Трта четрнаест; Врабац тако исто четрнаест, Дроња и свих петнаест, а Глуваћ нас је све надбацио.

Тако смо се још два-трипут обредили док се нисмо уморили, па ће онда Дроња рећи: – Видиш, сад би' требали да имамо гусле, па један да гуди и пева јуначке песме, а ми сви остали да се искупимо око њега и да слушамо. Тако прави хајдуци раде.

– Па јес', – вели Врабац – ја бих знао да певам, ал' немам гусле.

– Па да направимо! – предложи Глуваћ и дуже се да нађе једну повелику иверку, читава дашчица, па скиде канап којим везује панталоне и затеже уздуж преко иверке, а узе један мали иверак и подметну га под жицу. Нађе затим прутућ па га сави и затражи

канап од Трте, па веза врхове на пругићу, те направи гудало и даде га Врапцу, који се хвалио да зна певати уз гусле.

– Ева ти, па седи овде, на земљу!

Седе Врабац, а ми га опколисмо и он поче да вуче оним гудалом по иверки и да завија као гусле: »Гу, гу, гу, гугугу, гу, гугугу, гу!«

– Па певај већ једанпут! – рећи ће Глуваћ кад виде да његовом гукању нема краја.

И одиста Врабац поче да пева:

*Мили боже, чуда великога,
У недељу прије јарка сунца
Једио се мали Јова
Што је тако мали,
Попео се на столицу
па се висок фали...*

– Уха! – удари у смех Трта – па то је из читанке.

– Па јесте, из читанке – брани се Врабац.

– Ја сам то декламовао још у другом разреду основне школе. Није то, брате, народна песма која се пева уз гусле. Шта ти то мени. Певај ти мени ако знаш Краљевића Марка и Мусу Кесеџију.

– Или певај Краљевића Марка и дванаест Арапа – додаје Цврца.

– Не то, – рећи ће Глуваћ – него ако знаш Старину Новака.

И тако ми редом нижемо песме и разговарамо о томе и препиремо се, док не наиђе Чеда. Вели: Нашао сам баш што треба!

– Где? – запитасмо.

– Казаћу вам кад буде време!

Разговарали смо још много и много, разуме се, све хајдучке разговоре, док сунце не леже иза градских бедема. Тада ће нам Чеда рећи: – Е, сад је, браћо, време. Састаћемо се у староме млину!

Тамо на крају вароши изгорео је пре неке године један велики парни млин и од тога доба никако га не оправљају. Стрче од

пожара почађали зидови; велики димњак пребио се и поломио зграду и машине; гвожђе зарђало, а цигле се издробиле од влаге. Нико ту није залазио, и зато је ваљда Чеда и изабрао то место.

– Само, – рећи ће нам Чеда – нећемо ићи овако у гомили, то би пало у очи.

Сви то одобрисмо, јер смо сви били дубоко убеђени да смо сад већ хајдуци и да не треба да паднемо полицији у очи!

– Ја идем напред, а ти, Симо, и ти, – обрати се Чеда мени и Глуваћу – пођите овуда, па поред цркве, па онуда иза ватрогасне шупе. А ти, Жико, и ти, Лазо, идите право преко парка, а ти, Миле, и ти, Мито, удрите одозго преко мале пијаце, па прођите онуда поред основне школе, па онда већ знате даље.

Сви разумедосмо распоред, а Чеда још додаде:

– Кад стигнете код млина, а ви се најпре обазрите лево и десно да вас ко не гледа па онда звизните и тек кад чујете да вам се ја одзивам звиждуком, ви уђите у млин. Јесте ли разумели?

– Јесмо!

– Е, онда останите ми здраво, браћо! – То рече Чеда па оде испред нас, а ми, све онако како је он распоредио, пођосмо двоје по двоје, свако на своју страну. Глуваћ и ја пођосмо путем крај цркве, па онуда иза ватрогасне шупе.

– Бога ти, Симо, кажи ми право како се ти онако осећаш? – запитаћу ја Глуваћа.

– Па, – рече он – како да ти кажем, осећам се онако као прави хајдук.

– И ја!

– И то није да кажеш као оно кад играмо војске, па ви мени кажете: »‘Ајде, Симо, буди ти командант, а ми ћемо бити војници.« Ја замишљам у себи да сам командант, иако знам да је то игра; ово не, него се осећам као одистински хајдук.

– А је л’ ти дршће срце?

– Па јес’, дршће ми; ал’ не да кажем од некога страха, него тако, дршће ми.

– И мени.

– Све досад, знаш, онако разговарали смо о томе, ал’ ево сад већ идемо на хајдучки састанак. Ово, знаш, није више разговор,

него озбиљно.

– Јест! – одобравам ја.

– Пре сам, брате, слободно ишао овом улицом, нико ме се није тицао, а сад све се обзирем да ко не повиче за нама: »Хајдуци, хајдуци!«

– Јесте, јесте! – одобравам ја, јер и ја осећам све то исто што вели Сима.

У разговору тако стигосмо до млина. Нема нигде никог. Осврнемо се лево и десно, и онда Сима звизну устима. Мало потраје, а отуда, из млина чу се из неке дубине звиждук. Ми пођосмо у млин и тек што уђосмо, затекосмо Чеду, он метну прст на уста и рече: – Ћути и иди за мном!

Е, тога тренутка куцало ми је срце као на испиту из математике.

Чеда нас проведе кроз неке развале, преко неких гомила цигала, и уведе нас у једно мрачно одељење. Тамо затекосмо Дроњу и Цврцу, седе на гомилама цигала и ћуте. Рече и нама Чеда да седнемо, а он опет оде да дочека остале.

Ми сви четворо ћутимо као заливени. Мало затим чу се споља звиждук и други који му се одазва из млина. То су били Врабац и Трта.

Кад смо се већ сви окупили и поседали, који на циглу који на догорелу греду, Чеда, који је остао на ногама, поче овако да нам говори: – Е, браћо моја хајдуци! Ево смо се сакупили на први састанак да решимо једну важну ствар. Хајдучка чета не може бити ако нема свога старешину, 'арамбашу. Ја мислим да је најбоље да га сви заједно изаберемо и да му предамо власт, и онда да га слушамо у свему што он заповеда.

– Па ја мислим, Чедо, ми бољега 'арамбашу од тебе не можемо имати – рећи ће Глуваћ.

– Па јесте, ако ћемо онако, најјачи си! – додаје Трта.

– Ето, победио си и самога Матамуту.

– Је л' сви тако мислите? – пита Чеда, иако је унапред знао да ће тако бити и тешко оном ко би и помислио да му власт преотме.

– Сви, сви! – одговарамо ми у један глас.

– Само да знате, код мене нема шале, тешко ономе ко не послуша моју наредбу или ми се успротиви.

Сви ућутасмо, а Чеда настави:

– Е, па добро, браћо, сад смо један важан посао свршили. Сад нам остаје још да се закунемо, па онда да пођемо, у име божје, у планину. Али овде не можемо да се закунемо, ја ћу већ наћи место и издаћу вам наредбу. Ја сам хтео сутра ујутру да се закунемо, али не можемо; сутра ви сви имате школе, а и прекосутра имате школе, него у недељу.

– Јест, у недељу је најбоље! – рећи ће Цврца.

– Још нешто, браћо. Одсад немојте да ме зовете Чеда ‘арамбаша. То Чеда није никако ‘арамбашко име, никад нисам чуо да се неки ‘арамбаша звао Чеда. Него, зовите ме Брба ‘арамбаша, то му дође онако као из народне песме.

– Живео Брба ‘Арамбаша! – цикну Врабац.

– Живео Брба ‘Арамбаша – прихватисмо ми сви.

А у томе часу, ваљда поплашени од наше вике, пр’нуше два слепа миша изнад наших глава. Цврца се поплаши, а и мени нешто заигра срце, а Брба погледа мишеве храбро, па се окрете нама и рече: – То је добро знаменије!

Затим нам нареди да се растуримо истим редом као што смо и дошли, и ми пођосмо тихо, све двојица по двојица, свако на своју страну.

Сунце је већ било потпуно утонуло.

Х – ЕПИДЕМИЈА

Сутрадан одосмо као и обично у школу, где нас је очекивало једно врло пријатно изненађење. Школска врата затворена, а на њима цедуља и на њој пише:

*Због епидемије нема предавања
до даље наредбе*

– Живела епидемија! – кликнусмо сви у један глас, па се у трк отиснусмо низ улицу како би’ што пре стигли кући да бацимо књиге.

– Живела епидемија! – узвикнуо сам и ја кад сам стигао кући и бацио књиге увис тако високо да су удариле у плафон, а расуто лишће као снег засуло целу собу.

– Де, шта ти је! – пита ме мајка.

– Немамо школе због епидемије!

- Каква ти је то епидемија?
- Па епидемија, знаш ваљда шта је епидемија!
- Не знам, – вели мајка – реци ми па ћу знати.
- Не знам ни ја, али не морам ни знати, главно је да због ње немамо школе.

Разуме се, чим сам тако савесно искупио своју ђачку дужност и бацио књиге увис, те се раскупусале, ја сам оставио сестру да збира и саставља листове, а ја сам похитао право тамо, на храстово стабло.

Затекао сам их већ, сви озарена лица као да су добили главне згодитке на лутрији. Још само нису били ту Цврца и Чеда. Цврца се извесно задржао код куће да доручкује, а Чеди није била потребна епидемија, он и без епидемије не иде у школу, али извесно није чуо да нема школе, иначе би већ био ту.

- Ала нам ово упали! – рећи ће Дроња.
- А, истина, зна ли ко од вас шта је епидемија? – запитаће Глуваћ.

- Па епидемија, ја мислим, – вели Трта – то је пост, велики пост.
- Ама какав пост, то је епитимија²⁵ што си ти чуо!
- Није, него епидемија – тврди Трта.
- Ама епитимија, кад ти кажем. Имам ја једног стрица свештеника, па га послали три месеца у манастир, те нам је он причао да је због епитимије грувао три месеца постан пасуљ. Баш, упамтио сам добро, епитимија.

– А знате ли ви шта је то епидемија? – рећи ће Врабац. – То је жена окружног начелника, па мора бити да је данас њен имендан, те зато немамо школе.

– Иди, молим те, како она може да се зове епидемија? – пита Дроња.

- Јесте, брате, чуо сам ја – тврди Врабац.
- Јеси ли баш добро чуо? – пита га Дроња.
- Ама баш добро; једанпут сам чуо кад је моја тетка казала: »Убио га бог са кумом, што нагрди онако красну жену. Млада, лепа и отмена жена а зове се Еуфемија; унаказио жену са именом.« Ето, то сам чуо.

– Бре, – узвикну Глуваћ – толико вас па не знате шта је то епидемија.

- Па што ти не знаш? – вели му Врабац.
- Знам ја, него нећу да вам кажем! – одговара Глуваћ.
- Знаш, јест, не знам у којој си школи учио? – додаје пакосно Врабац.
- Ја знам, јест, јер имам брата у четвртом разреду гимназије, па он ми је казао; питао сам га па ми је казао.
- Е, па 'ајд кажи шта је – навалисмо сви.
- Епидемија, то је једна богиња из старе грчке историје. Ето ти!
- одсече Глуваћ.
- Па што ми због грчке богиње да немамо школе? – пита Врабац.
- Е, то не знам! – одговара Глуваћ кратко.
- Још бисмо ми дуго о томе разговарали да не наиђе Цврца.
- Где си, море, ти досад? – пита Дроња.
- Знаш, – правда се Цврца – није ми отац веровао да немамо школе. Кад сам дошао кући и казао да због епидемије немамо школе, а он суну на мене: – »Лажеш, лажеш, ти, него не знаш лекцију па си побегао из школе. Каква епидемија и шта има због некакве епидемије да се распуштају школе?«
- Па ме узе за руку да ме одведе у школу натраг. Дођосмо тамо, кад и сам директор стоји пред гимназијом. Мој отац му приђе па му вели: »Ама, господине директоре, је ли истина да нема школе?«
- Јесте, – вели директор – морали смо растурити по наредби санитетске власти.
- Па знам, пита њега мој отац – зашто због некакве епидемије да деца губе школу?
- Па зато, брате, што је то зараза, болест, која је почела да коси децу.
- А, тако, – вели мој отац – па што не кажете тако па да вас човек разуме, него ми разбијамо главу са епидемијом.
- Директор се окрете па прочита ону цедуљу на вратима и као љутну се мало: – Ето, вели – секретар већа млад професор, сад тек дошао са универзитета, па, ето, воли да стрпа страну реч и где не мора.
- Па извади из џепа писаљку, превуче ону реч *епидемија* и исписа *зараза*. Ето, зато сам се задржао толико – заврши своје

казивање Цврца.

– Ето ти – рећи ће Врабац Глуваћу – твоја богиња из старе грчке историје.

– Шта знам ја, – брани се Глуваћ – тако ми је казао брат, а морао сам му веровати, он учи четврти разред гимназије. А знаш шта, ако и није богиња из старе грчке историје, е није ни Тртин велики пост.

– Море, то – брани се Трта – и није богзна шта. Чуо сам реч епидемија па ми се учинило слично. Али бар нисам био глуп као Врабац, па да кажем да је епидемија жена окружног начелника. Толико глуп нисам био!

– Уху, ху! – церека се Врабац. – Епидемија велики пост!

– Уху, ху, ху! – још више се цери Трта. – Епидемија жена окружног начелника!

И тако почеше да се заједају, да се подсмевају један другом, па онда, боме, и да се вређају, док тек плануше и један и други, па стадоше један према другом и испрсише се, а стегоше песнице.

Још мало па да падне крв због епидемије, јер то није шала кад се два хајдука ухвате укоштац, али, хвала богу, спазисмо низ пољану Чеду, те Цврца викну: – Ево га ‘Арамбаша!

Одмах се убојице раставише и сви се дигосмо на ноге те дочекасмо ‘Арамбашу.

Чеда се сасвим променио. Пре је ишао као и ми сви што смо ишли, а сад некако крупно корача и узноси главу и спустио обрве, а набрао чело те некако мрко гледа. Кад дође међу нас, он нас јуначки поздрави: – Помози бог, браћо!

– Бог ти помого, ‘Арамбашо! – одговорисмо у један глас.

Он седе, па се окрете нама и рече:

– Седите!

Ми поседасмо, а он нас најпре све строго премери.

– Чујем да немате школе? – запитаће ‘Арамбаша.

– Јест, немамо због епидемије! – рећи ће Врабац да олакша својој срџби од малочас.

– ‘Арамбашо, – окрете се Трта Чеди – ја те молим, нареди му да се не задева, јербо свашта може бити!

Брба ‘Арамбаша мрко погледа и једног и другог.

– Не трпим – вели – раздор у чети. Хоћу да живите међу собом у слози. Ко ми сеје раздор, казнићу га страшном казном.

И Врабац и Трта умукосе. Тад ‘Арамбаша настави: – Сутра, у зору, положићемо заклетву. Сутра ће свако од вас, већ у седам сати ујутру, да крене од куће друмом уз Дунав. Тамо на десној страни Дунава, испод Спасићевих винограда, читав сат хода од вароши, ја ћу вас на одређеном месту чекати. То место, то је гроб Максе Жабе. Заклећемо се на гробу Максе Жабе.

Ето, тако је гласила наредба ‘Арамбашина.

XI – НА ГРОБУ МАКСЕ ЖАБЕ

Макса Жаба није био неки јунак, него обична лопужа. Био је винограција па је извршио убиство и пљачку, те га осудили на смрт и сахранили га ту крај друма, где су га и стрељали. Убицу црква не прима да сахрани у гробљу хришћанском, јер од тренутка кад је потегао да одузме другоме живот, он се огрешио о заповед божју: »Не убиј«, те се одрекао и вере коју исповеда. Његов гроб не обележава ни крстача. Зликовци су некада стрељани и сахрањивани крај друма, како би хумка која се уздиже без крстаче служила за пример пролазницима на друму, те да виде каква судбина чека зликовца који се огреши о божје и људске законе.

Ту, где лежи гроб Максе Жабе стрељани су и раније хајдуци, али су се њихови гробови већ одавно затрли. Још се једино познаје гроб Максе Жабе, јер је он пре годину или две стрељан.

Гроб је обична хумка, обрасла травом; има и нешто мало цвећа. Макса је био ожењен, па је вероватно Жабица засадила цвеће своје покојном Жаби.

Зашто је Чеда изабрао баш то место да се ту закунемо, не знам. Вероватно зато што су ту били гробови хајдучки, па он ваљда нашао у некој песми или му неко причао да се хајдуци заклињу на гробљу, па у недостаку хајдучког гроба, он нас позвао на гроб једног обичног зликовца.

Ја и Глуваћ смо се договорили да он ујутру прође крај моје куће, па да заједно идемо. И он порани, бога ми, па дође те кретосмо заједно друмом уз Дунав. Сретосмо уз пут кола са путницима, па онда сељачка кола, која натоварена дрвом или бостаном или чим другим крећу ка граду, на пијацу. Дунавом

прође и једна лађа и ми се заустависмо па гледамо, пуна лађа путника.

– Ух, што волим да се возам на лађи! – велим ја Глуваћу.

– И ја!

– А знаш шта највише волим; волим да пијем на лађи белу кафу с кифлом.

– Можеш да се убришеш! – вели ми Глуваћ. – Зар пошао на гроб Максе Жабе да положиш хајдучку заклетву, а памет ти на белу кафу.

– Волим је.

– И ја.

– Па још с кајмаком.

– И три парчета шећера.

Пође вода на уста и Глуваћу и мени, али продужисмо даље пут, тамо где нас дужност води, јер дужност је старија од свих жеља. Ишли смо, ишли тако, бога ми, читав сат, док тек не спазисмо у даљини са једне стране друма некога који нам маше белом марамом. Биће да је то ‘Арамбаша, па нам даје знак, те удвојисмо кораке.

Најзад, уморни и ознојени, стигосмо на уречено место. ‘Арамбаша је био на ногама, а Врабац, Дроња и Трта седели су на земљи.

– Седите, браћо, и ви па се одмарајте, – рече нам Брба – да сачекамо Цврцу па да посао обавимо.

Поседасмо и ми крај оних што су раније дошли, и почесмо разговарати о свему и свачему, док је ‘Арамбаша једнако излазио на друм, надносио шаку над очи, те погледао пут вароши.

– Нема га! – рећи ће после дужег времена. – Ама тако он увек задоцњава. Тако је и јуче – рећи ће Врабац.

Почекасмо тако још доста дуго. Сунце већ одскочило високо, те Брба поче бивати нестрпљив. Али Цврце нема, па нема.

– Доћи ће он! – опет ће рећи Врабац.

– Ама нема ту: доћи ће, него треба да је већ ту! – гунђа зловољно Брба. – Ја то нећу тако; нема то код мене!

Уто спази он на друму, нешто мало ниже, једна кола се уставила, те кочијаш сишао и везује око коњске опреме што се

искидало, а у колима седе два господина. Оде Брба низ друм и приђе тој господи. Извесно их је питао колико је сати, јер и један и други погледаше у сатове и одговорише му.

Брба се врати нама натмурена погледа.

– Већ је девет и по – рече. – Нећемо га више чекати, ухватиће нас подне. Ко је дошао, дошао, ко није дошао, није наш! Пређимо на посао!

Он пође, а ми за њим и окуписмо се сви око гроба Максе Жабе. Он се најпре осврте и лево и десно, да види нема ли кога друмом, па кад виде да никог нема, а он скиде капу. Поскидасмо и ми сви за њим. Чеда диже десну руку увис, дигосмо и ми сви. Сад се Чеда као мало збуни. Увиде да би требало изговорити заклетву, а не зна како се заклиње. Не знам откуд му паде на памет да би заклетву требало да изговори на старословенском црквеном језику, и он најпре запе па му се одједанпут одрешу језик, те поче: – Оче наш, иже јеси, вјерују во јединого бога сведржитеља и Марија дјевица непорочнаја. Буди имја господња и иже херувими и серафими и хлеб наш насушни даж нам од лукаваго, во славу оца и сина, јелицје во Христа бога и славу судити живима и мертвим јего же царству не будет конца!

Шта је ту све измешао Чеда, бог ће га свети знати, али он је то тако озбиљно говорио да смо ми, хтели-не хтели, веровали да се одиста у томе часу заклињемо и да управо тако, а никако друкче, треба говорити при заклетви. Кад Чеда виде како је заклетва учинила добар утисак на нас, он се досети још и томе како ће је још боље завршити. Окрете се најпре Глуваћу и рече му: – Отрицајутсја! Реци: отрицајутсја!

– Отрицајутсја – понови Глуваћ.

– Отрекоксја!

– Отрекоксја! – понови Глуваћ.

Затим се обрати Дроњи:

– Отрицајутсја!

– Отрицајутсја! – понавља Дроња.

– Отрекоксја!

– Отрекоксја! – понавља Дроња.

Па онда тако сви редом морали смо казати »отрицајутсја и отрекоксја«, и тиме је била заклетва завршена. Чеда понови још

једанпут оно: – Е, па, нека је са срећом, браћо! – па се онда са свима нама изљуби.

Тако смо се свечано заклели на гробу Максe Жабе, а затим смо кренули сви заједно натраг у варош.

Када смо били испред вароши, ‘Арамбаша нам нареди да се растуримо, да не уђемо тако у групи, да не би’ пали у очи. Растајући се са нама, он нам довикну: – А онога Цврцу поздравите, главом ће ми платити издајство!

XII – ЦВРЦА ИЗДАЈИЦА

Било је већ скоро подне кад смо стигли, те одосмо свако својој кући. После подне, разуме се, одмах на хрстово стабло. Били су тамо сви па и Цврца. Није био само Чеда.

Сви смо напали на Цврцу што нас је преварио и није дошао на заказани састанак, и причали смо му како је заклетва била свечана. Он се сиромаш правдао. Признаје да је сам крив.

– Не знам шта ми би – вели Цврца – па синоћ кажем мајци: »Мајка, молим те, ујутру да ме пробудиш рано да стигнем на заклетву.«

»На какву заклетву, црни сине?« запита ме мајка.

»Па, мајка«, велим јој ја, »знаш шта је, ја сам се решио да идем у хајдуке!«

»Ју, ју, ју, црној мени«, поче се мајка бусати у груди »дете, јеси ли ти при себи, какви те хајдуци спопали? Зар сам те родила хајдук да будеш?!«

»Па зашто, мајка«, питам је ја, »сваки треба да буде оно за што има дара, сам тата је тако увек говорио.«

»А ти имаш дара за хајдука?«

– Можете мислити како је мајка пискала и клела ме, али напоследку ућута и рече ми још: »Добро, пробудићу те!«

– И тако ти ја безбрижно заспим, јер знам да ће ме ујутру мајка пробудити.

– Па шта је било – упитасмо га сви.

– Е, шта је било – уздахну Цврца. – Ујутру, кад је свануло, отворише се на мојој соби врата и уђе мој отац. Видим носи каиш на руци и одмах сам слутио да то није добар знак.

»Ти си молио мајку да те пробуди одјутрос?« рече отац некако строго.

»Јесте!« процедих ја кроз зубе.

»Е па, ево, дошао сам ја да те пробудим!«

– Ја сам већ знао колико је сати, а отац још додаде: »А велиш, мораш да идеш на заклетву?«

»Па јесте!« процедих ја, јер нешто ми се стегли зуби и вилице па не могу уста да отворим!

»Е, па, синко, чекај прво да те ја закунем!«

– Па кад скиде покривач са мене, а ја го, само у ноћној кошуљици, па кад завитла, а онај каиш поче да прашти по соби као кад даском удараш по води. Урликао сам као рањени лав и мислио сам у себи: »Где сте, браћо хајдуци, да ми се у невољи нађете?« И, што је најгоре, изгледа да се цела ствар моме оцу необично допала, јер никако да престане, него запео као да се погодио на надницу. Хвала богу те мајка отвори врата, промоли главу и рече: »Доста, доста, човече!«

И ја сам увиђао да је доста, и мајка је ето увиђала да је доста, али мој отац настави говорећи: »Нећу га пустити док год му хајдуштво не изађе на нос!«

– Најзад приђе мајка и задржа му руку, те он спусти каиш и добаци ми одлазећи из собе: »‘Ајд’ сад иди на заклетву!«

– Па што ниси дошао? – питамо ми.

– Јес’, лако је њему било казати: »‘Ајд’ сад иди«, кад ја нисам могао ни да седнем у постељи. Виде мајка шта се направи од мене, па оде и донесе зејтин и намаза ме.

– Је л’ по лицу? – пита Врабац.

– Ама није по лицу, него свуд по телу где је каиш нацртао трагове. И да видиш, од тога зејтина мало ми лакнуше болови, те помислих: »Идем, дао сам реч, идем!«

– Па што ниси дошао? – питамо ми.

– Нисам могао. Отац, пре но што је отишао, закључао у ормар и ципеле и панталоне. И тако сам цело преподне лежао и мазао се зејтином, а тек на подне добио сам хаљине, па ево, брате, одмах сам дошао. А ево, ни сад не могу да седим како ваља.

Сиромах Цврца, сви смо га жалили и сви смо му у души опростили што није дошао, али ‘Арамбаша је друкче схватио ствар. Кад је дошао, он је назвао бога свима, а Цврцу није ни

погледао. Чекали смо да га запита зашто није дошао на заклетву, али се он обрати нама питањем: – Шта ће овај овде?

Тада узе Врабац на себе те му све исприча, све, све, све редом, чак и оно како је Цврца од јутрос намазан зејтином. ‘Арамбаша је слушао све до краја, али му се не разведри лице, нити се сажали на грешнога Цврцу, већ рече: – Све је то могло тако бити, све се то могло и свакоме другоме десити, али је Цврца ипак крив, јер је издајица. Зар ја нисам казао да се наша тајна не сме никоме одати? Зашто је причао мајци, а мајка оцу и, ето, сад се цела ствар већ зна и може нас полиција похватати, а још нисмо ни отишли у планину. Ето, зато је крив, а ја му не могу опростити, већ му се мора редовно судити.

Врабац, који је стално заступао Цврцу, окрете се опет: – Па ево, нека замоли за опроштење, а други пут неће.

– Не знам, – остаје немилостив ‘Арамбаша – има да изађе пред суд, па тамо нека моли опроштење.

Најзад, Цврца пристаде да изађе пред суд, те ‘Арамбаша одмах учини потребне наредбе. Суђење ће се одржати опет у оном млину где смо имали први хајдучки састанак. Диге се најпре ‘Арамбаша и оде, а затим, оним истим редом и разним правцима, ми сви остали, све двоје по двоје.

Тамо смо опет звиждали пред млином и отуд се одазивао ‘Арамбаша звиждуком. Кад смо се сабрали, ‘Арамбаша нам рече да седнемо, а Цврци нареди да изађе у друго одељење. Кад оде Цврца, он се обрати нама: – Ви сте сви суд! Нека се доведе издајица!

Затим се окрете Врапцу и мени и нареди нам:

– Идите тамо па најпре вежите издајци руке и доведите ми га.

Изађосмо ја и Врабац, одрешисмо канапе којим везујемо панталоне, везасмо Цврци руке и потерасмо га. Цврца се ничему није противио. Он се данас несрећно пробудио, па је знао да ће данашњи дан бити дан његове патње и предао се судбини.

Уведосмо га и он стаде онако везан, на средини, а ми сви поседасмо наоколо.

Настаде дуга и мукла тишина, те најзад узе реч ‘Арамбаша: – Овај нас је издао и наши су животи сад у опасности. По

хајдучком закону, издаја се казни смрћу.

Сви се згранусмо, и обли нас хладан зној и изменисмо погледе међу собом, а Цврца искриви лице као да би хтео казати: »Ама, је л' ви то одистински?«

– Има ли ко да каже штогод у одбрану његову? – запита 'Арамбаша.

– Имам ја! – јави се први Врабац.

– Говори!

– Ево како је било. Цврца много воли гибанице, а синоћ је имао код куће гибанице па се најео и надуо му се трбух. Јес' бога ми, он ми је сам то казао. Па онда, знао је да неће моћи дуго да заспи због пуног стомака, него ће се превртати у кревету, и зато се уплашио да се ујутру не успава па је молио мајку да га пробуди. Он је баш зато молио мајку што се бринуо да се не успава, па да изостане од заклетве.

– Има ли још ко шта да каже? – пита 'Арамбаша.

– Па ја бих рекао – узме реч Глуваћ. – Он је много настрадао због нас; страдао је као ђакон Авакум.

– Ух, – узме да се поспрда Дроња – какав ђакон Авакум!

– Па јесте, брате, – брани се Глуваћ – и ђакон Авакум, кад су га натакли Турци на колац, није могао више да седне, а ето и Цврца не може да седне.

– Ама ђакон Авакум је изда'нуо на коцу! – добацује Дроња.

– А откуд' ти знаш да не би и Цврца издануо под каишем, само да је његов отац продужио онако крвнички да га туче – вели Глуваћ. Па настави: – Зато сам ја, браћо, да му опростимо, јер доста је страдао због нас.

'Арамбаша се опет обрати:

– Има ли још ко?

Сви ћуте, а тада ће он рећи:

– Е, онда изведите оптуженог па се ви вратите да донесемо пресуду!

Опет нас двојица, Врабац и ја, изведосмо Цврцу, па се вратисмо те поседасмо округ.

– 'Ајде да донесемо пресуду! – рећи ће 'Арамбаша. – Јесте ли за то да га осудимо на смрт или да му се опрости?

Гласали смо сви редом, почев од Трте, који је седео на левом крилу, и сви смо били за то да се Цврци опрости.

– Па добро, нека му је просто! – рече ‘Арамбаша. – Идите, одрешите га и доведите га овамо.

Врабац и ја једва дочекасмо. Крајње је време и било да га одрешимо због канапа, јер су нам једнако спадале панталоне, те смо морали рукама да их придржавамо.

Вратисмо се заједно са Цврцом и ‘Арамбаша му објави: – Овом приликом ти је казна опроштена, али пази се одсад. Сутра ујутру доћи ћеш на гроб Максе Жабе, ја ћу те чекати тамо да се закунеш.

– Разумем! – рече Цврца и седе крај нас.

– А сад, браћо, – узе опет реч ‘Арамбаша – морамо журити са одласком у планину, јер ето видите, ствар је откривена, па би се могла дићи потера још док смо у вароши, па да нас све живе похвата. Цврцина мајка и његов отац сад већ знају, па ће мајка казати тетки, а тетка ће стрини, па ће тако стићи глас до начелника окружног, а он ће, дабоме, рећи: »Боље да ја њих похватам и окујем, док су овде на леглу, него кад се дочепају планине, па постану страх и трепет целога округа.« Ето, видите ли, браћо, каква нам опасност прети? Кад бих могао ја бих волео још сутра да кренемо, али сутра морам заклети Цврцу, јер не могу га повести док не положи заклетву. Сутра је субота, недељу ћу да вам оставим да се спремите, па у понедељак, у име божје, у рану зору.

– А шта ћемо да радимо ако у понедељак почну предавања у школи? – запитаће Трта.

– Па нек ти забележе одсуство, па ето ти! – вели му Глуваћ.

– Знаш како је, Трто, – вели му ‘Арамбаша – не можеш ти бити и ђак и хајдук, него бирај једно или друго.

– Па ја више волим да будем хајдук, јер ту немам шта да учим – вели Трта.

– Е, па кад више волиш, а ти онда слушај шта говорим – настави ‘Арамбаша. – Дакле, у понедељак у рану зору, што можете раније, док још сви у вашим кућама спавају, измакните од куће. Састанак је овде, код млина; одавде ћемо одмах кроз

винограде. Нећемо ићи друмом. Понесите свако себи по једну преобуку и хране, бар за један дан. Јесте ли разумели, браћо?

– Јесмо! – одазвасмо се сви углас.

– Е, онда, нека је са срећом! – додаде опет ‘Арамбаша и ми се растурисмо онако како смо и дошли, све двојица по двојица и на разне стране.

XIII – ОПРОШТАЈ

Дакле, ту је, ето приближава се дан и час када ћемо одиста поћи у хајдуке. Све досад били су само разговори и договори, и много пута увече, кад бих легао да спавам, ја сам помишљао: »Ама, да ли ћу ја одиста отићи у хајдуке?« А оно, ето, куцнуо је већ час.

Субота је прошла часком. Тог јутра су отишли Чеда и Цврца на гроб Жабин ради заклетве, а отишао је и Врабац да прави друштво Цврци. Било је, прича нам после Врабац, исто као кад смо се ми заклињали, само је Чеда измислио још више молитава, поменуо је и »Буди имја Господње« и »Јако да царја«. А и Цврци је рекао као оно нама: »отрицајутсја и отрекоксја«.

После подне смо седели на стаблу и разговарали о спреми за пут и о томе шта ће ко да понесе.

– Ја ћу да понесем три кувана јаја – каже Дроња.

– Море, каква те јаја спопала! – вели му Глуваћ. – Понеси ти, ако можеш, шунку. Код твоје куће у оцаку има шунке.

– Има, али то је закључано.

– Је л’ те, – запитаће Трта – ја бих могао да понесем једну килу брашна. Баш јутрос је купила мајка и вид’о сам где је мет’ла кесу.

– Какво брашно, молим те! Ко ће тамо да ти меси хлеб? – смеје му се Дроња.

Цврца нас запита да ли би било добро да понесе један тањир пиктија, његова је мајка баш јуче разлила и врло су добре.

– Ама где ћеш да вучеш тањир с пиктијама у планину? – вели му Глуваћ.

– Што? – као правда се Цврца.

– Па не идемо ми тамо, брате, у сватове, него у хајдуке. Замисли потеру, опколи војска и жандармерија целу планину, па

стане једна трка и јуришање; а ти скачеш са стене на стену са тањиром пиктија у руци. Остави, бога ти, то! – вели му Глуваћ.

– Па јес', право кажеш! – увиђа и Цврца.

– Море, има нешто важније што не смемо да заборавимо – рећи ће Врабац.

– Шта? – питамо ми.

– Па не треба да заборавимо да сваки од нас понесе по једну кутију жижица, јер чиме ћемо палити ватру тамо.

Ето тако, у том разговору прође нам субота по подне. Договорисмо се још да се у недељу и не састајемо овде на стаблу, већ свако да збрине своју бригу и опреми се, те, у понедељак у зору, у име божје, на хајдучки уранак.

Сутрадан, у недељу, мајка се зачуди што ја не идем од куће, али ја јој објасних да имам један тежак школски задатак да израдим, а мајци обасја лице задовољством и срећом што има тако доброг и приљезног сина.

Завукао сам се у собу кобајаги да решим задатак, а у ствари сам се завукао да претурам ормане и фиоке, да видим шта би требало понети. Тако, нашао сам једну иглу и конац па сам иглу забо у капут, а конац метнуо у џеп; нека се нађе, може се коме откинути дугме па да има пришити. Нашао сам и седам-осам чачкалица, па сам и то метнуо у џеп. Знам да се то нико неће сетити да понесе па ће се изненадити када о ручку или о вечери понесем чачкалице. Метнуо сам у џеп и кутију шибица. Нашао сам у кухињи и једну кутију црне боје (фикса) за ципеле, па сам и то понео јер чиме ћемо тамо у планини чистити ципеле, а тамо се лако упрљају. У једној фиоци нашао сам и кесицу са прашком за буве, па сам и то метнуо у џеп, нека се нађе, а нашао сам и две чисте поштанске карте, па сам их понео. Могу се који пут јавити мајци и извести је о своме здрављу и о томе како напредујем у послу.

Када сам по соби тако накупио ситнице које су ми неопходно потребне, изишао сам мало у двориште. Хтео сам да се опростим са мојим голубовима и са Нероном.

Те голубе, превртаче, домамио сам још пре годину дана па се код нас сасвим припитомили. Кад их храним, хоће чак и са длана да узму зрно кукуруза. А лепи су, те су ми сви другови

завидели на њима. Ја сам их много волео, а и они мене. Ујутру, кад пођем у школу, ја им само довикнем: »Добро јутро, голубићи моји!« а они се с крова одазивају: »Гу, гу, гу, гу!« Па тако кад год пођем и кад год дођем. Знао сам да ће им бити необично без мене, па сам узео пуну шаку кукуруза да их добро нахраним, те нека ме се сећају. Чим сам их позвао, а они слетели и позобали са слашћу сав кукуруз што сам им донео. Казао сам им затим збогом, па су одлетели на кров.

За то време Нерон је спавао под клупом, те га ја пробудим.

– Нероне, Нероне, ‘оди бати твом, ‘оди и тебе да помилујем.

Нерон је код нас и одрастао. Ја сам га нашао на улици гладног и мршаваг, па ми је било жао, те одвојим од свог комада хлеба, који сам добио за ужину, и дам му пола. Он то халапљиво поједе, па онда пође за мном. Неће просто да се одвоји од мене, па сам га морао довести кући. Мајка се прво љутила што јој доводим псе са улице, а после га и она заволела. Нерон није био леп пас, али је био добар, поштен и веран. Спавао је увек на кућном прагу, свакога је од нас испраћао до кућне капије где год пођемо, а кад се враћамо, лајао је од радости. Мене је нарочито волео, јер сам га ја штитио. Дође му кој’ пут тако па се разигра и појури пилиће, па хоће, боме, ал’ онако у шали и игри, и без зле намере, и да удави које пиле. Разуме се, наша служавка Марија због те ситнице дигне ужасну дреку, дохвати метлу па окрене држак и испребија Нерона, те он скичући оде и сакрије се под клупу. Тада ја дођем, седнем крај њега, метнем његову главу мени на колено, милујем га и тешим га: »Немој да плачеш, Нероне, знам да те боли, ал’ проћи ће то!«

А Нерон ме гледа право у очи, а очи му пуне суза.

»Па зар не можеш, Нероне, да се уздржиш да не удавиш пиле? Играј се као човек мало са пилићима, потерај их, потрчи. Ал’ ти, брате, претераш у игри. Уздржи се други пут да те не би тукли!«

Тако ја тешим и поучавам Нерона, а он ме гледа право у очи, као да ме разуме.

Али и Нерон је према мени пажљив. Кад се мени тако деси па ме истуку, а ја одем на дрвљаник, завучем се тамо па плачем, а Нерон дође мени, седне, наслони ми своју главу на колено, па

ме гледа право у очи и све ми изгледа као да хоће да ми каже:
»Немој да плачеш, бато, знам да те боли, ал' проћи ће то!«

Па кад га ја погледам и помилујем га, а њему мило и чисто му читам из очију како и он мене саветује, исто онако као ја њега:
»Па зар не можеш, бато, који пут да научиш лекцију, него вечито извлачиш батине због тих пустих лекција? Поиграј се, не кажем да се не поиграш са друговима, али ти, брате, претераш у игри, па дигнеш сасвим руке од књига. 'Ајде, легни мало на књигу да те не би тукли!«

Ето, такав је био Нерон и тако смо се ја и он слагали и волели. Чим ме је видео на вратима, а он ми је притрчао и грдно се нешто умиљавао око мене, као да је слутио да ћемо се растати. Ја сам га миловао и шаптао сам у себи: »Е, мој Нероне, мој Нероне, ко ће те одсад тешити кад те испребијају метлом?«

И нешто ми се баш ражалило, па се вратим у собу, јер сам се плашио да ми не омекша срце, а хајдук не сме имати меко срце.

Уђем у собу, па погледам своје књиге, због којих ето у хајдуке одох. Прибрах све књиге, везах их канапом, па ми паде на памет да на пакету штогод напишем. Узмем писаљку и на насловном листу географије, која је била одозго, напишем:

*Збогом, књиге,
Збогом, моје бриге!*

Не знам откуд ми испао стих, ваљда зато што сам био ражалашћен. Погледам лево, десно, па бих свакој ствари да кажем збогом, са сваком ствари да се опростим, али све некако испада у стиховима.

Тако спазим у прозору сестрину лутку, а ја је гледам, гледам па јој кажем:

*Лутко бела, моје ћуре глупо,
Кол'ко л' сам ти пута ја косе почупо;
Кол'ко л' пута ја сам те изгребо,
Ломио ти и ноге и руке;
На теби се за хајдуке вежбо,
Па сад, ето, одох у хајдуке!*

Па не само лутки него и другим стварима обраћам се све у стиху. Тако, на пример, спазим свој јастук, на коме спавам, па му тепама:

*Мој јастуче, о мој узглавнице;
Зар те може когод да не воле?
Дивно ли сам на теби спавао,
Нарочито када нема школе.*

Па тако сам се редом праштао од свих ствари и свима сам говорио у стиховима, једино нисам могао да направим стих лампи и пљуваоници.

Ето тако ми је прошао тај дан, а увече на вечери, морам признати, није ми било лако. Гледам оца, набрано му чело од брига, а ја мислим у себи: »Е, кад би знао, оче, да ћеш сутра добити још једну нову бору!« Гледам мајку; вечерас нарочито добра и нежна према мени, ваљда зато што сам остао код куће да радим школски задатак. Гледам је, па ме нешто жао. Да ми је бар да могу да јој пољубим руку. А сестрица ми још каже: – Знаш шта, бато, сутра ће доћи моје другарице код мене. Дођи и ти после школе па да играмо, ако хоћеш?

»Е, кад би ти знала«, мислим се ја у себи, »какви другари мене чекају сутра.«

Још више ме је ражалостила штрудла од вишања.

– Знам да волиш штрудлу од вишања, – рече ми мајка – а био си данас добар, па зато сам ти направила.

Поједем ја једно парче штрудле и јави ми се у оку једна суза; поједем друго парче и појави ми се друга суза; поједем треће парче и појави ми се трећа суза, и да ми не рече отац: »Е, доста!« ја бих, само због жалости, наставио још да једем.

Кад смо пошли на спавање, ја уграбих прилику те пољубим мајци руку.

– Ех, ех, ех, откуд то? – зачуди се мајка.

– Па, да ти кажем хвала на штрудли од вишања.

– Е, 'ајде, 'ајде, – рећи ће мајка задовољна – па лаку ноћ, синко!

– Лаку ноћ, мајка!

XIV – ОДМЕТАЊЕ

Нисам целу ноћ спавао. Трипут сам се дизао и задизао завесу на прозору да видим је ли већ свануло, па кад сам видео да је још мрак, ја се наново враћао у постељу. Пребацио сам покривач преко главе, али нисам могао заспати; хиљаду мисли су се рвале са мном.

Најпосле дигнем се и четврти пут, задигнем завесу, и видим ноћ се растињала и избледила, а уто чујем и нашега певца из дворишта, трипут кукурекну. Ја се тихо, све на прсте, дигнем да ме не би ко чуо, па пошто сам полако, полако отворио врата да не шкрипну или да брава не шкљоцне, изађем у ходник. Мајка је синоћ у орман до врата оставила сир који је остао од вечере, а тај се орман не закључава. Отворим га, па како сам још синоћ спремио новине, узмем два парчета сира, два парчета штрудле од вишања и један повећи комад хлеба, па направим пакет.

Вратим се затим у собу, од које сам врата оставио отворена, па се на брзу руку обучем, а ципеле узмем у руке. Нисам смео у соби да их облачим, јер би лупале, него у дворишту.

Најтеже ми је било да отворим врата у ходнику, нешто су се тешко отварала, али најзад успем и то, те изађох у двориште и осетих како ме запухну свежина зоре која се већ буди. Наслоним се на зид, те обучем и ципеле, уто ми приђе и Нерон и ја га помиловах не говорећи му ништа, па се онда упутих капији до које ме Нерон испрати.

На капији, још једном, освртох се да погледам за собом, прекрстих се, па у име божје, не осврћући се више за собом, пођох.

Зора је све више освајала, неће проћи ни минут-два па ће пробити први сунчеви зраци. Јутарња свежина изазивала је код мене језу и мисао како би било пријатно још мало у постељи полежати. Али дужност је дужност, а за ту дужност ме још и заклетва везује. Ишао сам храбро и смело напред.

Кад сам стигао пред млин, већ се први зрачак сунца помолио, али је још увек била рана зора. Звизнуо сам, а из млина се одазвао звиждук, а то значи да је 'Арамбаша већ на свом месту. Уђем и затекнем тамо Чеду и Глуваћа. Чеда мет'о неку шубару на главу, мора да је то зимска шубара његова оца. Истина, лето, врућине су велике, али тако са шубаром више личи на

‘арамбашу. На леђима му једно мало секирче, оно којим наше мајке у кујни сецкају месо; везао га канапом на два краја па пребацио на леђа као пушку. Одиста је страшан изгледао, прави ‘арамбаша.

Мало затим стиже први Цврца, па онда Дроња, а није прошло ни колико си длан о длан ударио, ево их звижде споља и Врабац с Тртом.

Сви смо на окупу... ‘Арамбаша нас премери па поче.

– ‘Ајде, браћо, прекрстите се, па да пођемо!

Прекрстисмо се и кретосмо. ‘Арамбаша иде напред, а ми за њим. Нико ни реч не говори, јер нам је ‘Арамбаша пред полазак забранио да говоримо.

Чим смо напустили и последњу варошку кућу, ми се дохватисмо винограда, те све неким малим сеоским путевима и стазама. Кад зађосмо на једну малу ширину, ми застадосмо мало да се одморимо.

Тек ту проговорисмо гласно:

– Браћо, – рече нам ‘Арамбаша – ми ето пођосмо и сад већ натраг не можемо. Ако бог да и срећа јуначка, неће проћи ни три дана, а ми ћемо постати славни. О нама ће се чуда причати и задрхтаће цео наш округ од страха и трепета.

Ми, задовољни што смемо сад да разговарамо, узесмо један другоме да причамо како је ко побегао од куће. И све су приче биле сличне, сви су готово тако поступили као и ја што сам, једино Цврца што је кроз прозор побегао.

Кад се тако мало одморисмо, а ‘Арамбаша рече:

– Е, ‘ајде, браћо, да крећемо даље! – и пође напред.

Дан већ увелико освојио; сунце се већ открило те обећава леп и сунчан дан.

Сад смо већ измакли иза последњих винограда и хватамо се неке уске стазе на падини и идемо све један по један, један за другим.

– Па што си морао кроз прозор? – питамо уз пут Цврцу.

– Ех, што сам морао! Мој отац никад кључ од спољних врата не оставља у брави, већ га узме собом. Да чекам њега нисам смео, него сам ја још синоћ спремио тај план и још синоћ сам отворио

прозор па га онако притворио, јер да сам оставио за јутрос, чули би да отварам.

– А да те је спазио ноћни стражар? – пита га Врабац.

– На то нисам ни мислио! – вели Цврца па наставља пут.

Сад смо већ ушли у неку шуму. Није велика, нема столетних храстова, али је ипак шумица, па нам је добро дошла хладовина, јер је сунце увелико већ освојило те смо се почели знојити. Доста дуго смо ишли кроз ту шумицу, па опет избили на ледину, те једном косом пошли да се пењемо. Пред нама је била планина обрасла густом шумом. Сви смо некако предосећали да је то планина која ће убудуће бити наша кућа. ‘Арамбаша је ишао тако поуздано напред као да му је свака стаза, свака стопа и сваки жбун познат, иако је он први пут залазио овамо.

Зађосмо и у ту велику шуму, пењући се још увек, али са великим тегобама, јер сад већ није било стазе и ми смо се верали кроз травуљину и заплитали о сухо грање. Не знам колико смо тако ишли, док не избисмо на једну малу чистину, где нас ‘Арамбаша заустави.

– Раствоварите се, овде ћемо се одморити и прихватити се мало. Није још подне, ал’ ће скоро! – рече нам, па први он седе на траву и стави свој пакет и секирицу крај себе. Ми сви једва дочекасмо јер, боме, и уморили смо се и изгладнели. Поседасмо по трави и стависмо сваки преда се свој пакетић те да једемо.

Да је само неко могао завирити у те пакетиће, шта све не би видео. Дроња је одиста понео три кувана јаја и једно парче пите од мяса и комадић хлеба. Врабац понео сира и суве шљиве, а Трта само повелики комад хлеба, али је зато понео нож, виљушку и кашику и уз то још салвету да има чиме обрисати уста кад се наједе хлеба. Цврца је понео мало парче сува мяса и једну кесицу бомбона; Глуваћ је понео три кифле и једну кутију сардина.

Шта је да је ко имао, тек слатко смо јели, па тек кад смо утолили глад, почели смо се смејати један другом. Нарочито смо задевали Трту што је понео салвету. Врабац је чак од једне мале гранчице направио котурчић па му га дао: – Ето ти – вели – прстен, па савиј салвету, и метни у њега да се познаје да је то твоја салвета, те да се не би измешала са осталима.

Кад смо завршили ручак, а 'Арамбаша ће нам рећи: – Дедер, браћо, да видимо како стојимо са оружјем; чиме је ко од вас наоружан те да знам на што могу рачунати? Ето ја, браћо, имам ову секиру, то је мој 'арамбашки знак. Ова секира, иако је мала, у мојој руци је врло опасно оружје. Ја могу њоме једним замахом да одсечем вољу главу. Дедер да видим шта ви имате?

Ми се сви збунисмо кад нас то упита.

– Ја имам перорез! – рече Врабац и извуче из џепа један стари прљав перорез.

– А ти? – окреће се 'Арамбаша Глуваћу.

– Ја немам ништа.

– А ти? – окрете се Трти.

– Ја имам нож и виљушку.

– И кашику! – додаје Врабац.

– А ти? – окрете се 'Арамбаша мени.

– Ја имам само једну иглу.

Дроња и Цврца нису такођер имали ништа.

Такво стање наоружања забрину 'Арамбашу, па узе да размишља.

– Ти, Трто, задржи себи нож, – рећи ће 'Арамбаша – а виљушку дај Глуваћу. Виљушка може да буде добро оружје, нарочито кад се нађеш с непријатељем прса у прса.

Трта послуша и даде виљушку Глуваћу.

– А вас тројица, – окрете се 'Арамбаша мени, Цврци и Дроњи – 'ајде пођите са мном у шуму да нађемо коју батину. Наоружаћете се засада батинама, док после прве пљачке не дођемо до оружја.

Ми пођосмо за њим, те он у шуми оним секирчетом окреса грање, садеља и даде нам свакоме по једну батину.

Кад смо се вратили, таман је сунце ударило у потиљак, те он нареди да крећемо даље. Тако, сад већ потпуно наоружани, пођосмо са овога првога одморишта.

XV – У ГОРИ ХАЈДУЦИ

Нисмо још врло дуго ишли па наиђосмо опет на једну чистину, око које је шума мало проређена, те се може и догледати донекле око себе. 'Арамбаша стаде те узе онако зналачки испитивати место. Не говорећи нам ништа, он зађе у шуму лево,

па зађе десно, замисли се још мало па одлучи: – Овде ће нам, браћо, одсад бити састанак и сталан логор нашој чети.

Сви погледасмо око себе, и свакоме у томе тренутку паде на памет мисао: дакле, ту, то је оно што смо желели, оно што смо сањали на храстовом стаблу? Сад смо, дакле, у гори хајдуци! Овде ћемо, дакле, ми, будући орлови планински, да савијемо себи гнездо; ово је одсад наш дом, наша држава, наша царевина; одавде ћемо ми господарити, одавде задавати страх и трепет на све стране света.

Из таквих мисли и сањарија пробуди нас глас ‘Арамбашин. Он поче да издаје прве наредбе.

– Истоварите се овде!

Ми спустисмо на земљу своје џепне марамице, у које смо завили још оно мало сира и хлеба, колико нам је од ручка остало.

– Ти, Миле, – окрете се он Врапцу – узми Дроњу и Цврцу собом, па зађите у шуму те саберите што више можете дрва за ватру. Понесите и ово моје секирче, те да одсечете грану ако треба!

Врабац, Дроња и Цврца дигоше се из тих стопа? те зађоше у шуму.

Мени и Глуваћу нареди ‘Арамбаша да испитамо околину, те да видимо има ли где у близини воде, па и ми зађосмо у шуму. ‘Арамбаша са Тртом остаде да уреди логор. Он одреди место где ће се ватра ложити и нареди Трти да нађе и донесе камење које ће служити место узглавника при спавању. Глуваћ и ја смо, боме, подуже лутали, али нигде воде, ни потока, ни извора. Најпосле, кад смо малаксали, вратисмо се без успеха.

– Не умете да тражите! – љути се на нас ‘Арамбаша. – Како може бити планина без воде? Сутра зором претражићу ја целу планину.

Уто почеше да стижу и они други, сваки са бременом дрва на леђима.

– Има ли тамо још дрва? – пита ‘Арамбаша.

– Пуна шума поломљених грана! – вели Врабац.

– Е, ‘ај’те онда сви, те свако нека натовари по један добар бремен, јер ово је мало што сте донели.

Одосмо сви у шуму за Врапцем, те понесосмо колико је ко могао.

– Хоћемо ли да ложимо ватру? – пита Врабац.

– Не још, рано је, тек кад зађе сунце – вели ‘Арамбаша. – Него, дедер, поседајте сви да одржимо један савет.

Он седе, први, крај оног места где је одредио да буде ватра, а ми сви поседасмо округ, те да почнемо први хајдучки савет у планини.

– Браћо, – почеће ‘Арамбаша – од овог часа почиње наш хајдучки живот. Ми смо јутрос рано напустили своје куће и сад се тамо већ, у целој вароши, зна да смо отишли у хајдуке, а сви су се преплашили и стрепе, јер не знају шта их чека. Зато ми, браћо, треба да отпочнемо рад. Ја ћу вам изнети шта ја мислим да предузмемо, а ви ми кажите ако ко од вас има какав план.

Ту ‘Арамбаша ућута и погледа нас све редом, па кад виде да ми сви ћутимо, а он настави: – Ја мислим, браћо, да ноћас још не предузимамо ништа. Треба да се одморимо, треба да упознамо добро шуму и сву околину, па тек онда да почнемо рад. А сутра на ноћ, ако бог да, приступићемо делу. Послаћемо поуздану стражу на друм, и кад наиђу каква путничка кола, стража ће да звизне трипут. Сви ћемо, наоружани, полетети као соколови и пашћемо у заседу. Кад наиђу кола, ти ћеш, Глуваћу, испасти пред кола, јер ти си најбоље наоружан, имаш виљушку. Стаћеш пред кола и грмнућеш: »Стој, ни корака даље!« али знаш, то мораш тако да грмнеш да се кочијаш уплаши и да одмах испусти дизгине.

Глуваћ погледа у виљушку, која му је била за појасом, погледа у све нас редом, па покуша да грмне: »Стој, ни корака даље!« али како му није испало за руком, то узе да понавља и да се вежба. А ‘Арамбаша настави: – Кад кочијаш испусти дизгине, ти ћеш опет звизнути и ми ћемо искочити из заседе. Ти ћеш, Дроњо, одмах дочекати коње за дизгине; ти, Врапче, отићи ћеш позади кола да не би ко од путника искочио тамо и побегао. А ти, – окрете се ‘Арамбаша мени – стаћеш пред кола и викнућеш путницима: »Силази.«

– Ја? – запитах престрављено.

– Јест, ти! – потврди ‘Арамбаша.

– А ако у колима буде професор географије? – запитах ја са страхом.

– Ама какав професор географије? – чуди се ‘Арамбаша. – Шта има он посла у колима? У колима морају бити најмање два богата трговца, који се враћају са вашара где су продали стоку, и сад носе кући пуне кесе злата. Кад ти, дакле, викнеш: »Силази!« та два богата трговца сићи ће с кола. Тада ћу се ја појавити и погледати мрко, тако мрко да их прође језа целим телом. Тада ћу ја викнути: »Паре или живот!«

– А ако они не даду паре? – пита забринута Трта.

– Ако не даду, тада ћемо их напасти. Ти ћеш, Цврцо, скочити на једнога.

– А ако ми он опали шамар? – пита Цврца и чеше се већ унапред за уветом.

– Па ништа, зашто си хајдук? Зар наше старе нису набијали на коље, па су то они подносили, а ти не можеш један шамар.

– Па могу, није да не могу! – као правда се Цврца.

После узе ‘Арамбаша Да нам објашњава како ћемо затим делити благо и шта ћемо све купити за то благо. На првом месту тражио је за себе калпак, и одело све златом опточено, јер он, вели, као ‘арамбаша мора бити тако обучен. Доцније, кад га опевају у народној песми, не могу да му опевају почупану шубару и поцепане панталоне какве сад има на себи, већ мора имати самур-калпак и мор-доламу²⁶ златом опточену.

Врабац изнесе други један предлог, који смо сви са пажњом слушали. Он рече да би боље било да ми богате трговце остзвимо на миру; нека иду с милим богом. А он, вели, највише би волео када би наша чета сишла у варош, па да нападнемо гимназију.

– Па шта има у гимназији да се пљачка; онај стари глобус, поцепане мапе, креде и сунђери, ето то је све! – вели ‘Арамбаша, и смеје се Врапцу.

– Ја сам за то да ми ударимо на гимназију и да опљачкамо оне записнике које уписују ђачке белешке, па да лепо у њима поправимо себи оцене.

– Ух, много ти то вреди, а кад дође испит? – пита Цврца.

– А кад дође испит, а професор ће да помисли у себи: »Море, ово је хајдук, да ја њему дам добру белешку, да га скинем с врата, јер тешко мени ако *ми се он попне* на врат!«

– Није само добру белешку, него и примерно владање. Кад си хајдук, право је да ти да примерно владање! – подсмева му се Глуваћ.

И док ми тако разговарамо и кројимо планове о будућим подвизима, дотле већ и сунце поче седати, а из горе попухивати свежи вечерњи ветрић.

– Дедер, браћо, да повечерамо док је још за видела! – предложи 'Арамбаша и сви одмах развисмо своје пакетиће, па халапљиво пождерасмо све што је остало од ручка. Трта је чак полизао старе новине у које је био завио сир.

– Баш имаш хајдучки апетит! – вели му Глуваћ.

– Имам, – признаје Трта – ал' немам више шта да једем.

– Спремите сад ватру! – наређује 'Арамбаша.

И сад се сви предадосмо послу: једни ломе гране, други их слажу на гомилице за потпалу. Једва смо чекали да наложимо ватру. То нам је некако изгледало право хајдучки, кад поседамо око ватре.

– Подложи! – наређује 'Арамбаша Цврци.

– Не знам да л' могу гдегод, овде у шуми, да нађем старе новине? Моја мајка увек подлаже ватру старрш новинама – вели Цврца.

– Ама где ћеш у планини наћи старе новине? – вели му Глуваћ.

Ја се сетих да сам мој пакет завио у старе новине, па их дадох Цврци, он их утури међу гране, упали шибицу, пламен дочепа суву гранчицу, и сад полегасмо сви по земљи те почесмо из све снаге дувати и распиривати пламен.

Суво грање поче пуцкетати и пламен се изви високо, а ми сви весело кликнусмо као да смо се већ дочепали школских протокола и поправили оцене у њима.

– Ух, браћо, – узвикну 'Арамбаша лебдећи погледом за пламеном – зар није то Дивно бити хајдук? Још да нам је сад гуслар, па да нас опева.

– Па ево Врабац – рећи ће Дроња.

– Јест, он нам је већ певао уз гусле.

– Да изаберемо Врапца за гуслара – предложи Глуваћ.
– А знаш ли састављати песме? – пита ‘Арамбаша Врапца: –
Знам! – одговара Врабац поуздано.
– Јест’ зна! – додаје Дроња пакосно. – Ал’ покраде све из
читанке.
– Па покрадем, – вели Врабац – али ја то вешто саставим, а ти
не умеш ни то. Ево, имам ја и у џепу једну песму, јуче сам цео
дан седео код куће и састављао је.
– ‘Ајде, ‘ајде читај, – кликнусмо сви весело и Врабац извади из
недара два листа из књижице школских задатака, наслони се
ближе пламену да може видети, јер сунце већ утону и поче први
сумрак да се навлачи, и узе нам читати:

*Боже мили, чуда великога!
Кад се шћаше по земљи Србији,
По Србији земљи да преврне
И да друга настану времена,
Одметну се једна чета мала,
Чета мала али одабрана.
Одметну се гори у хајдуке.
Ја да ти је стати па гледати,
Сваки јунак бољи од другога,
Ал’ пред свима Брба ‘Арамбаша,
Јунак каквог надалеко нема;
На глави му црна шубарина,
На ногама плаве панталоне,
А очи му севају ко муње,
Над очима наднеле се веђе,
Те он кроз њих мрко погледује;
Мрки брци пали по рамену...*

Код тих речи Цврца гурну ногом Дроњу, који је седео до њега.
То је он, разуме се, кришом учинио, али оштро, соколово око
‘Арамбашно опазило је.

– Не подгуркуј се, Цврцо, – добаци му ‘Арамбаша строго.
– Ја то... – збуни се Цврца – мислим, знаш, претерао је Врабац
јер ти немаш бркове.

– Па немам их, знам ја да их немам, али то је због песме. У песми се увек за јунака мора да каже да има бркове.

– Па јесте! – извињава се Цврца.

– Настави! – наређује ‘Арамбаша Врапцу, а овај даље чита.

*Ја да ти је стати па гледати,
Кад он мегдан с Матамутом дели,
Два јунака, оба два једнака,
Под њима се црна земља тресе
И удара море о брегове.
Па се носе летњи дан до подне,
Док се Брби срце не разигра,
И удари пламен из ноздрва,
Спустише се веће над очима,
Засијаше муње из очију,
А удари пена на устима.
Па он грли руком Матамуту.
Како га је лако обгрлио,
Попуцаше кости Матамути,
Па га Брбо преко себе баца,
Те он пада у зелену траву,
И овако цвили у невољи:
„Благо теби, Брбо ‘Арамбашо,
Од теб’ нема већега јунака!“*

Чеда од задовољства превуче руком преко усана, као да глади бркове и добаци Врапцу: – Море, па ти умеш то лепо да саставиш!

– Па уме, дабоме, – додаје Дроња пакосно – кад он чува све старе читанке.

– Не кажем, има и из читанке, – брани се Врабац – али има што сам и сам саставио. Ево у читанци нема за Матамуту.

– Бога ми, добро је – понавља ‘Арамбаша. – А има ли још?

– Има! – вели Врабац.

– Па ‘ајде, читај даље!

Врабац настави да чита:

*А да ти је стати па видети
Све јунаке у чети Брбиној,
Сваки јунак бољи од другога.
Ту је Глуваћ, хајдук гласовити,
Којино је у борбама љутим
Скин'о досад дван'ест турских глава.*

– Уха, – разлеже се са свих страна.

– Па то у песми! – брани се Глуваћ. – У песми то мора тако да се каже.

– Читај даље! – наређује 'Арамбаша, а Врабац чита:

*Ту је Дроња, хајдучина стара,
Од ког дршће цела гимназија,
Гимназија и сви професори...*

– Уха! – опет узвик.

– Не прекидај! – наређује 'Арамбаша. – Читај даље:

*Ту је Цврца, јуначко колено,
Којино је грдно пропатио,
Преживео муке свакојак;
Пре но оде гори у хајдуке,
Каишем му леђа исписана,
И глобуса обе хемисфере.*

Трта се пакосно насмеја, али га пресече 'Арамбаша строгим погледом, те Врабац настави:

*Ту је Врабац, јунак нада свима,
Благо мајци која га родила!
Нема тога ком одолет неће,
Не боји се никога до бога.
Где он прође ту трава не ниче,
Он погледом коси и обара;
Пред њим дршће цела турска војска,
Јаој оном коме на сну дође,
А камоли да му шака падне!*

– Е, е, претера, претера! – чу се општи узвик, па да видиш и сам ‘Арамбаша пристаде уз то: – Претерао си, брате! – окрете се он Врапцу.

– Па то је због песме! – брани се Врабац.

– Па и због песме је много! – остаје упоран ‘Арамбаша. – Него, ти то да скратиш.

– Је л’ све да скратим? – пита Врабац.

– Не треба све! – вели ‘Арамбаша. – Оно раније је врло добро, ал’ то што се тебе тиче, то да скратиш.

Врабац се нађе увређен, сави хартију, метну је у џеп и не хтеде да чита.

Ми дигосмо главе, јер смо се били повили слушајући Врапчеву песму, и обазресмо се око себе и сагледасмо ноћ. Ућутасмо, обузети сви једном истом мишљу. Земља, небо, шума, ноћ... Нико ни речи не проговори, нико ни да зине; погледасмо се само међу собом и сретосмо се мислима. Једва у неко доба, тихо, шапатам, више у себи изусти Сима Глуваћ: – Ноћ!

XVI – ПРВА БОРБА

Ноћ.

Ућутали смо сви као заливени, или и ако проговоримо, а ми шапућемо, као да се бојимо да не пробудимо кога. Шапће и сам ‘Арамбаша.

– Хоће ли ово дуго трајати? – шапће да се једва чује Цврца.

– Које? – пита Глуваћ опет шапатов.

– Па ноћ.

– Дуго! – одговара Глуваћ.

– Ја не волим ноћ – вели Цврца и видиш нешто му игра у гласу.

– Ни ја! – вели Глуваћ.

То тако две-три речи, па опет настане ћутање и мукла тишина, и сви мисле једну исту мисао, коју не смеју да исповеде.

Почеће разговор Дроња, али тако као и сви остали:

– А има ли кога ноћу у шуми?

– Кога може бити? – храбри се као ‘Арамбаша, а и њему се као нешто мало стегло грло.

– Па тако, је л’ има живих створова? – наставља Дроња.

– Кад се зна да има овде хајдука, нико не сме да приђе шуми ноћу! – одговара ‘Арамбаша.

– А звери? – пита Врабац.

– Звери ноћу спавају! – тврди ‘Арамбаша, а као и њему прелетају бриге преко чела.

Па ућутасмо опет, а тек ће усред тишине Трта прошаптати: – А о поноћи?

– Шта о поноћи? – пита ‘Арамбаша.

Трта не одговори, није имао храбрости да одговори, а ни ‘Арамбаша га не запита даље. Сви смо знали шта то Трта мисли о поноћи, и свима нам затрепери срце и диже се коса на глави. Свима нам падоше на памет оне бајке, које су нам малима причале мајке о вештицама и змајевима, који се крију по дубоким шумама. Бадава су нам учитељи и професори доцније казивали да су све то само приче, измишљене приче, ипак се овога часа код нас свију јави то сећање и све нас обузе језа. Сад тек ућутасмо, па нити говоримо, нити главе дижемо, већ жмуримо да не би’ гледали око себе.

После дугог ћутања ‘Арамбаша проговори:

– Нема шта да се бојимо, ми смо оружани!

Нико му не одговори ни речи, нити диже главе, он поћута дуже времена, па опет прошапта: – Па јест, не треба да се бојимо!

Ама тек што он прошапта ове речи, а у шуми иза наших леђа, шушну нешто. Ми задрхтасмо сви и прође нас нека грозница целим телом. Ја хтедох да цикнем, али не могах, стегле ми се вилице, па не могу ни да отворим уста. Глуваћ, видим, гледа разрогачено у ‘Арамбашу и мрда нешто устима, али му не излазе речи на уста. Стегао му се глас па не може да изговори ниједну реч.

‘Арамбаша престрављено погледа на ону страну, одакле је шушањ долазио, али уто поче да се ломи грање тамо у шуми. ‘Арамбаша скочи први и дрекну: – Бежите, браћо!

Па кад клисну низ једну падину, ама као да си га из пушке избацио. Ми сви за њим. Боже господе, што је то била трка, а одузеле нам се ноге па не можемо да трчимо, него посрћемо, крхамо се, падамо и опет се дижемо. А немамо више ни даха у грудима, па незнаш хоћеш ли жив стићи ‘Арамбашу, а он измакао некаквих триста метара испред нас. Најзад, када и он малакса, дочепа се једнога храста, па се успе уз њега као мачка и проби се кроз грање, те оде ра највише врхове. Док ми стигосмо под хрест, чујемо њега озго: – За мнош, браћо, спасавајте се!

Јао, бого мили, што настаде гужва и гурњава ко ће пре уз хрест! Дочепао га се први Трта, па се попео тако за један метар, па стао од умора, а закопчао се за хрест па га не пушта. Глуваћ га дочепа за тур па га сроза на земљу, и стаде још на њега и успуза се уз хрест. Ја за њим, за мнош Цврца, па Врабац, па Дроња, а Трта се попе последњи.

Поразмештали смо се по гранама, а ‘Арамбаша чучи на врху храста.

Врабац, мада га је страх обузео као и све нас, не могаде ни у овоме очајном тренутку да опрости ‘Арамбашу што му је малопре рекао да скрати песму која му опева јунаштво, па диже главу, погледа више себе, у врх храста, и рече: – А ти, ‘Арамбашо, први клисну?

– Ја, је л’? – избрецну се ‘Арамбаша. – Море, реци хвала што сам вам спасао главе. Ви и не знате колика је опасност била; најмање их је стотина оружаних пушака било тамо. Видео сам их, сви имају пушке, а ми немамо ватрено оружје. Кад бисмо се борили прса у прса, ја бих примио борбу, али нисам смео да примим са ватреним оружјем.

– Па они ће нас и овде побити! – гунђа Глуваћ.

– Нас ће побити, – додаје Врабац – али ‘Арамбашу не могу, отишао је на врх храста.

– Ја сам се попео овде да осматрам непријатеља.

– Кад опколе храст па припуцају, падаћемо као зреле крушке! – гунђа и даље Глуваћ.

– Мир! – узвикну ‘Арамбаша. – Не говорите да се не одамо!

Сви ућутасмо и упресмо погдеде тамо одакле смо побегли. Са храста, који нам је дао заштите, лепо се догледала наша ватра, која се сад разбуктала, па пламен палаца и осветљава целу шуму уокло. Сви се загледасмо да видимо хоћемо ли под светлошћу пламена опазити непријатеља.

Мир, тишина, ништа се не види. Ми напрежемо очи и даље и гледамо нетремице тамо. После дужег времена Глуваћ први сагледа и прошапта: – Ја видим нешто!

– И ја! – додаје Дроња.

– И ја! – додаје Врабац.

Сви напрегнусмо очи још више. У пуној светлости пламена јасно се оцртавала нека четвороножна животиња.

– Оно је крава! – рећи ће Цврца.

– Није крава, него коњ! – додаје Глуваћ.

– Изгледа да је коњ, можда је војсковођа сјахао! – вели одозго, са врха, ‘Арамбаша.

Опет ућутасмо, посматрајући ону животињу иза пламена, док Цврца не кликну: – Па оно је магарац!

– Јесте, јесте! – викнусмо неколико нас, јер се сад већ јасно видело да је магарац.

– Ама, да ли је магарац? – пита још увек ‘Арамбаша.

– Јесте! – вичемо сви сад углас, јер се одиста лепо видело при светлости пламена.

‘Арамбаша поћута, поћута мало, па онда, изгледа, као да се на нешто велико и важно одлучио. Он је добро осетио да му је због малопређашњег бекства пао нешто мало углед међу нама, па је сад хтео пошто-пото да га врати и поче врло свечано: – Браћо и јунаци! Ми не можемо остати овде на дрвету читаву ноћ. Може ко заспати, па пасти с дрвета као зрела крушка. Морамо, дакле, нешто учинити. Ја сам се решио на један корак, па ма како опасан по живот био. Једанпут се живи и једанпут се мре. На муци се познају јунаци. Одлучио сам да сиђем с дрвета, и не тражим од вас да пођете сви за мном. Кога је страх нек остане. Сићи ћу и учинити јуриш на непријатеља, па макар их тамо било и две стотине. Ко ће дакле, браћо, са мном?

Сви пристадосмо да пођемо, јер смо сад већ били потпуно уверени да тамо нема ни сто ни двеста непријатеља, него свега једно једино магаре. Па зашто онда не бисмо били и ми јунаци на рачун магаретов?

Кад виде ‘Арамбаша да се сви одазивамо, а њему као да није било најправије, није желео да с њим поделимо славу у јунаштву.

– Па добро, – рече – ја вас не зовем, али ако хоћете!

И он сиђе с дрвета за две-три гране ниже, да нам буде ближе, и поче нам казивати свој план за напад: – Ја ћу, браћо, напред, нека мене прво снађе што је суђено. А ви се држите мало по страни, да ми прискочите у помоћ ако до невоље дође. Ићи ћемо полако, тихо, и то све четвороношке. Тако хајдуци увек иду кад хоће да изненаде непријатеља. Уз пут ни речи. Кад стигнемо на лице места, ја ћу вам дати знак и ви ћете сви полегати по земљи, а ја ћу да се привучем што ближе непријатељу, па ћу уједанпут, као тигар из заседе, арлаукнути као звер и скочићу пред непријатеља. Јесте ли разумели, браћо?

– Јесмо! – одазвасмо се сви.

– Е, добро, нека нам је бог у помоћи! – И ‘Арамбаша скиде шубару, па се прекрсти, а то исто учинисмо и ми сви остали.

– Е, ‘ајде, браћо! – рече ‘Арамбаша и пође низ дрво. Пођосмо и ми сви остали један по један.

Када смо били на земљи, ‘Арамбаша метну прст на уста и прошапта нам: – Лези и ни речи више! – па он први леже

четвороношке, а учинисмо и ми тако, и сад пође чудна чета хајдучка на четири ноге. Изгледали смо као мало стадо оваца. ‘Арамбаша напред као ован, а ми за њим као овце.

Ишли смо тако, ишли смо приближавајући се све више ватри. Када смо били једно стотину метара далеко, ‘Арамбаша стаде, окрете нам се и даде знак да ту останемо, и да полегамо по земљи. Ми учинисмо како је наредио.

Ми полегасмо, а он крете четвороношке даље, примаче се ватри па леже и он на земљу. Лежао је тако, лежао, а ми ко без душе, све нам дршће срце од узбуђења, па не смемо ни да дишемо.

Уједанпут мрклу ноћну тишину проломи страшан арлаук, као лав кад рикне, а ми кроз ону полусветлост од ватре спазисмо ‘Арамбашу како скочи као тигар, стаде пред магаре и викну: – Предај се!

Магаре не одговори ништа.

– Предај се ако ти је мила глава на рамену! – рикну поново ‘Арамбаша.

И магаре одиста диже увис уши, као оно војници у рату што дигну руке увис кад хоће да се предају.

‘Арамбаша се окрете победоносно к нама, звизну хајдучки и кликну раздрагано: – Овамо, браћо, победа је наша!

Ми прискочисмо сви, и затекосмо тамо крај ватре: ‘Арамбаша и магаре гледају се очи у очи као два противника. ‘Арамбаша стреља погледом, а магаре постиђено, ваљда што је побеђено, час гледа у ‘Арамбашу а час обара поглед у земљу.

‘Арамбаша седе уморан крај ватре и чарну је. Поседасмо и ми сви остали.

– Е, ово, браћо, беше жестока борба! – рече ‘Арамбаша.

– Па јест, – вели Глуваћ – ал’ магарац. – Ако је магарац – љути се ‘Арамбаша. – Ја сам ударио као да их је стотина, што ме се тиче што је магарац. Требало је имати срца па ударити. Ово, ти, Врапче, треба да ставиш у песму.

– Па може, – вели Врабац могао бих само да променим речи па да метнем овако:

Ја да ти је стати па гледати

Кад он мегдан с магаретом дели,

Два јунака обадва једнака...

– А, не тако – буни се ‘Арамбаша. – Откуд магаре? То немој тако, него друкче.

После ‘Арамбаша поче опширно да прича како је престао да дише, како је чекао да му се пробуди и друго срце, како је осетио кад су му заиграли мишићи и како је тад у себи рекао: »Напред, Брбо, па или смрт или слава!« – и скочио је на непријатеља.

То његово хвалисање нисмо слушали само ми, већ и магаре, јер и оно се сад придружило нама па стоји крај ватре и гледа нас све редом. Као да би хтелo рећи: »Баш добро те се нађосмо овде; био сам сам у шуми па ми мало досадно, а сад бар имам друштво!«

XVII – МАГАРЕТОВА ИСПОВЕСТ

‘Арамбаша је и даље причао о своме јунаштву, а ми смо слушали. Слушало је и магаре. Мене савладао сан, али ми страх не да да заспим, већ ми само падају капци на очи, и ја их непрестано трљам да не бих заспао.

У таквом полусну слушао сам магаретову исповест. Да ли нам је оно то одиста говорило, или сам ја то сањао, ево ни сад не знам, али, брате, као да га сад слушам. Приђе корак-два ближе, уђе потпуно у наше друштво, па поче да нам говори: »Ево и ја ћу у ваше друштво, бићемо одсад добри другови и пријатељи, и зато је баш потребно да вам кажем ко сам, одакле сам и како сам доспео овамо, у ваше друштво.

Немојте да ме питате ни за име ни за презиме. Магаре је магаре па макар имало и име и презиме. Чак боље је за неко магаре да нема име и презиме него кад има име и презиме, а магаре је.

Остао сам рано без родитеља, па ме Цигани продали на вашару и купио ме Таса млекација. Ви знате ону кућу под брдом, иза оног погорелог млина е, у тој кући живи Таса млекација и држи четири краве, које његов дечко ујутру истера на пашу, а увече их враћа па их помузу и рано ујутру мени баце самар²⁷ на леђа, обесе четири канте млека о самар, две с једне стране, а две с друге стране, и зађемо газда Таса и ја од куће до куће, те он раздаје редом млеко.

Стекао сам био лепо познанство и пријатељство у свим тим кућама. Деца су ме волела, а ја сам њих. Док је газда Таса уносио млеко и наплаћивао, дотле би се деца окупила око мене, па један би ми теглио уши, други реп, а било их је који су ме миловали. Пред једном зеленом кућом најрадије сам се задржавао. Ту је била једна добра и златна девојчица, коју су звали Цица. Цица ујутру добије белу кафу и две кифле за доручак, а она увек само једну кифлу поједе, а другу сакрије у џеп од кецеље, па чим ја дођем, а она истрчи, помилује ме и да ми кифлу. Звала ме је »Мишко«. Не знам зашто ми је такво име дала, али свако јутро кад би ме дочекала на вратима, помиловала би ме, почешала би ме мало око ушију и рекла би: »Мишко, мој слатки Мишко, хоћеш кифлицу?« Ето, те ме Цице највише жао, јер сад нема коме да даје ону другу кифлу.

Не бих могао ни на газда-Тасу да се пожалим. Пазио ме је, добро ме је хранио и имао сам пристојну шталу. Истина, одала мио би ме по кој' пут батином, али право да вам кажем, само онда кад сам заслужио. Посао ми није био тежак, и да сам био магаре на свом месту, ја бих и сад био тамо а не бих недељу дана лутао гладан овде по шуми и гризао кору са стабла да колико-толико утолим глад. Имао бих ја и сад свако јутро суво, лепо, чисто сено и имао бих свако јутро ону кифлу од Цице, коју сам увек у сласт пождерао. Е, али шта ћеш кад нисам имао памети, а није било никога да ме посаветује.

Уврте ми се тако једанпут у главу да напустим посао и газду и кућу, па да дунем у планину. Мрзело ме да радим даље; зашто да се ја мучим и трудим. Истина, без муке и труда нема хлеба, али мени се увртело у главу да ме у планини очекује умешено па обешено.

Дакле, тако ти ја једнога дана паднем на луду мисао да побегнем од газде.

Било је тако пред вече. Газда и онај дечко били замајани од муже крава, које су тек биле дотеране са пасишта; ја се извучем нечујно из штале; капија је била отворена и како нико није обраћао пажњу, извучем се ја кроз капију, па пустом улицом дунем у мрак.

Како је био велики мрак, а ја нисам знао путеве, склоним се ту ноћ у развалине млина, па ујутру још зора није ни праснула, тек што се мало расенила ноћ, кренем ја стазама кроз винограде, па хајд' у шуму.

Разуме се, да сам уз пут извукао и доста батина, јер како свану јутро, а ја немам уобичајено сено, па гладан зађем у туђ виноград и почнем да брстим лозу. Спази ме винограђија па потегне прошцем²⁸ и мене по ребрима. Ја само викнем аух, па киднем даље, уђем у други виноград, где ме опет тако исто дочекају.

Најзад, дочепам се ја шуме и данем душом. Ево, рекох, мојега будућег стана, ево моје слободе. Нећу више радити, спаваћу кад ми је воља, будићу се кад ми је воља, нити ће ме ко грдити ни ударати; живећу као бубрег у лоју.

То сам ја тако мислио, али мој стомак није тако мислио. Он се као нешто бунио и као да ми је говорио: »Живи ти, брате, као бубрег у лоју, само дај ти мени штогод јер сам од јутрос празан!« И, истина, ето, прва невоља на коју наиђох беше што нисам имао шта да једем. Окрећем се лево, окрећем се десно, нигде хране. Кад дође подне, а мене баш притиште глад, и почех као коза да брстим лишће са жбунова. Али то нити је била храна, нити ми је годила. Чим се сетим сена, којим ме је газда Таса залагао, а ја добијем грчеве; а чим ми падне на памет кифла којом ме је Цица свако јутро частила, а мене спопадне још већи грчеви.

Еј, магарче један, – говорио сам сам себи – баш си прави магарац! Други се стара о теби, други те храни, а теби то тешко, бежиш од тога. Хајде да те видим како ћеш сам себе сада хранити!

И ето, браћо, ја већ шест дана овако лутам по овој планини, брстим лишће, гризем коре са дрвећа и мислим у себи: Е, баш сам прави магарац!

А досади ми и самоћа. Хвала богу те ви наиђосте, да бар имам друштво.«

Ту магарац заврши своју исповест, погледа нас све редом, па ће тек рећи: – А откуд ви, браћо, да залутате у ову шуму?

– Ми? – као одговарам ја. – Па ми смо се одметнули у хајдуке.

– У хајдуке? – запита радосно магаре и диже уши као да хоће њима да испише знак питања.

– Јесте, у хајдуке! – одговарам ја.

– Е, врло добро, врло добро! – одобрава ми магаре са извесним усхићењем. – Па, хајде, примите и мене као друга у вашу чету.

– Тебе?! – као ишчуђавам се ја. – Како те можемо примити кад си ти магаре?

– А зар ви нисте? – вели ми магаре. – Ако нисте већи магарци од мене, мањи одиста нисте.

– Откуд ми? – као буним се ја.

– Па зар нисте и ви као и ја напустили дом ваших старијих, зар нисте напустили готову трпезу, топлу постељу и бригу родитељску, која је бдила над вама, и дошли сте овде да гладујете и да се мрзнете? Исто тако као и ја.

– Па то готово право кажеш! – рекох ја, јер тога тренутка осетих хладноћу и почех да се теглим, а кад отворих очи, видех: сви око мене будни, а магарац будан и мирно гледа у ватру, као да није малопре у сну са мном разговарао.

– Ама што не спавате? – запитаће ‘Арамбаша.

– Право да ти кажем, – рећи ће Трта – страх нас је. Што да се правим јунак, кад нисам, брате. Страх ме је, па ето ти!

– Шта има да те је страх кад сам ја овде? – испрсава се као ‘Арамбаша. – Видео си да сам кадар на стотину ударити.

– Јесте, али – узе да муца Трта – страх ме је поноћи.

И тога часа изађоше нам пред очи вилењаци, вампири, вукодлаци, буљине, слепи мишеви, змијски цареви, аждаје и але.²⁹ ‘Арамбаша виде да смо се преплашили, а биће да се и њему нешто мало стегло срце, па се окрете и предложи нам: – Добро, кад вас је страх, а ми ћемо остати будни целе ове ноћи. А да не заспимо, ‘ајде да причамо. Нека свако прича по једну причу коју зна. То ће нас расанити да можемо пробдити ову ноћ. Ево ја ћу почети!

XVIII – БРБИНА ПРИЧА

У Прилепу граду краљевао је некада краљ Вукашин Мрњавчевић и имао је три сина: Дмитра, Андријаша и Марка.

Ово што ћу вам причати било је у доба када је Краљевкћ Марко био мали, врло мали. Још тада је он био напреднији од све деце, и сви су се чудили детету које је већ у трећем месецу старости било тако тешко да га нико није могао на рукама носити. У четвртом месецу мали Марко добио је већ зубе, а у петом месецу је и проходао. Када му је било осам месеци, он је већ говорио; а када му је била пуна година дана, он се већ тукао с децом на друму и| тешко би било детету које њему шака падне.

Он би још тада – а било му је тек година дана – прстима разбијао орах коштуњак; узео би на длан лубеницу, по пет кила тешку, метнуо је на раме и одбацио по пет метара далеко, те би се лубеница расцмекала у сто парчади.

Када му је било две године, он је већ јахао гола коња, а када му је било три године, он се пео уз кршеве више манастира Трескавице, те односио младе орлиће које је нашао у орлову гнезду.

Али не само што је био јак и срчан већ је у малога Марка било исто тако и мудрости као и снаге. Није му било ни пуних пет година, а умео је надговорити и старца којему се бели брада до појаса. Калуђери из манастира Свете Богородице са Трескавца силазили би доле у Прилеп да се чуде мудрости детињој. И што они – ништа, али и учени монаси из атонске Свете Горе, када би походили дворове српских владара, ктитора³⁰ светогорских, увраћали би у Прилеп и дивили се мудрости детињој.

– Бог је овоме детету даровао и разум и снагу, те биће да му је наменио велику славу! – рекли би монаси светогорски.

Док је тако Вукашин краљевао у Прилепу, а Марко растао крај краљевога престола, тамо, на далеком истоку, царовао је један иноверни цар, који је многе земље задобио и многе народе заробио, те био сила над силама. Тај цар, када се заситио и власти и славе, повуче се у своје сјајне дворе и омрзе му друштво и весеље и разговор, он се повуче у самоћу и поче да размишља. Три су га питања нарочито мучила, прво: када је човек најјачи; друго: како човек може да избегне смрт па да вечито живи, и, треће питање: треба ли човек да слуша само

себе у животу или треба да се ослони и на савете својих пријатеља?

Та три питања морила су и дан и ноћ силнога цара, и није због њих имао сна и мира. Хтео је пошто-пото да их реши и сазна истину, а није умео сам да нађе. Тога ради поче призивати учене људе, звездочатце и мудраце, те их припитивати не би ли му они умели одговорити на горња три питања. Звездочатци и мудраци су се довијали на сваку руку, и покушавали да му користе својим знањем и мудрошћу, али га нису могли задовољити одговором.

Шта ће цар и како ће, а смирити се не може, јер га она три питања почеше сад још више мучити. Када није могао више да одоли, ни да нађе мира, а он једнога дана зовну себи најстаријега сина па му рече: – Седи на мој престо и владај док се ја не вратим. Ја пођох по свету да тражим мудрост.

И цар скиде са себе царско рухо и круну са главе па се обуче у просјачко одело.

– А што то чиниш, оче? – рећи ће син. – Што не путујеш као цар?

– Овако је боље! – вели цар. – Кад бих пошао као цар, нико ми не би искрено рекао истину, сви би ми или ласкали, или се бојали да ми кажу истину, а просјаку ће свако рећи.

И пође цар тако и обиђе целу своју државу, али мудрости нигде не нађе. Тада му један пустињак рече: – Чујем да тамо преко мора живе народи који се књизи уче, те кад би могао тамо поћи, можда би сазнао шта желиш.

Цар се упути и пређе море, па зађе отуда чак до Цариграда, па све дубље и дубље у земљу, распитујући се на све стране. Негде тамо, око Солуна, он срене неке калуђере, те приђе и њих да припита. А то су били баш они светогорски монаси који су се враћали са двора краља Вукашина.

– Ми ти, старче, – рекоше они просјаку седе браде до појаса – ми ти не умемо одговорити на то што нас питаш, али поћи овуда, уз реку Вардар, па сврати у град Прилеп; тамо краљује један српски краљ и у њега је син Марко, коме је Господ даровао колико снаге толико и разума. Можда ће ти то дете моћи одговорити.

Пође просјак уз Вардар, па пређе затим преко неких планина и сиђе у град Прилеп и паде пред Вукашинове дворе, и рече зашто је дошао. Одведоше га у град и изведоше пред њега малог Марка.

– Чух, дете, – вели му старац – да си врло јак и снажан.

– Тешко снази без мудрости! – вели му мали Марко.

– Али, веле, ти си mudar толико исто колико и снажан.

– Мудрост се и снага не мере на истом кантару.

– Тако је, дете. Истина је, видим, што о теби чух. Би ли хтео да ми одговориш нешто што ћу те питати? – вели старац.

– Стар си, а ја сам дете, дужан сам ти одговорити на свако питање.

– Умеш ли ми рећи, дете, кад је човек најјачи?

– Човек је најјачи – одговори Марко – онда кад брани правду.

Старац се задиви овоме одговору, па му упута друго питање: – Да ли човек може да избегне смрт па да вечито живи?

– Може! – одговори Марко. – Нека чини у животу добра дела, па ће живети и после смрти.

Старац се овоме одговору још више задиви, па му постави и треће питање: – Треба ли човек у животу да слуша само себе, или треба да се ослони и на савете својих пријатеља?

– Ако човек гледа себе на оба ока, сме се ослонити на себе, али ако гледа само на једно око, боље нек припита за савет пријатеље.

– Ја ти не разумем одговор? – рече старац.

– Људи обично гледају себе само једним оком, те виде само половину, само своје добре стране, а немају храбрости да отворе и друго око да виде и своје слабе стране. Такви људи, који нису кадри видети и своје слабе стране, не могу се ослонити на свој савет.

– И та ти је мудра! – рече старац. – Бог нека те благослови, јер сам сазнао оно што сам хтео.

Затим се диже и спусти руке детету на раме:

– Бог те је благословио кад ти је уз снагу дао и разум. Ти ћеш бити слава твога народа.

И старац оде својим путем како је и дошао.

А једнога дана, после доста времена, улеже у Прилеп велики караван од седамнаест камила, претоварених благом и даровима, оружјем и другом опремом. Вођа каравана, Абу-Бекир, изађе пред краља Вукашина и рече: – Мој господар, цар над царевима, залутао је у твоју државу као просјак, тражећи себи савета и одговор на питања која је себи поставио, и нико му одговора није умео дати до твој Марко. Он му шаље ове богате дарове.

Марко прими дарове; благо подели сиротињи, мач опаса, а буздован златом окован забаци за леђа. Тај мач и тај буздован задавали су затим насилницима много јада, јер Марко је увек важио као најјачи човек, не само зато што му је бог снаге дао већ и стога што је увек правду заступао.

XIX – ГЛУВАЋЕВА ПРИЧА

Био један млад козар, па по цео дан, од ране зоре до позне вечери, чувао своје стадо коза на камену и стени, где су се козе верале и брстиле лишће са жбунова, и травицу никлу између стена. Под једном стеном нашао је нешто мало хлада, те би ту подметнуо камен под главу, легао би на леђа и извадио двојнице из појаса, те свирао тихо и лепо, тако да би се који пут и саме козе искупиле па га слушале.

Једном тако, прекинуо он свирање, те да преброји козе, и виде: све су ту, само једно шутасто и пругасто јаре не беше међ' њима, и скочи одмах да га потражи. Мало је још па може залутати, те га зли људи могу и украсти. Козар одмах скочи на ноге, забодје двојнице за појас и пође тражити јаре. Тражио га је по стенама и врлетима, јер где би јаре него тамо. И спази га одиста наврх једне голе стене, на коју му је тешко било успети се, већ стаде под стену дозивајући јаре. Јаре га гледа озго са стене, али не силази. Сиромах козар није могао друкче него да се попне на стену.

Кад се попе горе, а он виде голу плочу, а на средини, где се ова распукла, један диван црвени цвет. Стигао је баш у часу кад јаре хтеде да обрсти тај цвет, па му жао беше тако лепога цвета, те шчепа јаре за ногу и осујети му намеру. Он узе јаре под мишку, па погледа још једанпут цвет, од које не могаше ока да одвоји.

Леп и красан цвет, али жедан, испржило га сунце на стени, те хоће да клоне.

Козару беше жао тако лепа цвета, па се спусти са стене са јаретом на рамену, однесе јаре и спусти га у стадо, а он оде извору, напуни своју капу водом и пође опет оној стени. Он зали цвет са онолико воде колико му се задржало у капи, и цвет се одмах освежи и диже главу и замириса дивним мирисом, као да је тога часа отворио душу своју, те да је захвалио козару што га се сетио.

Отада козар свако јутро и сваке вечери захитао би са студенца воду, у капи, и пео се горе на стени те заливао цвет. И као да су он и цвет склопили неко тајно пријатељство. Он, чим би ујутру дотерао стадо својих коза под стену, нестрпљиво би пожурио извору да захвати воду, те да залије свој цвет, а цвет би, чим би га он првим капима оросио, одмах дизао поносито главу и мирисао би, те испуњавао душу козареву мирисом.

Тако то из дана у дан, тако ујутру, тако с вечери. А једнога дана кад је превалило подне, дуну олуј те затресе из корена стабла. Козе се прибрасе под стену, а козар се и сам заклони под стену са својим стадом. Гране су се са високих стабала дубоко повијале; олуј је пискао, пробијајући се измеђ' стена; камење које се одвојило од својега постоља слетало је и с треском се сурвавало у поноре. Просу се затим лагана и топла кишица и све се умири, те опет сунце проби кроз облаке и обасја овлажено стење. Чим се тако мало смири, прва мисао козарева беше: »Шта ли је са мојим цветом?« Он одмах похита тамо стени, попе се и, на своју велику жалост, виде преломљену зелену стабљичицу. Олуј је цвет отргао и ко зна где га је однео.

Заболе козара до дна душе, забеле га као да му је ко прст одсекао, као да му је око ископано. Он с обазре лево и десно да види где ли је цвет пао, али нигде цвета. Олуј је био силан, морао га је понети и далеко негде бацити. Козар науми да га пошто-пото нађе, и пође се спуштати низ стрмину, на ону страну на којој је олуј дувао. Сишао је дубоко доле и иза једног камењара одиста нађе цвет. Обрадовао се као да је какво благо нашао, па га диже из праха и нежно га притиште на груди. Мало му суза није канула кад је видео како је откинути цвет клонуо.

Попео га је и узнео горе, па је захитао опет у капи воде и прскао не би ли га повратио у живот.

Кад је било предвече, он потера стадо у село, носећи у руци цвет пажљиво, као што би се рањеник носио, бојећи се да му не повреди ране. Он остави стадо код газде којег је служио, уреди све како треба, па пожури својој мајци, убогој сироти, са којом је живео и патио се у једној кривињари.

Чим поздрави мајку и уђе у кућицу, он одмах нали у чашу воде и стави цвет у воду, а затим исприча мајци како је заволео тај цвет, и како му га је олуј искидао, па га жао да тако леп цвет угине. Чим се још мало замрачи, он леже да се одмори, јер ујутру треба ранити. Разастре мало сламе по земљаном поду, подметну пањ под главу, леже и покри се шареницом, а чашу са цветом метну крај своје главе. Изгледало му је све као да цвет опет мирише и као да га тај мирис запаја, те га ухвати чврст сан.

А уснио је ту ноћ чудан сан. Као јави му се на сну старац дуге, седе браде. Приђе му и помилова га по челу, питајући га тихим светитељским гласом: »Ти си заволео овај цвет?«

»Јесам!« – одговори му козар преплашен.

»Ти си га неговао; жедна си га појио; кад га је бура покосила, ти си га жалио, па и сад га носиш собом и видаш³¹ га. То је лепо од тебе, ал' реци ми, када си све то чинио, јеси ли знао да и цвет има душу?«

»То нисам знао.«

»И цвет се као и човек рађа, живи, дише; и цвет расте, расцветава се и умире, па зашто не би и он имао душу?«

»Кад би тако било, било би ми га још више жао.«

»Видиш, синко, ти имаш добро и чисто срце, и заслужио си награду. Сутра у зору, кад истераш стадо, раскопај ону исту стену на којој је никао цвет, размести камење и сиђи у утробу стене; тамо те чека награда.«

То рече старац и ишчезе. Козар се од тога сна пробуди и не могаде до беле зоре ока склопити. Мало, мало, па би онако у мраку пружао руку да напипа чашу, и да види је ли ту још цвет.

Кад је зора праснула, козар се диже те да пође на посао. Опраштајући се са мајком, он јој предаде цвет, који је већ клонуо.

– Мајко, чувај ми овај цвет, не дај му да увене.

Чим је стигао тамо на пландиште, он прво збрину козе, па похита ономе месту на коме је цвет никао. Поче разгртати камење, онако како му је старац казао, и поче преметати стене. И сам се чуддио колико је снаге у њему. Други пут, он не би могао толики камен ни померити, а сада је читаве стене лако померао. Онај који је хтео за његову племенитост да га награди дао му је, извесно, и снагу да стене може померати.

Дизао је он тако камен по камен, док не наиђе на једну велику камену плочу и забрину се како ли ће њу дићи. Погледа у небо, прекрсти се и позва божију помоћ и диже плочу као што би дигао какав мали камен. Пред њим се указа дубок понор, и пође силазити у тај понор. Мало затим а њему блеснуше очи кад уђе у један шири простор. Пред њим је лежало богато скровиште драгога камена и злата, безброј врећа златнога новца и свакојаког скупогеног блага. Он се задиви свему том благу, и не знађаше шта да ради, али не хтеде пружити руку нити се таћи ма једног камена, већ прошапта у себи: – Чије ли је ово? Моје није, те га се нећу дотаћи!

И козар изиђе из пећине, која је скривала небројено благо, покри опет отвор оним великим каменом и врати се својим козама.

Мислио је, мислио још дуго на оно благо, али се на један мах сети цвета свога, па заборави благо и прошапута у себи: – Боже мој, само да не увене!

Једва је чекао да сунце зађе, те брже потера козе у село и очас се нађе мајци у загрљају, питајући нестрпљиво: – Да није цвет увенуо? – и не мислећи више на нађено благо.

Мајка дочека ово питање очију пуних суза и радосно му одговори: – Није, синко, већ се расцветао у најлепши земаљски цвет! – и уведе га у уџерицу, где козар сагледа чудо невиђено, лепоту девојку каквој равне нема под небесним сводом, нити је можеш друкче до само песмом опевати.

Козару засенише очи више него када је оно благо спазио и окрете се мајци да је упита шта је ово, али му приђе сама девојка и рече: – Седи, ја ћу ти све казати шта је и како је!

Козар са дивљењем и страхом седе крај младе девојке, и она му узе причати: – Од царскога сам рода. Мајка ми царица била је силно богата, све оно благо што си га видео под стеном, моје је материнство. Али ми је мајка била зле судбине. Ја је нисам ни познала, умрла је од патње пре но што сам је ја сагледала. Отац мој, цар, мучио је само да би је отерао од себе, јер је мира ради морао узети за жену кћер неког силног цара који му је често државу нападао. Мајка моја, која је волела оца, плакала је много и тешко; она је све своје благо склонила пре но што ће поћи у свет, и заплакала се горко над благом закопаним увиђајући да благо не обезбеђује срећу. Њена суза канула је и на ону стену и из те материне сузе поникла сам ја. Поникла сам тамо на стени, усамљена и ненегована, без игде икога свога. Повијали ме ветрови и пржило сунце. Нико да ме погледа. Ти си први који си ми пришао; ти си ми први пружио заштите. Одбранио си ме да ме коза не обрсти; залевао си ме да ме жега не обори, и кад ме је олуј ишчупао из корена, ти си ме пожалио и ниси ме хтео оставити оборену у прабини, већ си ме узео, освежио водицом и донео ме дома да ме негујеш. Али и поред све те неге, ја не бих могла преживети. Јутрос кад ти оде, клонула сам сасвим и мал не свенух. Али ме твоја мајка узе и метну на своје груди, и ја се први пут у животу напих материнске љубави и, ето, то ме освежи и врати ми душу човечанску и ја се од цвета, у мајчином наручју, обрех у девојку. Ево, сад сам твоја и све оно благо је твоје!

Матери наиђоше топле сузе на очи, она загрли и пољуби ово двоје срећних младих.

XX – ТРТИНА ПРИЧА

Једно вече добро сам вечерао. Имали смо за вечеру грашка, а ја га необично волим и појео сам два пуна тањира. Погладио сам се по трбуху и казао сам у себи: „Охо, хо, хо!“ и легао сам да спавам. Те ноћи сам чудан сан уснио. Као ја цар и то баш онако одистински цар. Седим на престољу, а сви преда мном клече. Ја их гледам, гледам па онда викнем: – Прилази!

И сада почну један по један прилазити и љубити ми skut, и казивати ми своје молбе и жалбе.

– Шта хоћеш ти? – питам првога.

– Светли царе, украли ми зли људи краву, а то ми је све имање.

- Нека му се пронађе крава! – наређујем ја првом дворјанину.
- Тражена је на све стране, па не може да се нађе! – превија се преда мном дворјанин.
- Онда, нека му се да једна од мојих крава! – наређујем ја, и сиромаш ми љуби skut и благодари.
- Шта хоћеш ти! – питам ја друтог по реду.
- Светли царе, – вели он – учињена ми велика неправда. Моје магаре зашло у туђу њиву, па погазило плод, а судија мене осуди да ми се удари двадесет и пет батина. Да је осуђено магаре, не бих ти се жалио; оно је погазило плод, па нека га и туку за то; али магаре да направи магарећа посла а ја да плаћам, зар бива то? Па ако бих ја извлачио батине кад год их магаре заслужи, тешко би мени било.
- Магаре је криво зато што је магаре, а ти си крив зато што знаш да је магаре магаре, па га ниси чувао. Зато наређујем да ти и твоје магаре поделите тих двадесет и пет батина по пола.
- Хвала, царе, и на толикој милости! – вели онај.
- А ти? – питам трећег.
- Ја, светли царе, имам кћер и проси је себи за жену честит младић.
- Па дај му је кад је проси!
- Дао бих му је, – вели онај молилац – али он тражи да му ја дам уз њу кесу злата, а ја сам сиромаш човек, немам ни толико колико ми треба да је прехраним.
- Дајте му из моје благајне кесу злата, нек удоми кћер! – наређујем ја дворјанима.
- Хвала ти, царе, на великој милости!
- И тако редом сваког питам и свакоме учиним шта могу и колико могу, а кад се молиоци разиђу, прилазе ми дворјани, клањају се дубоко и питају ме: – Имаш ли за нас какву наредбу?
- Имам, – велим им ја – прво и прво: да ми се купи за један динар бомбона, друго: да ми се направи торта за ручак, треће: да ми се направи много, много сладоледа, четврто: да се упрегне фијакер да се возим, али хоћу сам да терам коње.
- Све ће бити како ти желиш, светли царе! Имаш ли још какву наредбу?

– Имам! – велим ја. – Хтео бих сутра да се крунишем. Направите параду, али хоћу да буде и војна музика ту.

– Биће како наређујеш, светли царе!

И одиста, све је ишло како сам ја наредио. Донели су ми најпре бомбона. Дивне бомбоне. Ух, што сам уживао! Седим на престољу, прекрстио ногу преко ноге, накривио круну на глави, а у руци фишек са бомбонама па их убацујем у уста једну по једну. Милина једна, и то царска милина.

А тек да си видео кад су ми изнели тарту. На торти од шећера направљена звезда пет метара висока, па горе пет звона звоне и један дечко седи на самој торти и вуче за уже звона. То је била баш права царска торта, и што је главно, не знам одакле да почнем да једем. Ако почнем одозго, морам да поједем и звона; ако почнем одоздо, срушиће се звонара. Мислим се ја тако, мислим, и напослетку се решим да узмем одоздо. Таман ја потегао нож да одсечем једно парче – а пробудим се. Можеш мислити како ми је било криво што сам се баш тога часа пробудио, што нисам спавао само још мало да поједем и једно парче торте.

Сутрадан, а била је недеља, нисам долазио пре подне на храстово стабло. Једнако сам мислио на мој сан и једнако сам жалио што нисам одиста цар. Нисам тај сан хтео да испричам ни сестри ни мајци, бојао сам се да ме не исмеју. Испричао сам га само нашој старој служавци Марији. А она је знала да тумачи снове. За бомбоне ме питала какве су боје биле. Кад сам јој казао да су биле црвене, рекла ми је да ће ми се брзо, врло брзо нешто десити. За тарту ми је казала да ми предстоји велика радост, а за крунисање, које је заказано да буде у подне, рекла ми је од речи до речи: – Да знаш, још данас до подне десиће ти се радостан догађај, доживећеш право крунисање.

И кад ми је то рекла, ја сам са највећим нестрпљењем чекао подне и ту радост која ме очекује.

А ево шта се десило. Мој отац био у цркви, па кад изишао са службе божје, срео се са професором историје, и тај ме професор код оца много оговарао. Рекао му како сам рђав ђак, како не учим, како сам лењ, како је то више него извесно да ћу

понављати разред, и рекао му је још: да би требало да ме мало притегне и да буде строжи према мени.

Кад је мој отац, љут као рис, дошао на подне кући, чуо сам му још из дворишта глас: – Где је онај?

А ја сам седео у соби и очекивао сам радостан догађај и крунисање. Мој отац упаде у собу, па само ми рече: – Ту ли си, битанго? – па ме дочепа и поче да млати као никада дотад што није.

Вриштим ја и мислим у себи: »Па зар је то крунисање; зар је то радостан догађај?«

Разуме се, нисам добио ни ручак тога дана, иако је мајка правила и резанце с орасима, што ја необично волим.

Кад сам отишао после подне Марији у кухињу да украдем штогод од јела, ја сам јој горко пребацивао.

– Ето, тетка Марија, како си погодила мој сан.

– Па ипак сам нешто погодила – вели она. – Ја сам ти рекла да ће се нешто брзо догодити и, ето, видиш, догодило се врло брзо.

Од тога доба, хвала богу, никад више нисам сањао да сам цар.

XXI – ВРАПЧЕВА ПРИЧА

Полегали сви по кући, погасили све светиљке, те мишић кренуо из своје рупе да процуња око стола за којим се вечерало, да види ако је што мрвица падало са стола. А неће га већ мрзети ни да се попне на сам сто, јер ако редуша није била вредна те лепо почистила сто, биће и на њему по које зрно.

Кренуо тако мишић из рупе, али обазриво да због једне мрвице хлеба не погине лудо. Најпре протурио само њушкицу, да осети њухом није ли ту негде у близини мачка; па кад је не осети, а он протури и главицу само толико колико да очима провири изнад пода, те да види није ли где у близини мачка. И тек што погледа, спази како се у мраку сјакте два ока као две жеравице.

– Аха, ту смо! – помисли мишић у себи и увуче њушкицу дубље у рупу. Када је мало после покушао опет да провири, спазио је оне две жеравице, мачје очи, пред самом рупом. То је био стари кућни мачор Срђан.

– Гле злога мачка, чак сам и дисање оставио, па ипак ме је осетио! – помисли мишић у себи и ућута се у рупи, ни гласа да пусти.

Ћути он тако, ћути, ћути, па кад прошло подоста времена, а он науми опет да провири, као вели, ваљда је већ досадило мачку те се уклонио. Провири он, али мачак седи пред рупом као закован.

Чекао је мишић, чекао још, па кад виде да се мачак не миче, а он се упусти с њиме у разговор не би ли га одобровољио.

– Мислиш ти, течно, дуго седети тако пред овом рупом? – запита он мачка.

– Све док ти не изађеш, синовче! – одговара мачор.

– Зар си тако жељан да се познаш са мном?

– Нисам жељан да те познам, али сам рад да те поједем.

Мишића прође језа целим телом.

– А зашто, болан, кад ти ништа нисам скривио?

– Скривио си, боме, те још како – вели мачор. – Ето, прогризао си врата на маломе орману, па си прогризао кожу на фотелји; па си се увукао у орман, грицкао си сир и свуд си за собом оставио траг; па си прошле ноћи цело време гребао и шушкао под креветом, те госпођа није могла да заспи. Ето, и ти још кажеш да ништа ниси скривио. Па зар може бити већих кривица од тога?

– Па ипак, нису то тако тешке кривице да би ме због тога требало пождерати – вели мишић.

– Па какав бих ја био мачор ако те не бих пождерао?

– Не видим да је то за тебе неко нарочито задовољство да пождереш једнога малог мишића. Ја сам мали и мршав, нисам тако особит залагај. А тебе лепо хране у овој кући. Толико пута сам ја вирио из рупице и гледао како ти слатко једеш и кувано месо, и цигерицу, и пилећу шију. Па кад ти се већ тако лепи залагаји нуде, нашто ти то задовољство да целу ноћ дреждиш овде крај рупе и да чекаш мене.

– Е, мој синовче, – вели њему мачак – не знаш ти то. Ето видиш, моја госпођа има синчића Марка, знаш га, виђаш га. Е па, видиш, хране га и тове како само добра мајка може своје дете. Дају му и меса, и хлеба, и воћа и колача и све што пожели, па ипак он, кад није мајка код куће, воли завући кашичицу у теглу па украсти мало слатка. Слађе му је то него све што му дају. Тако, видиш, и ја. Дају ми, није да ми не дају, ал' ми је слађе што сам уловим.

Мишић увиде да су мачорови разлози сасвим оправдани, па се забрину, диже ножицу и почеша се иза увета. После краћега размишљања обратиће се он опет мачору: – А зар не би некако могло, стриче, да ја и ти удесимо па да склопимо међусобно пријатељство?

– Где си ти чуо и видео, синовче, да су мачка и миш били пријатељи?

– Па нису, али могло би да се удеси, јер бисмо ми као пријатељи могли једно другом бити од користи.

– Да би ти имао користи од мога пријатељства, – вели мачак – то је истина; али не видим какве бих користи могао ја имати од твога пријатељства?

– Могао би, стриче, имати велике користи. Дај ти само мени реч да ћемо од данас ми бити искрени пријатељи, и да нећеш мене дирати, те да ја могу слободно и безбрижно ходати ноћу по кући и збирати мрвице, грицкати корице и цуњати по орманима, а ја теби дајем реч да ћу ти доводити моје другове мишеве, свако вече по једнога, па хватај њих.

– А како их ти мислиш довести мени под шапу? – пита радознало мачор.

– Рећи ћу ти како. Ти ћеш се испружити и правићеш се да спаваш. Ја ћу мојим пријатељима и друговима рећи: »Мачор лизн'о ракије па се напио; хајде, браћо, да прескачемо пијаног мачка.«

– Хоће ли ти веровати?

– Хоће, јер им нећу само рећи, већ ћу изаћи слободно из рупе и трчаћу слободно око тебе и прескакаћу те, па они кад виде да се ти не мичеш, доћи ће и сами да те прескачу.

– Е, па добро, – вели му мачак – нека тако буде!

– Је л' часна реч? – пита мишић.

– Часна реч! – вели мачак.

– Е, од овог часа ми смо пријатељи. 'Ајде сад лези ти и прави се да спаваш, а ја одох да доведем своје другове.

Мачак учини тако, леже и испружи се, а мишић сиђе дубоко у рупу и позва све мишеве на договор.

– Браћо моја, – вели осталима овај мишић – да вам кажем једну веселу новост. Наш кућевни мачак, иначе наш крвни

непријатељ, напио се. Био жедан па видео у шољи на орману воду те почео сркати, а то не била вода но ракија. Истина, тргао се, али како је потегао свом снагом да срче, доста му је било и онолико колико је прогутао. Гледао сам га својим очима како пијан посрће по соби, а ено га сад пружао се па хрче као крме. Хајдемо, браћо, слободно напоље, можемо без страха целе ноћи цуњати по кући, нема ко да нам брани нити да нам смета.

Мишићи се скупили, сели на задње ноге па слушају и чисто не верују. Најстарији међу њима ће рећи: – Ама, је ли то сигурно да мачак спава?

– Јесте, кад вам кажем!

– Лукав је тај мачак, познајем га ја добро – рећи ће забринуто стари миш. – Може се он направити да је пијан и да спава, те да нас извара да напустимо рупу и безбрижно да се предамо пљачки по кући, а он тек да скочи па једног по једног од нас да похвата.

– Ево, ако се бојите, а ви немојте излазити из рупе, већ само провирите да гледате чуда, а ја ћу слободно да изађем и трипут ћу да прескочим мачка уздуж и попреко и шетаћу по његовим леђима, и сешћу му на чело и чупкаћу му бркове. А ви гледајте, па кад се уверите, излазите и ви слободно.

Тако пристадоше, те наш мишић изађе из рупе, а они сви промолише главице те да гледају представу какву давно нису видели.

Мачак се испружио, затворио очи и прави се да спава најтврђим сном. Мишић дође па сасвим слободног онако како су се споразумели, пође уз његову ногу и попе му се на леђа.

Мишићи вуре из рупе и диве се храбрости свога друга, а радују се што су се уверили да је мачак одиста пијан, те ће једну лепу ноћ слободно провести и процуњати по целој кући.

– И ко зна, – вели њима онај стари миш – може то и чешће бити, јер ракија је једно велико зло. Ко је једанпут лизне, пожелете и други пут, па трећи пут, па четврти пут, а онда то постане навика и мачак ће постати пијаница од којег ће и бог и људи дићи руке, те ћемо ми безбрижно проводити живот у овој кући!

Прича им тако стари и искусни мишић, а мишићи га радосно и са задовољством слушају. Дотле онај наш мишић, мачков пријатељ, прошетао преко леђа мачкових, па му се попео на главу и, онако како је обећао, узе да му грицка бркове.

Уједанпут ужасан цик и врисак. Мачак зину, дочепа свога пријатеља мишића и забодје му зубе у тело. Мишићи, који су вирили из рупе, стрмоглавише се и посекриваше се у најдубље помрчине, а онај мишић у зубима мачковим вије се и превија и цвили: – Не, забога – вели он кроз сузе мачку – пуштај ме, то сам ја!

– Па тебе ја баш и хоћу! – вели му мачак пошто га је рањеног пустио на под и притиснуо шапом да му не побегне.

– Ал’ ја сам твој пријатељ! – цвили мишић.

– Слушај, синовче, – вели њему стари мачак – са таквим хуљама као што си ти не гради се пријатељство. Зар бих ја смео да верујем у твоје пријатељство, кад си ти кадар свој род да издаш само себе ради. Шта ми јемчи да сутра нећеш и мене издати, јер издајица је издајица, а издајица је највећи од свих злочинаца. Ето, сад знаш зашто хоћу да те пождерем.

То рече мачак, па притиште снажно мишића шапом и овај испусти душу.

Све су то из рупе гледали и слушали мишићи. Они су се у првом тренутку преплашили и разбегли, али кад су видели да њима не прети опасност, почели су се поново збирати и извиривати из рупе и чуљити уши да чују сваку реч.

Кад њихов друг мишић испусти душу под шапом мачковом, онај стари миш се диже и седе на две задње ноге и рече скупљеним мишићима: – Видите ли како је то ружно род свој издати!

XXII – ЦВРЦИНА ПРИЧА

Мој брат Пера уме врло лепо да измишља. Не може се казати да лаже, јер никада неће слагати кад га што упита отац или мајка; али уме да измишља и то што измишља казује као да из нечега чита.

Једанпут тако, остао он код куће сам, па извадио из ормана сестрине лутке и играо се с њима па им почупао косе. Кад дошла сестра и видеља лутке са почураним косама, ударила у плач и запевку, те дотрчала мајка и изгрдила Перу и оставила га

тога дана без ручка. Да је казала оцу, отац би га још строже казнио, али мајка није хтела.

Мене и сестру било жао што је Пера остао без ручка, па смо од својега одвојили мало да нико не примети, и однели му у собу. Па сестра њему онако плачним гласом каже: – Зашто, болан, Перо, да ми почупаш лутке, па сад и лутке остале без косе и ти остао без ручка?

– Није хтела – вели он – мајка да ме саслуша, него ме одмах казнила, а да ме је саслушала, видеела би да ја нисам крив.

– Како да ниси крив, кад, ето, почупао си луткама косе?

– Нисам ја! – брани се сасвим озбиљно Пера.

– Него ко је?

– Саме су се лутке међу собом почупале.

– Е, Перо, то није истина! – ишчуђава се моја сестра. – Откуд се лутке могу почупати.

– Истина је кад ти кажем! – тврди Пера. – Ја сам одавно слушао, али нисам веровао, да има један дан у години кад лутке проговоре. Кад јуче, после подне, никог није било код куће, већ седим ја сам и учим лекцију. Уједанпут, чујем неки разговор у соби. Окрећем се лево, окрећем се десно, нигде живе душе. Ућутим се ја и кобајаги задубио се сав у лекцију, кад опет чујем разговор. »Ко то може разговарати?« – мислим се ја, и устанем, па завирих под кревет, завирих под сто, завирих иза ормана, аја, нигде никог. Отворим орман и видим седе у њему две лутке и гледају ме сасвим обично, тако да нисам могао ни слутити што. Затворим орман и опет седнем, кад опет разговор, али сад приметим ја да долази из ормана. Отворим врата од ормана и оставим их отворена, а ја се сакријем. Кад, мало после, чујем – разговарају лутке међу собом.

– Завидиш ми што сам још девојка, – вели плава лутка – а грешиш, пријо, бога ми. Јадно ми моје девојаштво. Док сам била у дућану, провела сам га у кутији. Кад дођу тако празници, Материце, Нова година, Свети Никола, нагрну купци у дућан и онда мене сваки час скидају из рафа и отварају кутију те показују. И баш сам лепо изгледала, имала сам на себи отвореноплаву хаљину од муслина са белим чипкама. И трговац ме је свима нудио. Знам, баш, дошла је једна мајка са ћерчицом,

хоће да купи лутку. Трговац показује мене, па каже: »Ево, молим, ово је један особит комад. Погледајте само како лепу хаљину има, па коса, видите ли како лепу косу има!« И мајци се допаднем, али она мала мустра, са прћастим носићем, тек напући уста па каже: »Не волим је, мама, има зелене очи!« Роткве њој стругане, откуд ја имам зелене очи. Ево погледај, пријо, зар нису ово очи плаве као небо?

– Право да ти кажем, пријо, – вели црна лутка и завирује јој у очи – иду мало на зелено.

– Ију, пријо, како можеш тако што да кажеш, кад сам трговац који је продавао каже да су плаве.

– А јеси ли се радовала кад су те продали?

– Та како да нисам. Једва сам чекала да изађем из кутије.

– Е, па, ето, сад не можеш пожалити, овде си провела лепо своје девојаштво.

– Па и нисам, пријо, – вели плава. – Ја сам Цицина лутка и не могу да се пожалим; Цица ме лепо гледа и пази ме и милује ме, али она има једног неваљалог брата Цврцу, па кад год пође од куће, а она ме због тог брата затвара у орман. И тако ти ја, док сам била у дућану, провела сам век у кутији, а сад овде, у орману. Па зар ми је то девојаштво?

– Па јест, право кажеш, – вели црна лутка – ја, ето, с тобом заједно, седим у орману. Само ја, што кажу, бар сам провела своју младост, па не жалим, а сад сам ионако удовица, па и не морам излазити из ормана.

– Па јест, што кажеш, провела си младост.

– Како да нисам, пријо! Била сам ти ја најлепша лутка у дућану. Па трговац узео мене и узео једног мушкарца лутана. Њега обукао у фрак, метнуо му мали цилиндар, белу кошуљу и лепу кравату, а мене у белу свилену хаљину и метнуо ми венац од мирте око главе и бели невестински вео. Па нас тако једно поред другог метнуо у излог и још удесио да се држимо за руке. Јао, драга моја, да ти је било откуд видети. Купе се деца пред излог, па нас гледају и само узвикују: »Ју, ала је дивна!« Па још кад се увече осветли излог, па заблиста она свила на мени, е, онда си требала чути и видети. Није само деца, него се заустављају пред излогом и људи и жене и сви узвикују: »Ју, ју, ала је дивна!«

– Па да, кад си била тако лепо обучена; свима се допала твоја хаљина – рећи ће мало завидљиво плава лутка.

– Ах, не! О хаљини нису говорили, него о мени.

– Да сам и ја имала на себи венчану хаљину и да сам стајала у излогу, сви би казали: »Ју, ју, ала је дивна!«

– Вараш се, драга моја, нико не би казао: »Ју, ју, ала је дивна!« кад би видео твоје зелене очи.

– Пре свега, моје очи нису зелене, него плаве.

– Па плаве, ал' иду на зелено.

– А твоје, какве су твоје очи?

– Ја имам црне очи и светле као жеравице, тако је сам трговац казао.

– А ја сам чула да је једна Цицина другарица казала да имаш мачије очи.

– Ију, ију, ију! – врисну црна лутка. – Ја мачије очи, ја мачије очи! И то ти да ми кажеш, ти која имаш жабље очи.

– Ију, ију, ију! – врисну сад плава лутка. – Ја жабље очи. Срам те било, како можеш тако што да кажеш, а не видиш зар каква ти је коса, изгледа као вуна извађена из душека, а фризура као ластавичије гнездо.

– То ћеш ти да извиниш, безобразнице једна, моја је фризура најмодернија, а не тако тршава као твоја. Изгледаш као шугава кокошка!

– О, простакушо једна, ти знаш шта је модерно!

– Знам боље од тебе, блебетушо једна!

– Ја, је ли? Зар од твога поганог језика немам ни овде у орману мира, па ја блебетуша! Пфуј, ево да ти пљунем у лице!

– Пфуј! – и почеше да се пљују као пиљарице, па онда ударише у врисак.

– Ију! Ију! – вришти црна лутка.

– Ију! Ију! – вришти плава лутка.

И уједанпут пуче шамар, па други, па трећи, па се онда дочепаше за косе, па вриште и чупају се. Једва сам их развадио!

– Ето, сад знате како се десило! – заврши Пера своју измишљену причу.

XXIII – ДРОЊИНА ПРИЧА

Био један богат, врло богат човек. Целога живота радио, мучио се и текао. А није био шкртац, умео је гдекад и помоћи невољног, подарити сиромашу и учинити добро дело, па ипак му је преостало доста, па и сувише.

Сви који су га знали мислили су да је са богатства срећан, али је он тешку бригу бринуо. Једноме своме пријатељу, када га је запитао, искрено је исповедио своје бриге. Вели: – Ја сам се много мучио, многе сам бесане ноћи провео; много жеља угушио, многа задовољства себи ускратио, да бих стекао ово што имам. А сад, кад сам стекао, бринем бригу шта ћу и како ћу. Имам сина јединца; по законима и божјим и људским, њему припада моја тековина после моје смрти. Хоће ли је он умети сачувати или ће сву моју муку и сав мој труд расути и упропастити?

– Па, колико ја познајем твоје дете, – вели пријатељ – изгледа ми мудро и паметно.

– Хоће ли остати такво кад види новац, јер новац је кадар човека да измени?

– Па кад си ти умео чувати новац, умеће ваљда и он – теши га пријатељ.

– Ја? Е, друго сам ја; ја сам се мучио и текао, а ко с муком тече, уме и да чува, а он ће готово стечено примити, па се бринем хоће ли умети ценити и сачувати.

– А ти га научи! – вели му пријатељ.

– Како?

– Онако како си себе учио!

Те речи пријатељеве: »Онако како си себе учио!« остадоше у памети богаташевој и поче о њима мислити и размишљати. Кад је све лепо смислио, он приступи делу.

Узе све своје благо из сандука и узид га у кућне зидове, па онда узе секиру те поломи браве на сандуцима. Све је то радио и урадио кад му син није био код куће, а кад би увече, легоше он и син да спавају. Преконоћ, пред саму зору, отац се диже још, па разби прозоре на соби, у којој су стајали сандуци са благом, па кад и то сврши, он опет леже у постељу и учини се као да спава.

Кад свану, диже се и он и син, те као што је то обично чинио, уђе у ону собу где стоји благо да га обиђе. И тек што ступи, он

очајно викну: – Јаој, тешко мени!

– Шта је? – притрчи му у помоћ престрављени син.

– Покраден сам, све су ми однели!

Виде син и сам, прозор разбијен, браве и катанци на сандуцима поломљени, а сандуци празни, ни трага од некадашњег блага.

– Тешко мени, тешко мени! – јеца несрећни отац.

Сину жао блага, али га још више жао оца што толико пати.

– Шта можемо, оче, – теши га он – ваљда нам је тако суђено.

– Суђено, зар под старост да останем без хлеба, зар под старост да просим?

– Радићемо, оче, па ћемо опет стећи.

– Лако је теби рећи: »Радићемо«. Млад си, па можеш и радити. Али шта ћу ја стар кад сам изломио снагу, па нисам више кадар ни да радим.

– Радићу ја, оче, и за тебе и за себе.

– Бог нека те благослови, синко; јер знај, имамо још данас јести од ово мало пара колико се при мени затекло, а сутра већ немамо ни колико нам за хлеб треба.

Провели су отац и син тај дан тешећи се међу собом и јадајући за изгубљеним благом, а сутрадан ујутру оде, боме, син на посао. Погодио се на једној грађевини да носи цигле на скеле. Посао није био лак, а он ненавикнут тешком послу, па се знојио и презнојавао. Тешко му је било, али је подносио, јер је знао да је на њему сад да помогне и подржи осиротелог оца. Та синовљева дужност дала му је снаге и он је подносио тегобу и напор.

Кад би подне, а он прими половину зараде, купи хлебац и похита да га подели са оцем.

Оцу се пролише топле сузе из очију кад прими залогај из синовљевих руку.

Тако је то ишло из дана у дан. Син је радио где год је посла могао наћи. Примали су га сви радо, јер је био вредан и савестан радник, а жалили су и њега и оца за судбине која их је снашла, те их од богатих гавана³² учинила пуким сиромасима. Радио је он тако и грбио се и мучио и хранио и себе и оца, и поврх тога, свакога дана одвајао је пару по пару, док није нешто мало уштедео, те једнога дана дође оцу и рече: – Радим, оче,

колико могу, али бојим се сувише је тежак посао, сломиће ме, те ко ће онда под старост да те подржи? Зато сам ја, видиш, одвајао пару по пару, закидао сам себи залогај да бих само могао да уштедим, и ево уштедео сам толико колико би ми довољно било да купим једнога коња и кола те да са њима радим. Опет је то лакши посао и можда ће нам више донети, те ћемо уз хлеб моћи и чим топлим да се заложимо.

Оцу опет наиђоше сузе на очи, и одобри сину намеру, те овај купи кола и коња и весела срца отпоче нов рад. И ишао му је посао лепо, те су се почели и боље хранити и пару по пару одвајати.

– А што сад одвајаш? – запитаће једног дана отац сина.

– Ако ми бог да, те кроз годину дана одвојим колико ми треба, мислим да отворим какав дућанчић, па полако, полако те ћемо ми опет доћи до онога у чему смо били. Не кажем да ћемо бити богати као што смо били, али ћемо моћи мирно и пристојно живети, па и то нам је доста.

– А реци мени, синко, – рећи ће отац – би ли ти волео да си богат као што сам ја био?

– Па и не бих, оче. Веруј ми, слађа ми је ова кора хлеба што је поштеним радом зарађујем, но она што ми се готова пружала.

– А увиђаш ли сад како је тешко стећи?

– Увиђам, оче!

– Па умеш ли да цениш тековину?

– Како да не умем, кад ето сваку пару ценим?

– Е, кад је тако, а ти узми мало пара из те твоје уштеђевине, па пређи преко у гвожђарску радњу и купи један будак.

– Што ће ми то, оче?

– Послушај ме што ти кажем!

Син оде и купи будак и донесе га пред оца.

– Е, сад, ‘оди овамо! – па га одведе у једну тамну собу.

– Дедер сад удари будаком у овај зид.

– Зид да рушим?

– Послушај ме што ти кажем!

Син замахну и удари.

– Настави, настави! – вели отац.

Син настави те удари неколико пута, док не испаде из зида неколико цигала и кроз ту рупу поче, да сипа гомила сребрног и златног новца.

– Шта је ово? – зачуди се син.

– То је моја тековина. Нисмо ми оне ноћи похарани. Ја сам склонио и узидео новац.

– А зашто си то учинио, оче?

– Хтео сам да ти дам један наук. Хтео сам да видиш како је тешко стећи, те да би знао сачувати оно што ти после моје смрти буде остало.

Син приђе оцу и пољуби му руку:

– Хвала ти, оче, на поуци коју си ми дао!

XXIV – МОЈА ПРИЧА

Био један дечко, звао се Рака Пустоглавић. Био једино дете у богатих родитеља, па размажен, пуст и неваљао. У школи није учио, а у кући је био непослушан.

Муку су мучили родитељи шта ће и како ће с њим и чинили су све, али ништа не помаже. А осећали су да је на њима срамота и грехота да једно једино дете које им је бог дао, нису кадри да васпитају и да га на пут изведу. А још имућни, те кадри су и потрошити, али шта вреди што су они кадри, кад Рака није кадар да учи и да слуша. Ако му купиш нову школску књигу, а он гађа њоме голубове или ако књига има слика, као што има у земљопису, у историји, у библијској повесници, он све те слике исече и излепи по прозорима. Ако му купиш нов шешир, а он га подметне под олук кад пада киша, вели да скупи кишницу. Ако му купиш школску торбу, он и не метне књиге унутра, нити је употребљава кад иде у школу, већ кад пође на играње с децом, а он је напуни сиром, воћем, медом, колачима, хлебом и свим што нађе по кући, па тамо дели деци.

У школи већ немој ни да питаш. Ако ће ко задоцнити на час, то ће он; ако ће ко заспати док професор предаје, то ће Рака; ако ко не зна лекцију, то је извесно да је он неће знати. Па онда разбиће прозор школски; зарезаће перорезом скамију; укуцаће ексер у школску таблу; преврнуће дивит³³ на професоровом столу.

А преко свега тога још и непослушан и неучтив. Одговара оцу, одговара мајци, дури се за столом, гура тањир од себе, не слуша што му се говори, не води рачуна о томе кад старији говоре, него им упада у реч. Ћути кад треба што да каже, дере се кад треба да ћути. Једном речи, прави тиранин у кући због којег су патили и отац и мајка.

– Ја не знам шта ћемо с овим дететом? – хукнуо би кој' пут отац и чупао себи косе од бриге.

– Не знам ни ја, боме, – одговорила би брижна мајка – ал' видим да не ваља ништа и да ћемо велике главобоље имати због њега!

Узимали су му наставнике, учитеље, васпитаче, васпитачице, па ништа не помаже. Свако од њих покуша да га умудри, па кад види да помоћи нема, а он дигне руке.

Једнога дана тако брижан отац иде улицом, па види на једноме зиду велики штампани оглас. Приђе и прочита – дошао у град велики циркус и бавиће се месец дана. И чега нема у том циркусу, и шта ти се све не набраја у томе огласу. Те коњи, те клонови, те атлети, те цокеји,³⁴ те гимнастичари, и пуно, пуно других занимљивих ствари.

Кад дође на подне кући, а он ће рећи жени:

– Баш да изађемо, жено, мало да се разонодимо. Поједоше нас ове бриге, па бар мало да да 'немо душом.

– Па можемо! – вели жена.

– Ето, дошао неки циркус, па читам има тамо хиљаду ђаволија. Поћи ће цео свет да гледа, те, ако хоћеш, и ми да пођемо.

Утаначише тако, те он оде и извади карте и увече одоше на представу.

Било је пуно света и осветљења и музике. Вештаци су изводили разне приказе, и страшне и лепе и веселе. Јахао цокеј на коњу и полагао по њему, и сјахивао у трку и шта ти није чинио. Па онда они вештаци у ваздуху, летели су с ужета на уже, да те језа обузме кад их гледаш. Па један гутао ножеве, други ишао по жици, трећи се превртао, четврти играо по врховима боца, и редом су тако многи изводили своје знање и умење. Али на једној се тачки нарочито заустави пажња господин-Томина (тако се звао Ракин отац). Изађе један човек, стаде насред оног

циркуског круга, швићну бичем и дотрчаше му пет паса, свих пет једнаких. Он им рече нешто, а они се поставише један за другим и тако у реду опколише круг. После им опет рече нешто и они дигоше по једну ногу и, свако на три ноге, опет опколише круг, а кад им се опет рече нешто, пси на две ноге опет опколише круг. После им он командова и узеше једно друго да прескачу, па онда се попеше једно другом на леђа и најзад се једно прући по земљи и направи се да је мртво, а оно четворо узеше га зубима, свако за по једну ногу и одвукоше га мртва.

Кад одоше, а онај човек швићну бичем те дођоше три ћурана и стадоше у фронт па гледају право у очи човека. Он им зазвижди и они се надуше и раширише репове, и по његовој речи, тако шепурећи се, почеше лепо, мирно, одмереним кораком да иду један за другим. Кад им нешто викну, они спустише репове и дотрчаше до њега те стадоше у фронт. Затим он узе један мали штапић, па стаде пред њих и поче да маше оним штапићем, а ћурани у један глас заћурликаше, и што више он маше, то они све више блебећу и тако да су изгледали потпуно као певачко друштво, а онај као њихов хоровађа. Кад и то сврши, он пусти ћуране да оду, а доведе једно прасе. Не би човек' веровао да се и једно прасе може научити толиким вештинама и да тако лепо слуша свога господара. Остави све друго што је радило, а он му је чак доваљао једну грдну велику лопту, па га повео на њу и кад поче музика, прасе је тако лепо котрљало лопту и увек остало на њеном врху да су се сви дивили.

Господин-Томи се нарочито допала извођења овога вештака. Она су га чак и бацила у нека размишљања. Кад пођоше кући, после представе, а господин Тома ће рећи својој супрузи госпођи Мари (тако се звала мајка Ракина): – Виде ли ти, бога ти, оно чудо?

– Које? – пита она.

– Па оне животиње: оне ћурке, оне псе и прасе. Шта су они, једна стока божја, стока без разума, па јеси ли видела како слушају и разумеју и чине све што им онај човек нареди?

– Чудо, одиста! – вели госпа Мара.

– Па добро, Маро, кад те бесловесне животиње па могу да се науче да слушају, зашто ми не можемо да научимо нашега Раку?

Њему је бог дао и разума, он зна што му се каже, разуме; па зашто онда не можемо да га уразумимо?

– Не знам! – уздише госпа Мара.

Господин Тома је с тим мислима и легао. Њему није никако ишло у главу како то да неразумне животиње могу да се уразуме, а једно разумно дете не може да се уразуми. Дуго је мислио он те ноћи о томе, а сутрадан, не говорећи ништа жени шта је наумио, диже се и оде у циркус и распита се где може наћи онога што дресира животиње. Показаше му и он му приђе: – Господине, – вели – ја бих хтео да вас умолим, ако можете да ми помогнете нешто. Ја ћу вас за то радо наградити.

– Врло радо, – одговори онај – само вам морам напоменути да ја крупне животиње, као што су коњи, медведи, слоновии и друге не дресирам; ја сам вештак само за ситнију животињу. Дакле, је ли то ситнија или крупнија животиња?

– Па, – збуни се сиромах господин Тома – није крупнија животиња. То је мој син. И онда му исприча све своје јаде и невоље.

– По свему томе што сте ми казали, јасно се види да ваш син има толико исто памети колико је има рецимо један ћуран или једно прасе. Према томе можемо га сматрати за обичну животињу и дресирати га.

– Ама, је л' може? – обрадова се господин Тома.

– Како да не може! – одговори вештак.

И погодише се.

Сутрадан дође вештак у кућу газда-Томину. Уђе, поздрави се и окрете се Раки па му рече: – 'Оди овамо!

Рака се усићио, па неће да му дође.

– 'Оди овамо! – рече вештак, али сад мало оштрије.

Рака опет неће да приђе. Вештак се диже, дочепа Раку за шију, па га преви преко колена и поче немилостиво да бије корбачем по задњем телу. Вришти Рака, вришти мајка и хоће да спасе дете; збунио се и газда Тома, а онај вештак само им виче: – Не мешајте се у мој посао! – Па кад до миле воље истуче Раку, а он га пусти, па седе на столицу и рече му опет: – 'Оди овамо!

– Нећу! – одговори Рака набусито и кроз плач.

– Нећеш! – и онај дресер скочи понова, пови га опет преко колена па настави да туче.

Рака јауче и превија се, па најзад узе да моли:

– Јаој, пуштај, доћи ћу!

Вештак га пусти, па седе на столицу и рече му:

– ‘Оди овамо!

И мој ти Рака, као млада невеста, приђе њему, а овај га онда помилова: – Тако, тако, видиш. А одсад упамти, кад те зовем ја или отац или мајка, или ма ко старији, а ти одмах приђи, иначе ћу те опет тући.

– Затим се вештак окрете родитељима па им рече:

– То је прва лекција. Данас на подне доћи ћу код вас на ручак да видим како се овај дечко при ручку понаша. То ће бити друга лекција.

Кад оде он, а господин Тома објасни својој жени у чему је ствар. Госпа Мара се нешто мало противила, није могла као мајка да се помири с тим да туђ човек, туђа рука, туче њено дете. Али кад јој господин Тома рече да и њега боли то, али, вели, мора се поднети за добро детета, онда се и она измири.

Кад дође подне, а онај дође и седе са њима за сто.

– Пре но што седнеш да ручаш, пољуби оцу и мајци руку! – рече он Раки.

Рака се нешто снебива и буни се.

– Хоћеш да пољубиш руку? – запита онај и диже се.

– Хоћу! – рече Рака и приђе па пољуби руку.

И отац и мајка не могу да се начуде тој промени.

Сипаше Раки супу, али он одгурну тањир. Није волео супу. Онај швићну бичем и викну: – Устај одмах од стола и стој тамо код фуруне. Устај!

Рака устаде и оде.

– А ми сад можемо наставити ручак. Њему ћете дати онда да једе кад буде молио да му се да супа. И ништа друго му нећете дати.

После ручка он призва гладнога Раку:

– Донеси ми твоје књиге!

Он их донесе.

– Шта ти је задато да научиш?

Рака показа.

– Сутра кад дођем, ти ћеш то знати. Немој се шалити да не научиш, јер ћеш зло проћи!

И отац и мајка Ракина нису могли да дођу к себи кад су видели да је Рака то слепоподне преседео једнако над књигом, а увече, кад је било о вечери, он најпре пришао оцу и мајци, пољубио руку, па онда сео.

Кад сутрадан дође онај вештак, а Рака зна лекцију и учтив и послушан да човек чисто не може да верује. Мајци и оцу лију сузе од радости што виде своје дете преображено и благодаре вештаку.

– Видите ли како се може и дете да дресира – вели им он. – Није то лепо, признајем, васпитавати дете батинама, као што се животиња васпитава. Бог је детету дао зато разум да схвати и разуме шта му се каже, али кад дете неће да разуме, онда оно само себе ставља у ред са стоком, и, онда, не можеш друкче!...

А затим се окрете Раки па вели:

– Сад знаш шта треба и како треба да се понашаш. Да слушаш и да учиш. Ја ти нисам више потребан и нећу ти више долазити, али док смо овде, за ово месец дана, свратићу сваки други, трећи дан, да видим ниси ли пренебрегао моје савете.

Рака се одиста од тога дана променио. Учио је, слушао је и био је добар, те деца, његови другови, прозвали су га: дресирани Рака.

XXV – ХАЈДУЧКЕ НЕВОЉЕ

Док смо ми тако један за другим причали приче, једнога по једнога хватао је сан. Најпре је задремао Трта; падала му глава на груди, он се борио да не задрема, те да слуша приче, али га је дремеж све више хватао и, најзад, кад га је већ савладао умор, подметнуо је камен под главу и слатко заспао.

Тако исто Цврца. Чим је испричао своју причу, а он прислонио главу на камен, пошто је прво подметнуо капу, па вели: – Ја ћу овако лежећи да слушам – али је одмах заспао.

Па тако редом један по један. Кад сам ја причао своју причу, били су будни још само Брба, Врабац и магаре.

– Хајде, лезите и ви, одморите се! – рече нам ‘Арамбаша, па се и он испружи.

Раније је био говорио да ће ноћу да постави једног од нас на стражу, док други спавају он да чува стражу, али или је заборавио или је рачунао, можда, пошто је магаре остало будно и на ногама, нека оно буде стража.

Како смо сви били уморни, јер смо јутрос врло рано устали, па онда толико пешачили, па издржали прву борбу, и најзад толики страх претрпели – то смо врло брзо заспали дубоким сном.

Ја не знам да ли сам те ноћи штогод сањао; знам само да ми је било зима, и да сам цвокотао зубима, те сам се том приликом сетио своје меке постеље, дивнога узглавља и топлога покривача. Како је тамо, код куће, било лепо!

Ујутру не знам кад смо се пробудили. Већ се било разданило. Ватра се сасвим угасила, али је пепео још био топао, те смо наднели шаке да их мало раскрavimo. Одело нам је било влажно од росе, а свакоме је на једноме образу била исписана црвена масница како нас је камен нажуљило.

Магаре је било још увек будно, али је и оно уморно обесило главу. Сви смо ћутали, нико ни речи није проговорио, али нам је свима нешто лакнуло на души кад смо сагледали дан.

Први је проговорио ‘Арамбаша:

– Јесте ли ми се одморили, јунаци?

Ми се сви погледасмо међу собом: нико се од нас није осећао баш толико јунак да би нас ‘Арамбаша могао тим именом ословити.

– Ја сам се грозно нажуљило! – рече искрено Врабац, и том изјавом ослободи некако и нас да будемо искрени.

– А ја сам се смрзао! – рећи ћу ја.

– И ја, бога ми! – додаде Цврца.

Па онда признаше сви да им је било зима, а Трта чак додаде да и сад још осећа језу и зиму, те ‘Арамбаша нареди да наложимо опет ватру.

Тек кад је ватра букнула, ми се мало раскрависмо. Када се раскрави, Трта први уздахну и рече: – Ја сам гладан! – и тога часа осетисмо сви глад, а од јела ником ништа није остало.

Врабац, по своме старом обичају, завуче руке у џепове и поче по њима тражити мрвице, па то учинисмо и сви остали; а Цврца

нађе један лист новина, у који је био завијен сир који је синоћ појео, па узе лизати тај лист.

– А, истина, ‘Арамбашо, – запитаће врло забринуто Трта – шта ћемо ми данас да једемо?

‘Арамбаша се на то питање збуни; изгледа да ни сам дотле није мислио о томе питању, па му сад наједанпут пуче пред очима. Он узе некако да се предомишља.

– Ако ћемо право хајдучки, – вели – ми би’ требали сад да ударимо на неко село, да опљачкамо стадо оваца, па да закољемо овна и да га испечемо на ватри, јер хајдуци једу дебело овнујско месо.

– Али га прво посоле, ваљда? – рећи ће Врабац.

– И једу га са хлебом? – додаде Дроња.

– А ми немамо ни овна, ни соли, ни хлеба – вајка се Врабац.

– Јест, то признајем – одговара ‘Арамбаша. – Ал’ ја вам само кажем како би требало по хајдучки. А ако нећемо, онда да смислимо, браћо, штогод друго.

И сад се сви замислисмо, као бајаги смислићемо. ‘Арамбаша чак два-трипут погледа магаре, не би ли ваљда и његово мишљење чуо, али је и магаре гледало ‘Арамбашу тако као да је и оно питало: »Шта ћемо данас јести?«

– Не остаје нам ништа друго – рећи ће најзад одлучно ‘Арамбаша – него да зађемо по шуми, да видимо има ли на каквом дрвету ма каква плода. Тиме би’ се могли за данас исхранити.

Свима нам се то учини као најбоље и ‘Арамбаша нас распореди, те се разиђосмо на разне стране, а крај ватре остадоше само ‘Арамбаша и магаре.

Глуваћ и ја смо ухватили једну страну и лутали смо по шуми све до подне, док нисмо потпуно изгладнели и уморили се. Крхали смо грање, цепали се, прескакивали трње, па ништа. Нашли смо мало жира и то смо покупили, иако смо знали да жир само свиње једу, али тек да покажемо колико смо били вредни.

Ја сам познао да је подне већ по томе што почеше да ми крче црева: – Јаој, Симо, – рекох – страшно сам гладан!

– И ја! – вели ми Глуваћ и хвата се руком за стомак, као да би хтео да га умири.

Кад смо се вратшш, већ су се и други сви искупили. ‘Арамбаша је лежао крај ватре; магаре је зашло мало у страну и брстило је лишће са неке гране, а Цврца се жалио ‘Арамбаша на Врапца: – Ја те молим, ‘Арамбашо, да му забраниш; једнако ми прича како је то лепа ствар штрудла од вишања.

– Па јесте лепа! – брани се Врабац.

– Знам и ја сам да је лепа, – јадикује Цврца – али сад, кад се ја превијам од глади, он ми једнако помиње штрудлу од вишања, па ми истерује воду на уста.

– Браћо, – рече ‘Арамбаша да би прекинуо Цврцине муке – дедер, јесте ли нашли штогод, јер, право да вам кажем, и мене ко да је почела мучити глад?

Ми први изручисмо из џепова жир.

– Јесте, бре глупаци, – смеје нам се Врабац – па жир једу свиње; то није за човека!

– Па дедер, јеси ли ти нашао што боље? – пита га Глуваћ.

Врабац истресе из џепа неке трњине.

– Ево, – вели – ово могу и људи да једу.

– Ух, – учини Глуваћ – то је циганско воће.

– Па што ниси нашао ти господско воће? – брани се Врабац.

– И после, скупља уста као кад пијеш стипсу! – гунђа и даље Глуваћ.

– Па ти, ако ти се не допада, немој да једеш.

– Међер,³⁵ ја сам најбоље нашао! – рећи ће Дроња и исповрти пред нас једну црну бундеву тиквару.

– Па и то једу свиње! – рећи ће неко.

– Једу, брате, – вели Дроња – али кад немаш шта друго, јешћеш и то!

– Дедер ту тикву метните на ватру да се испече. Печену ћемо лакше јести – нареди ‘Арамбаша, те Дроња положи тиквару на пепео.

Искупили смо се сви око ватре и нестрпљиво чекали да се тиква испече. Глад је расла све више.

– Море, да је једемо каква је да је! Ко ће дочекати да се испече? – први зацвили Трта, који је непрестано песницама притискивао свој празан стомак.

– И ја сам за то – прихвати Дроња – јер ми се увијају црева.

– Па једите мало трњине, колико да вас прође глад – вели Глуваћ и сви потегосмо да једемо трњиње, и свима нам се искриви лице од оне опорости.

– Ух, – вели Врабац грицкајући трњину – да ми је сад штрудла од вишања! Цврца писну као да га је тог тренутка ко ранио.

– Тако ти бога, не спомињи ми више штрудлу од вишања! – узе да преклиње Врапца.

– Ја не марим толико за штрудлу од вишања, али бих волео кувану буранију с месом – вели Дроња.

– Море, каква кувана буранија с месом; ја, брате, највише волим ћурку на подварку. Ух, па кад дочепам батак! – узвикну Глуваћ.

‘Арамбаши, који се досад јуначки држао, поче вода да иде на уста и закрвавише му очи, па уједанпут узвикну: – Забрањујем такве разговоре!

– А зашто? – пита Глуваћ.

– Зато што такви разговори шкоде здрављу!

Ућутасмо сви, па ће тек опет Врабац:

– Шта вреди то што не разговарамо, кад знам добро да сви мислимо на то. Ето, ја бих се кладио да Цврца сад мисли на штрудлу од вишања, Трта мисли на печење, Дроња на буранију, а Глуваћ на резанце са сиром. Ето, признајте!

Свима које је Врабац поменуо, наиђе вода на уста, а ми остали направисмо кисело лице као да смо тог часа загризли зелену оскорушу.

Да прекрати даље тај разговор, ‘Арамбаша викну:

– Дедер ту бундеву да утолимо мало глад!

– Није још печена! – рећи ће неко.

– Ако, и не вреди кад се сувише препече!

Скидоше бундеву, а ‘Арамбаша узе своју секирицу па је раскомада, и свако од нас уграби по једно парче.

Није била печена, тек се мало загрејала, али ми халапљиво загризосмо свако у своју кришку.

– Ух, па ово не ваља ништа! – рече први Врабац и испљува залогај.

– Не ваља, дабоме! – додаде и сам ‘Арамбаша. – Ово и није права бундева, ко зна шта је ово!

Па, бога ми, тако и сви остали, и побацаше своје кришке.

– Ово се не може јести! – вели Глуваћ. – Баш, Дроњо, ако ниси могао што паметније да нађеш, ово ниси морао да донесеш.

– Па ја да сам нашао чоколаду, ја бих је донео, али чоколада не расте у шуми.

И досад некако, док је бундева била на пепелу, надали смо се нечему, али сад, кад нас та нада обману, спопаде нас таква глад какву у животу нисмо осетили. И почесмо гласно да цвилимо.

– Јаој, мене мучи стомак! – вели Трта.

– И мене! – додаје Цврца.

– Како би било да покушамо да једемо траву. Траву једе и јагње – вели Глуваћ, па почупа мало траве и поче да је жваће, али је мало после испљува.

– Не може! – вели.

– Дај ти мени један жир – рече ‘Арамбаша и ја му пружих један од оних што смо их Глуваћ и ја донели.

– Да ли му је пријало или није, тек ‘Арамбаша поједе један жир. То исто учини и Врабац.

И на сву ту нашу невољу, некоме паде и жеђ на памет. Мислим био је то Дроња.

– Ух, што бих мало воде; осушила ми се уста од глади, па бар да ми је мало воде.

И тога тренутка сви осетисмо жеђ. Магаре, које је ваљда и само осећало жеђ, рикну тако снажно да се цела шума затресе.

– Благо њему! – рече Трта. – Бар може да рикне, ја ни то не бих могао. Сасвим сам изнемогао!

Сви смо осећали тешку изнемоглост. Врабац узне прегршт земље и метну је у уста, али је брзо испљува.

– Не може, ко је још земљу јео!

Видимо, магаре поче са једне младице да гризе кору, па ми узесмо за њим да гриземо кору. Али све то ништа није помогло, већ напротив изазвало још и грчеве у стомаку.

Први писну Дроња:

– Јаој, боли ме стомак, имам грчеве!

– И ја! – додаде Цврца и узне да притиска стомак песницама. Осетисмо затим и ми сви остали грчеве.

‘Арамбаша је осећао такође болове у стомаку, али се још увек правио јунак.

– Бар да нам је воде. Рђаво смо место изабрали. Свуд у планини има воде, а само овде нема!

– Јаој, мене завија стомак зацвили опет Трта.

– Браћо, – рећи ће на то ‘Арамбаша – најбоље је да полегамо по земљи потрбушке, да притиснемо стомак! – и он први леже.

Полегасмо и ми и поче да нас хвата као неки сан. Не спавамо, а ипак смо као у неком сну. Тишина, мир, лежимо потрбушке и тек с времена на време чујеш понеко јаукне.

XXVI – ШТА ЈЕ ТАМО БИЛО

Јуче ујутру пробудила се, по обичају рано у зору, Цврцина мајка, па пошла да обиђе децу. Изненадила се кад је видела Цврцин кревет празан, али је то још није толико препало. Мислила је, ту је негде у кући и изашла је да га потражи, јер ипак чудно јој је било да се он тако рано буди.

Када га нигде није нашла, вратила се у собу и сад је тек спазила да је прозор отворен. Секнула је одмах брига, па је избудила све по кући, сем свога мужа, Цврцина оца. »Нека«, вели, »нека они прво претраже, па ако га не нађу, јавиће и оцу.«

Кад су претражили целу кућу и нигде га нису нашли, онда су, дабоме, морали јавити и оцу. Отац се пробудио мрзовољан, па још кад је чуо да је прозор отворен, да Цврце нема, а он само рече: – Платиће ми он то ко вук кожом!

Мајка се ипак забрину.

– Па, добро, где може бити дете тако рано?

– Где – гунђа отац нерасположен што су га тако рано пробудили.

– Одјурio на игру.

– Ама какву игру још пре зоре?

– Па тако је то кад нема школе, па му је мали дан.

Тако је било и по другим кућама. Код моје куће мајка пошла ујутру да нешто узме из оног ормана у ходнику, па кад је отворила, а она приметила да нема сира који је синоћ оставила, нити иједног парчета штрудле од вишања, а зна добро да је синоћ оставила два парчета.

– Ију! – учини и пође у собу да ме пробуди и да ме пита, па можете замислити колико се изненадила кад виде да ме нема у кревету.

Дроњина мајка пошла рано ујутру у двориште да нахрани пилиће, па хоће да откључа врата и обрће кључ, али не може да откључа. Кад се ухвати за кваку, а она виде да су врата отворена.

– Ију! – цикну престрављена жена – заборавили смо синоћ да закључамо! Па то смо ми целе ноћи спавали при отвореним вратима!

Али мало после изиђе из дечје собе Дроњин мали брат и пита мајку: – А где је Жика, мама?

– Како где је, па у кревету.

– Није! – тврди мали бата.

После већ тражили га по целој кући, па кад видели да га нема, сетили се да је он то откључао врата.

До подне још су све куће, из којих смо ми побегли, биле некако и мирне. Свако је рачунао доћи ћемо, као обично, на ручак. Али кад прође подне, па прође један, па прође два, па три часа по подне, а нас нема, почеше бога ми и да се брину, а нарочито мајке.

Диже се Цврцина мајка па пође у посету Тртиној мајци. Зна да се деца друже, па дошла да види зна ли она штогод.

– Дошла сам, – вели – знам онај мој дружи се са вашим и, тако рећи, нераздвојни су, па сам хтела да упитате Миту да ли он зна где је мој Лаза?

– Како да га упитам, црној мени! – вели Тртина мајка. – Јутрос рано уђем у собу да обиђем децу, а кад погледам, његов кревет празан и врата од куће отворена.

– Па то су они заједно?

– Извесно. Ја сам баш мислила да пођем до госпа-Нате, јер мој се Мита никад не одваја од онога њеног Мила.

– Јест, право кажете – рећи ће Цврцина мајка.

– Па да пођемо заједно, биће Миле госпа-Натин знаће где су ови наши.

И тако се Цврцина и Тртина мајка упуте заједно госпа-Нати, Врапчевој мајци.

– Добар дан!

– Добар дан! – вели им она.

– Ми смо дошле мало до вас; знате они наши, па друже се с вашим Милом...

Нису дорекле реченицу, а Врапчева мајка их прекиде:

– Какав Миле, црној мени, кад га нема од ране зоре!

– И он? – запрепастише се Цврцина и Тртина мајка.

– Па дабоме, сви су они заједно: ето и ваши, а сигурно и онај госпа-Живкин несретник.

Тај госпа-Живкин несретник био је Сима Глуваћ.

Како ништа ближе нису могле сазнати од Врапчеве мајке, то се реше да пођу до Глуваћеве мајке, госпа-Живке, а придружи им се и госпа Ната.

Тако све три жене уђу код госпа-Живке, и затекну је врло забринуту. Чим их спази на вратима, а Глуваћева мајка се сети чега ради су дошле, па их предусретне речима: – Да нису и они ваши злосретници одбегли?

– Јесу! – одговорише све три жене.

– Јутрос рано?

– Јесте, још у прву зору – вели Цврцина мајка.

И сад све четири жене узеше да се вајкају и решише да се упуте заједно Дроњиној мајци, госпа-Лепосави.

Шта је могла и она да им каже, до то што знамо, једино да је и њен Жика отишао у рану зору и да се још није вратио. Кад поменуше да ће поћи и мојој мајци, придружи им се и госпа Лепосава, те свих пет мајки упадоше у моју кућу.

И сад свих шест мајки седоше да се вајкају и јадају, а дан већ полако измиче и још мало па ће вече.

– Ако на ручак и нису дошли, на спавање морају доћи – теши се Глуваћева мајка.

– Ма дабоме! – одобрава Дроњина мајка.

С том се утехом и растадоше, а сунце већ леже и поче први сумрак. А што више сумрак пада, то све већа брига у матера. Очеви још нису дошли кући, па и не знају, а мајке сваки час извирују на врата очекујући хоће ли им злосретни синови доћи, те да их очеви затекну код куће.

– Како ћу га, црна, дочекати и рећи му да Лаза још није дошао!
– вајка се Цврцина мајка, страхујући како ће дочекати мужа, јер зна колико је строг и колико ће се љутити кад не затекне дете код куће.

А кад би да се већ и лампе упале, материнска брига дође до врхунца. Сестре и браћа дадоше се у телеграфску службу измеђ' кућа из којих су одбегла деца.

– Иди, Сојка, – рећи ће Тртина мајка својој ћерчици – до госпа-Нате, питај је ли онај њен несретник дошао.

– Иди, Перо, – рећи ће госпа Живка свом млађем сину – до госпа-Лепосаве, питај је ли онај њен несретник дошао.

Растрчала се тако браћа и сестре измеђ' ојађених кућа, али сви се враћају са истим одговором: »Несретник још није дошао!«

Кад стигли већ и очеви кући, настао је прави лом. Грде очеви и псују и прете, и брига све више и више осваја све куће, јер је ноћ већ дубоко захватила.

Свима породицама пресела вечера, а већ можете мислити како су мајке преспавале ту ноћ.

– Нека се закључају врата, па ако наиђе, нека спава у дворишту – грми Тртин отац и мајка сирота закључава, али чим он заспа, а она се диже на прсте и полако отвара врата, и оставља их целу ноћ отворена, неће ли дете наићи.

Глуваћева мајка није ни легла. Онако обучена преседела је целу ноћ, и ко зна какве све мисли нису јој се врзле по глави. Цврцина мајка, чим је заспао отац, обесила се на прозор па до зоре није се скинула отуд.

И све остале мајке тешку су ноћ провеле. Јадно им спавање, кад им брига не да ни ока склопити.

И ујутру рано дигли се очеви, па свакоме од њих прво питање:
– Дође ли онај?

– Не, боме! – одговарају брижне мајке.

Кад то чуше, тешка брига пређе и на очеве.

Досад су још увек мислили: дечји несташлук, доћи ће. Ал' кад прође читава ноћ, а њих нема, значи да је несташлук премашио све границе, и да ствар треба већ озбиљније схватити.

Цврцин отац и не попи своју редовну јутарњу кафу код куће, већ се диже право пред кафану »Касину«, знајући да тамо

долази на кафу и газда Таса, Глуваћев отац.

– Дobar дан, газда-Тасо, – прилази му Цврцин отац и седа за његов сто, и наставља разговор. – Дође ли, бога ти, онај твој?

– Не, бога ми! – одговори брижно газда Таса.

– Ама зар целу ноћ?

– Целу ноћ!

– Ни мој!

– Па заједно су они – вели газда Таса.

– Заједно јесу, али где су? Нешто се мислим, па дођох и с тобом да се посаветујем како би било да ми то пријавимо власти, јер знаш, није то више шала, а није ни обичан несташлук. Цео целцат дан и целе ноћи нема деце.

– Па, господин-Арсо, – одговори газда Таса – биће готово најбоље тако како ти кажеш да пријавимо ми то власти.

Досркаше кафу, па се господин Арса и газда Таса дигоше да иду у начелство. Уз пут прођоше крај дућана газда-Стевиног а он стоји на дућанским вратима. Како је и његов син, Жика Дроња, у истом друштву, приђоше му те да и њега упитају.

– Дође ли, газда-Стево, онај твој? – пита газда Таса.

– Не, брате, па ето бринем од јутрос. Мало ми је других брига, него још и то.

– Па ми, знаш, кренули у начелство да пријавимо ствар власти, јер, брате, ово је већ озбиљна ствар.

– Бога ми, – вели газда Стева – добро ћете учинити. Чекај, ево и ја ћу поћи с вама.

Кренуше тако три забринута оца у начелство, па уз пут још среташе господина Пају, Тртиног оца. Он им сам приђе па вели: – Ја, бoме, пошао у начелство да пријавим ствар власти, јер онога мог несрећника ево све до јутрос нема.

– Па и ми смо тамо пошли! – одговорише у један глас три забринута оца, те им се сад и господин Паја придружи и сва четворица уђоше у начелство.

У начелству, у ходнику, затекоше још и Врапчевог и мог оца, које је иста невоља и иста брига довела, те се сад здружише па хајде пред начелника.

– Шта је, добри људи? – предусретне их начелник, јер их све познаје као ваљане и честите грађане.

– Зло је, господине, – узне реч Цврцин отац – деца нам одбегла од куће.

– Како одбегла? – пита изненађено начелник.

– Ето тако, господине начелниче, – наставља Цврцин отац – јуче у рану зору, док је још све по кући спавало. Па како су јуче отишли, ето их све до сада нема.

– Ама заједно су отишли? – пита начелник.

– Извесно заједно, – одговори Цврцин отац – јер су другови, не раздвајају се никад, а сви су у исто доба, у рану зору, напустили куће.

Затим узне начелник да пропитује за неке појединости, па кад сазнаде све што му треба, а он ће рећи забринутим очевима: – Идите ви својим послом, а вашу бригу ја примам на себе. Наћи ћу ја њих, ни бриге вас није.

– Е, хвала, господине! – и као олакша им свима нешто.

– Није то само хвала, – вели њима начелник – него припазите ви одсад и с ким вам се деца друже, јер рђаво друштво одведе дете од школе и од куће! А ја ћу их наћи, будите без бриге!

Тако одоше родитељи од начелника ипак мало утешени.

XXVII – ПОТЕРА

Начелник је био душеван човек. Осетио је добро колико је то велика брига, која је притисла неколико породица, па је свесрдно узне ствар у руке. Он се прво распитао с ким су се све та деца дружила, па кад је чуо да је међ’ њима измеђ’ осталих био и један пекарски шегрт, који је истеран из школе, он се прво почео о њему да распитује. Тога ради призвао је себи мајстора пекара код којег је Чеда био у служби.

– Мајстор-Перо, – рећи ће му начелник када је ступио преда њ – реци ти, бога ти, какав ти је тај шегрт Чеда?

– Неваљаалац, господине, да га горега нема под небом! – вели му мајстор Пера.

– Ама, бога ти, зар је толико неваљао?

– Лењ је као буба, господине, а хоће да слаже, ама не трене очима а слаже.

– Па он те је напустио?

– Није ме напустио, него сам га ја отерао. Истуккао сам га па отерао.

– А што си га тукао?

– Украо две переце.

– А кад си га отерао?

– Има томе већ пет дана.

– А где је сад он?

– Не знам, господине. Долазила ми је јутрос и његова мајка да ме пита; вели како је јуче изјутра отишао, до јутрос се није вратио.

– Аха, – учини начелник – дакле, и он је јучер ујутру отишао и досад се није вратио?

– Тако каже његова мајка.

– А ниси га виђао ових дана?

Нисам, господиине, бежи од мене, јер зна да ћу га испребијати ако га видим.

– А што имаш да га испребијаш, кад си га већ истукао и истерао? Он није више код тебе у служби.

– Јаој, господине, да знаш само шта ми је порадио, – вајка се мајстор Пера – оштетио ме, па ме осакатио.

– Ама кад то?

– Кад сам га истукао и истерао, а он, да ми се освети, отишао у собицу где држим брашно, па ми три цака ножем просекао те се грдно брашно расуло. Па мало му је било то, него у дворишту, на бунару, одсекао уже, па кофа пала у воду и ено не могу никако да је извадим.

– Е, да грдна неваљалца! – узвикује начелник слушајући јадање мајстор-Перино.

– И није то све. Имам већ девет година једну канаринку певачицу. Волим је као очи у глави, а он отворио кавез и пустио канаринку да одлети. Пребићу га, господине, тако ми бога, пребићу га где га сретнем!

Начелник је сад већ довољно знао. Знао је да је Чеда тај који је остале намамио и одвео; само је питање куда.

Пошто је наредио да се сва околица вароши осмотри и претражи гробље, шумица, колибе по виноградима, и пошто нас нигде није нашао, начелник је сео, па је још тога дана по коњаницима послао наредбу свим сеоским општинама, оним блиским вароши, да свака пошаље своје патроле и претражи

целу своју околину, па ако нас нађе, да нас спроведу начелству. Начелник је у својој наредби рекао и подвукао да општине морају то неизоставно извршити још у току дана.

После такве наредбе разишли су се сеоски општински пандури по луговима и шумама на све стране.

Ми смо у то доба, а то је било пред вече другога дана, већ били потпуно посустали од глади и жеђи. Лежали смо неко време потрбушке, како нам је 'Арамбаша био рекао, па кад смо видели да ни то не помаже, а ми смо се савили у једно клупче, као змије кад хоће зиму да презиме. Кад би нас ко са стране видео, помислио би да је то каква животиња са четрнаест руку. Изгледало нам је, кад се тако савијемо у клупче, да ће нам лакше бити.

– Па и ако умремо од глади, – вели Трта – бар сви заједно да умремо!

Не знам колико смо тако лежали у клупчету, али знам да је већ почео да мркне дан.

Сви смо били некако сањиви од глади и ни за шта нисмо марили. Једнога тренутка Глуваћ рече: – Ама, као неко крха гране у шуми!

Пре би' се ми на те речи преплашили и разрогачили би' очи и начуљили уши, али сад нико и не мрдну, нико се и не помери нити погледа тамо.

– Јесте, ено неко крха гране! – понови Глуваћ.

Уто се појави из шуме један сељак са великом батином.

– Бегај! – писну Цврца.

Клупче се зачас размота и скочисмо сви на ноге, готови да дунемо као ветар у шуму, али онај сељак диже батину и викну: – Не мрдај!

И сви стадосмо као укупани. Он нам приђе:

– Ко сте ви? – пита.

– Ми... – замуца Глуваћ – ми смо ђаци.

– Да сте ђаци, ви би' били у школи, а не у шуми. Говорите ко сте ви?

'Арамбаша, коме се нешто био везао језик, сад тек дану и проговори: – Ми смо хајдуци!

– Гле, молим те! – насмеја се сељак. – Баш хајдуци?

– Јесте! – одговори ‘Арамбаша.

– Јес’, боме, – вели сељак. – Требао сам то одмах да се сетим, чим сам вас видео. Па добро, а шта ћете овде?

– Па дошли смо у планину.

– Јес’, боме, право кажеш, а ја сасвим заборавио на то. Кад сте већ хајдуци, морате у планину. Тако је то откако је света и века – настави сељак, а све се смешка. – А овај, не знам, децо, да ли знате још један обичај хајдучки?

– Не знамо! – одговорисмо нас неколико.

– Е, видите, децо, обичај је хајдучки, кад их власт ухвати, да иду у хапсу. Је л’ тако?

– Јесте! – одобрава Врабац.

– Е, кад је тако, онда да вам се кажем. Ја сам власт.

– Ти власт? – изненади се Цврца.

– Јес’, ја сам општински пандур из села Подолице, а ово је шума тога села.

– Па шта ми теби сметамо, ми нисмо никакво зло учинили? – пита ‘Арамбаша.

– Како да нисте зло дело учинили, кад сте побегли од својих кућа? Зар би’ још нешто горе требало да учините? Стигао начелников распис да вас пошто-пото пронађемо и дотерамо, те ја поломих ноге од јутрос тражећи вас!

Ми сви побледесмо и погледасмо се међу собом.

– Па то потеря?! – пита ‘Арамбаша.

– Па потеря, дабоме. Него, децо, ја мало проговорих са вама, колико да се одморим, а сад, хајде напред!

– Ми овај, – поче да се буни ‘Арамбаша – ми смо у гори хајдуци, ми се не бојимо власти.

– Не говори! – одговори општински пандур.

– Ја док сам добар, добар сам, али немој да ме љутиш, јер ћу да ти истеглим уши, па ћеш да се чудиш!

‘Арамбаша осети колико му је тим речима повређен понос. Он се замисли и узе да се бори са собом. Дође му једнога тренутка мисао да насрне јуначки на општинског пандура, па да га пребаци преко себе као Матамуту, али се трже од такве помисли, јер би се могло десити да му општински пандур опали

шамар пред целом четом, а то би потпуно уништило његов старешински углед.

– Па добро, – поче он блажим гласом – куда ћеш да нас водиш?

– Не питај, него хајде напред!

– Па да га послушамо кад је власт! – саветује Врабац.

– Ако хоћеш, послушај, а ако нећеш, ја ћу те већ научити.

Ми сви покуњисмо главе.

– Хајде, полази! – викну он још једанпут и ми кренусмо као младе невесте, све гледајући у земљу.

Општински пандур застаде.

– А ово магаре, је л' и оно хајдук?

– Оно... – промуца Глуваћ – па јест, и оно нам се придружило.

– Е, доброг друга имате! – насмеја се пандур.

– А да вам није однекуд ово магаре било 'Арамбаша?

– Није, ја сам 'Арамбаша! – пробуди се код Чеди понос.

– Ти, гле молим те! Па јес', у тебе је таман толико памети колико у овог магарета.

Чеди плануше очи, али их ипак обори и прогута ову увреду.

– Е, па хајд' онда поведите и тог нашег друга! – нареди пандур, те сад нас осморо, седам хајдука и магаре, пођосмо испред пандура.

XXVIII – ТАМНИЦА

Стаза је била уска, па смо ишли све двоје по двоје. Напред су ишли 'Арамбаша и магаре, за њим Глуваћ и ја, за нама Цврца и Врабац и последњи Трта и Дроња.

Нисмо пошли оним путем којим смо дошли у шуму, него сасвим на другу страну. Нисмо смели гласно да говоримо, али смо се шапатом питали међу собом: – Куд нас овај тера?

Пандур је ишао за нама, поштапајући се на ону своју батину и гунђао је целим путем: – Хајдуци, еј, тешко вама! Једете кифле и млеко, а хоћете у хајдуке; спавате на меке перине, а хоћете у хајдуке!

Вече се већ почело да спушта, а ми које од глади, а које од страха шта ли нас чека, већ смо посустали те готово клецамо. Врабац два-трипут покуша да проговори са пандуром, али он некако увек пресече разговор.

– Много смо изгладнели, чича! – вели Врабац тужно не би ли изазвао саучешће пандурово!

– А ви што сте бежали од очева хлеба? – одговори овај.

Идемо даље, идемо ћутећи, па ће тек Врабац опет:

– Много смо уморни, чича!

– У хајдука нема умора! – одговара овај.

Опет идемо, идемо, идемо па ће тек Врабац:

– Хоћемо ли далеко, чича?

– Па има да пођемо...

– Не можемо да издржимо.

– Мени је за ово магаре да се не измори, а за вас не бринем!

– Да седнемо, болан, чича, да се одморимо мало! – вајка се Врабац.

– Па 'ајд' баш! – умилостави се пандур те поседасмо на једну утринуцу.

Седе и он међу нас.

Окуписмо га сви питањима:

– Куда нас водиш?

– Шта ће. бити с нама?

– Хоћемо л' добити да једемо? – Није могао свима да одговара, али нам укратко рече: – Водим вас у село, тамо ћете ноћас заноћити. Сутра вас спроводим у начелство.

Кад се одморисмо мало, а он се диже:

– Е, 'ајд, да пођемо, да нас не ухвати мрак.

Дигосмо се сви па пођосмо заједно са магаретом и, после мало хода, чусмо већ лавез сеоских паса, а мало затим уђосмо и у село.

На село већ пао мрак, овде и онде се види кроз отворена врата светлост пламичка на огњишту; све се повукло у куће и свуда потпун мир.

Пандур нас доведе до једне куће. То је била сеоска општина. У судници није никог било.

– А, морам јавити кмету да сам вас похватао! – рече, па се окрете нама. – Је л' нећете да се разбегнете док се ја вратим?

– Нећемо! – ми сви у један глас.

– Право да вам кажем, не верујем вам. 'Ајд овамо да ја вас притворим, јер кметова је кућа подалеко.

Па нас поведе дубоко у двориште, а на дну дворишта свињац. Кад нас доведе до свињца, а загрокта једна свиња отуда. Ваљда се тог часа пробудила. Он извади кључић из појаса, па отвори катанац на свињцу, те се окрете нама: – ‘Ајд, улази!

– Па зар у свињац? – запита Врабац.

– А није него ћу у канцеларију да те водим. Општина нема ‘апсане, па добро ти је и овде, док се не вратим од кмета. ‘Ајд’ улази!

Први ступи у тамницу ‘Арамбаша, те ми сви за њим, а за нама пандур угура и магаре, те нас је са свињом било сад девет душа у свињцу. Пандур закључа катанац и оде, а ми остадосмо ћутећи; нико ни речи да проговори.

– Ето, браћо, то је хајдучка тамница! – рећи ће први Врабац.

Нико ни речи, сем што свиња опет поче да грокће.

– То нам домаћин каже: »Добро дошли!« Треба да му одговоримо! – настави Врабац.

– Одговори му ти! – избрецну се на њега Глуваћ, коме је већ било досадило Врапчево зановетање.

– Тебе ће боље да разуме! – враћа му Врабац. И мал’ се око те ситнице не посвађаше, али уто се јави ‘Арамбаша. Он, који је као прави јунак све досад ћутао и подносио стрпљиво све невоље, сад први пут проговори: – Браћо, ми морамо и у невољи да будемо јунаци.

– Море, какви јунаци! – пресече га Врабац. – Зар затворили ме у свињац, у друштву са једним магаретом и са једном свињом, па сад да се правим јунак!

– Кажи, богу хвала те су нас овде затворили – вели мирно ‘Арамбаша. – Наше старе бацали су у дубоке тамнице, где су друговали са змијама и акрепима. Па је л’ би ти боље било са змијама и акрепима или са свињом и магарцем?

– То је истина, – признаје Врабац – али нећу да се правим јунак кад нисам.

– А по чему ниси? – пита га ‘Арамбаша.

– Па по томе, ето, по томе што нас један пандур дотерао све као стадо и сатерао у свињац.

– Ја сам, браћо, мислио да се упустим с њим у борбу, – брани још увек свој понос Брба – али сам се предомислио. Он је

пандур, власт, па не би лепо било да нам први напад буде против власти. Ето, зато нисам хтео да га нападнем.

Нико му не одговори, иако смо сад већ јасно видели ко је и какав Брба био јунак.

Кад виде Брба да му нико не одговори, он помисли да је успео одржати свој старешински углед међу нама, па настави: – Браћо, нешто да вас молим!

– Шта? – упиташе двоје-троје.

– Ми ћемо се сутра вратити кућама.

– Нећемо се вратити, него ће нас отерати – вели Врабац.

– Па то. Власт је власт, морамо слушати. Отераће нас, па ћемо се тамо опет видети са својим друговима. Немојте ником казивати да су нас метли у свињац са магаретом и свињом. Смејаће нам се. Него, ако вас питају, реците да су нас бацили у тамницу.

– Са змијама и акрепима – додаје Врабац.

– Ама, не мора бити са змијама и акрепима, тек кажите тамница је била. Лепше је!

– Јаој, што ме нешто уједе! – писну Цврца.

– И мене! – вели Дроња:

– Ама и мене! – чеше се Глуваћ.

– Па то је бува! – вели Дроња, који је ухватио буву и стегао је палцем и предњаком.

– Јао, колика је! – чуди се Глуваћ, који је и сам притиснуо буву на врату.

– Па зар у свињцу има бува? – пита се Врабац.

– Још како! – одговарају му.

Тада се ја у невољи сетих да имам у џепу пуну кесу прашка од бува, коју сам понео од куће кад сам се одметнуо у хајдуке. Данас за време гладовања, мал' нисам појео тај прашак, али кад сам га лизнуо, осетио сам да је горак и пече језик. Добро је бар што сам га сачувао, па сад узех и почех да сипам себи у кошуљу, у чарапе, у панталоне и свуд где сам стигао. Није ми богзна колико помогло, јер изгледа да буве у свињцу не поштују овај прашак као средство против њих, али сам ипак мало боље прошао од осталих.

Док смо се ми тако вајкали и чешали од бувље напасти, дође већ једном и онај пандур. Он нам донесе два велика хлеба и кад нам их пружи, а ми зачас заборависмо и на буве и на све остале невоље, и падосмо на хлеб грабећи се ка' пси о кост. Он нам нанесе и мало сламе за простирку, додајући: – Лепа је летња ноћ, овде ћете преноћити, јер немам где да вас сместим, а морам вас држати у притвору.

Нама је свеједно било, само кад смо имали шта јести. Наш друг магаре још раније се било уортачило са свињом и појело јој сав кукуруз што је био пред њом.

Када смо појели и последњи залогај хлеба, ми опет почесмо да осећамо бувљу напаст.

– Сав сам изуједан! – јада се Трта.

– Ја сам се разгребао толико да се закрвавило – вели Врабац.

– Не може се ни заспати – јада се Глуваћ.

– Морамо трпети, браћо, – теши нас 'Арамбаша. – Наши стари, кад су бацани у тамнице, на много су веће муке стављани. Њима су клинци забадани под нокте и они су трпели, а на нас су пустили само буве.

– Трпео бих и ја да сам у тамници, – вели Врабац – али и наши преци не би трпели у свињцу.

– Ја не могу да заспим! – гунђа Дроња.

– Ако издржимо ове муке, о нама ће се у песмама певати! – опет нас храбри 'Арамбаша.

– Хоће, јест! – гунђа Глуваћ.

– Па хоће, дабоме, ето Врабац већ смишља песму! – вели Цврца.

– Ама, како смишљам кад се гребем као несрећник – одговара Врабац.

А кад се мало смири, а он, иако га нико не опомену, поче за себе да певуши као уз гусле:

*А кад ноћца падне у планину,
Доведоше хајдуке у село,
Стрпаше их на дно у тамницу,
У тамницу, кућу необичну,
Где се свиња кукурузом храни.
Стрпаше их са свињом заједно,*

*Све седмеро и осмог им друга
Млекаџијско прљаво магаре;
Па их сташе на муке метати,
Сташе буве на њих налетати,
Крупне буве ко зрно пасуља
Изгладнеле ко вуци у гори,
Те крв сишу као пијавице.
Хајдуци се гребу и јаучу
И ноктима себи кожу деру.
Говори им Брба 'Арамбаша:
Браћо моја, из горе хајдуци,
И мој брате, магаре незнано,
Тешких ли смо мука допанули,
Бацили нас ко прасце у свињац,
И пустили на нас чету бува.
Тено смо се бува напунили
Ко џукеле из циганских черга;
Претрпите, браћо, муке ове,
Којено ће песма опевати!*

Ми се сви, поред толиких мука, насмејасмо овој песми Врапчевој, а 'Арамбаша ће му рећи: – Ту песму да заборавиш и никад ником више' да је не казујеш!

Умирисмо се, јер поче умор да нас савлађује. И свиња и магаре су већ одавно спавали. И ми полегасмо некако по оној слами и ућутасмо. Тек само чујеш погдеко викне »јаој« и чујеш како нокти стружу по кожи.

XXIX – ПОВРАТАК

Прва се ујутру пробудила свиња и почела нас њушком бости у леђа и у трбух.

– Што ме удари ногом у трбух? – дрекну из сна Цврца на Врапца, мислећи да га је он ударио.

– Море, нисам ја него свиња, и мене је пробудила, почела да ми једе ципеле! – вели Врабац.

Свиња, која је синоћ била тако мирна, сад при светлости зоре видеела тек какво је друштво добила, па се разобадала.

– Јаој, Трто, шта ти је то око врата, као да те је неко клао? – узвикну Глуваћ и сви погледасмо Трту, а оно врат му сав ишаран закрвављеним линијама.

– То је од бува! – вели Трта.

И сад тек узесмо сви да се загледамо. Били смо страшни, као они дивљаци што шарају своје тело; разгребене груди, разгребена леђа, ноге и руке. Жалосно нас је било погледати!

Хвала богу, наиђе онај синоћни пандур те нам отвори врата и изиђосмо сви из свињца. Он нам даде два хлеба, те поседасмо на траву, и падосмо на хлеб као гладне вране. Даде чак и магарету један навилјак сена, те га оно са задовољством покуса, а затим настави да пасе траву.

Због сунца ваљда, које већ беше упрло, почеше буве да нас напуштају, те се тако напасти спасосмо.

Кад поједосмо хлеб и написмо се воде на бунару, диже нас пандур: – ‘Ајде, – вели – да пођемо!

И као што нас је синоћ дотерао у тамницу, тако нас ујутру потера у варош. Он пред нама са батином, а нас осморо, седам хајдука и једно магаре, за њим све једно за другим.

Ишли смо лагано и дуго неким сеоским путањама, док не избисмо на друм, те сагледасмо Дунав и у даљини високи торањ наше Саборне цркве.

– Боже мој, шта ли ће да кажу наши код куће кад нас виде? – пита забринуто Цврца.

– Шта има да кажу? – теши га Глуваћ. – Мајка ће да се заплаче и да те загрли.

– А отац? – запита престрављено Цврца. – Отац? Па и он, брате. Знаш како је кад се изгубљено дете враћа родитељима?

– Па ми и нећемо кући, нас ће да воде право у начелство! – вели Дроња.

– Уха, па то ће да нас проведу кроз главну улицу?

– Па дабоме!

– Ал’ ће да нас гледа свет!

– Браћо, – сети се ‘Арамбаша да нам каже реч поводом тога – пазите, немојте да пролазите улицама као кукавице, јер ће нам се смејати, него се држите јуначки, као што приличи хајдуцима.

– А шта ћемо ми у начелство? – пита Трта.

– Како шта ћемо, па мора власт да нас испита! – вели ‘Арамбаша.

– Шта има да ме испитује!

– Тражиће од нас да признамо јесмо ли какав злочин извршили – вели сасвим убедљиво ‘Арамбаша.

– Ама какав злочин? – упаде у реч Врабац.

– Ја ћу да кажем, нисмо ми никог напали, него су нас напале буве и изуједале нас као курјаци.

– А шта ћемо да кажемо ако нас пита начелник за магаре? – пита Трта.

– Шта имаш ти да говориш за магаре; нека њега пита – вели Врабац.

– А шта ће да нам кажу професори у школи? – пита се Дроња.

– Ако је још епидемија, можемо се још некако и провући, али ако се свршила епидемија, па почела школа, онда може свашта бити – вели Врабац.

Идемо тако и разговарамо уз пут и све се више приближавамо вароши. Кад измакосмо још мало, а ми на друму сагледасмо два дечка који нам иду у сусрет. Кад су се нешто више приближили, ми познадосмо наше школске другове, Стеву Глисту и Тошу Свирца. Они су се у школи увек с нама дружили, али нису никад долазили на храстово стабло, јер седе на сасвим другом крају вароши. У вароши се већ сазнало да су нас нашли и да нас сеоски пандур спроводи, па они то чули, те нам похитали у сусрет. Кад их спази и познаде, ‘Арамбаша нас опомену: – Пазите, браћо, на своје понашање.

Приђу нам Стева и Тоша и хиљаду нам новости наказиваше.

Још јутрос рано, док смо се борили у свињцу са бувама, председник сеоске општине послао је коњаника начелнику и писмено га известио да нас је нашао у сеоској шуми, да смо изјавили како смо се одметнули у хајдуке, да нас је за ноћас притворио и да нас данас спроводи.

Начелник, чим је то чуо, поручио свима родитељима и рекао им је још да изађу ван вароши да свако своје дете води кући, како их не би пандур кроз варош спроводио, те да се не срамоте родитељи.

– Па јесу ли изашли на друм? – пита Цврца.

– Ено пуно света тамо – одговори Стева Глиста. – Све мајке и очеви, рођаци и деца. Пуно, пуно света.

‘Арамбаши би мило кад чу. Он се сећа кад власт тако ухвати хајдука, па га спроводи, како се силан свет искупи да види хајдуке.

– Браћо, – опомену нас он опет. – Пазите на понашање, јер сви ће у нас сад да гледају.

– Па то ће неки свечан дочек да буде? – вели Врабац.

– Па дабоме! – вели ‘Арамбаша и чисто унапред ужива.

И док ми тако разговарамо, а Стева и Тоша нам причају, већ угледасмо гомилу на друму.

– Што ће сад бити грљења и љубљења! – вели Глуваћ.

– Па дабоме! – опет потврђује ‘Арамбаша.

Дочек је био одиста свечан, али и врло тужан.

Нити је било грљења и љубљења, као што смо ми очекивали, нити је ко водио рачуна о томе што смо ми хајдуци. Кад приђосмо гомили, таман ми да полетимо у загрљај, а полетеше наши очеви и свако дочепа свога сина, и настаде, онде, на сред друма пред толиким светом, једна туча каква није забележена можда у историји ниједног народа. Чујем само Цврцу како, ваљајући се по земљи, вришти, а каиш његова оца пуца као пиштољ до врха барутом набијен. Глуваћев отац донео неку жилу па њоме млати Глуваћа; Дроњи спале панталоне па му на сред друма, пред толиким народом, његов отац неком дивљом трском исписује меридијане по глобусу. Врабац лелече, јер га отац дохватио за уши па га вуче по друму као вола кад ухвате за рокове; Трта само стење, а ја зовем у помоћ целу моју породицу, али ми се нико не одазива. Да гужва буде још већа, у целу ту гомилу упао је још и онај пекар Пера, Брбин бивши газда. Чуо да стижемо, а киван на Чеду што му је просекао џакове са брашном, одсекао кофу на бунару и пустио канаринку, па дошао на друм и понео собом ону дугачку лопату којом се убацује хлеб у пекарску пећ, и сад се размлатао лопатом и бије ‘Арамбашу тако крвнички како га ни његов рођени отац не би тукао. ‘Арамбаша сасвим заборавио на свој старешински понос, па пишти и мауче као мачка кад јој вратима притиснеш реп. А да чудо буде још веће, ту се нашао и газда Таса млекација са

баатином, па лупа оно грешно магаре узвикујући му: »Хоћеш у хајдуке, је ли?«

Не може се ни замислити како је то тужна слика била, та туча на друму. Изгледала је као покољ хришћана за време римског цара Нерона. Несрећне мајке вриштале су с нама заједно и браниле нас колико су могле, али ко ће нас одбранили од гнева наших очева?

Ако нешто буде Врабац овај догађај опевао у песми, то ће бити најтужнија песма после оне о пропасти српског царства на Косову.

XXX – НА ХРАСТОВОМ СТАБЛУ

Читаве две недеље храстово стабло остало је пусто. Нико му од нас није прилазио. Имали смо времена, јер смо сви били отпуштени из школе, с правом полагања испита, али нас је срамота била да изађемо на улицу. Цела нам се варош смејала, а већ деца када би ког од нас видела, дигла би одмах дреку: »Уа, уа, хајдук!«

У кући, дабоме, мајка још и проговори са мном реч-две, али отац, кад дође на подне или увече, а ја само гледам у земљу. Не смем да дигнем главу да га погледам у очи.

Прве недеље нисам ни јео за столом, већ ми је у собу доносила сестра ручак и вечеру. Те прве недеље отац ме није ни звао мојим именом, ја сам за њега био само »онај«. – »Је л' легао да спава онај?« – »Чита ли онај?«

Друге недеље довела ме је мајка за сто, али нисам смео ни реч да проговорим, него сам само гутао залогаје, а чим бих и последњи залогај прогутао, ја бих се дигао и одмах се склањао у своју собу.

Кад је била друга недеља, а ја се пробудио рано да гледам кроз стакло на прозору. Пролазе деца чисто обучена, умивена, очешљана и весело разговарају, и шале се и смеју се и играју. Мени дође нешто жао и наиђоше ми сузе на очи.

– Да изађем, мајко, само мало пред врата?

– Изађи, али немој се дуго бавити да не наиђе отац!

Изашао сам и седео сам мало и гледао како свет пролази, па сам опет ушао и завукао се у своју собу. Дошло ми је нешто тешко и плакао сам.

»Зашто ја да седим у соби као заробљеник, а сва остала деца слободно играју; зашто да мене у кући сви сматрају као проказаног, а сва остала деца у својој се кући осећају као птице у топлом гнезду своје; зашто да мој отац мене више не воли, а пре ме је толико волео; зашто да се мени цела варош смеје, зашто да ја ником не смем да погледам у очи; зашто да будем најурен из школе као последњи мангуп? Зашто све то? Са моје луде памети, само са моје луде памети!«

Кад је било послеподне а сијало сунце, па леп божји дан да ти је милина погледати. Баш ми дође жеља да мало данем душом; па се обиснух мајци око врата: – Мајчице, је л' смем да прошетам мало?

– Смеш, ал' се немој дуго задржавати.

Мислио сам прво да прошетам мало ту, око куће, али кад се једном нађох на улици, а мени паде на памет хрстово стабло.

– Боже, да л' има кога сад тамо?

Од дана када се десила она погибија на друму, нисмо се један с другим срили, чак ни на улици. Баш бих волео кад бих видео кога, да чујем како су прошли. Па и није далеко, тркнућу часком, колико да их видим само, па ћу се брзо вратити.

Кад стигох, изненадих се. Сви су били тамо сем Чеде. Чеда ни тада нити икад више затим није долазио у наше друштво. Срамота га је била што је пред нама извукао онолике батине. Чујем, ступио је у шегрте код једног опанчара.

Остали су сви били тамо, али не више онако весели као некада. Кад сам им пришао, сви су ћутали. И ја сам ћутећи сео крај њих.

Ћутали смо дуго, дуго, дуго, док ће тек Врабац рећи:

– Бреее, што поједосмо батина онога дана!

– Ћути, молим те, не помињи! – вели му Цврца.

– Знате шта, браћо? – рећи ће на то Глуваћ. – Да се заверимо да никад, никад више и не помињемо оно што је било.

Ми сви пристадосмо, зарекосмо се, и отад никад више нико од нас није поменуо наше хајдуковање.

КРАЈ

ПОГОВОР

Када је написао *Народног посланика*, имао је око двадесет година, у време стварања *Покојника* приближно седамдесет. За то време свет се мењао, противно свим очекивањима, баш као и ситуације у његовим делима. Желео је да пише трагедије, а *Хаџи-Лоја* одавно је нестао са наших сцена. Своје комедије је мање ценио, а управо оне су остале. Није желео ратове, а био је у ратовима, није желео затвор, а био је у затвору због једне песме. Био је глумац-аматер, новинар-фељтониста, дипломата, управник позоришта. Родио се у Београду, 1864, где је и имро 1938. Живот му је био разноврстан, често разноврснији него што је то желео он, Бен-Акиба, човек из два века, Бранислав Нушић.

Када читате *Хајдуке*, видите да је ту књигу стварао позоришни писац. Као да је подељена на чинове. У првом делу представљени су нам ликови и односи: јуначни Чеда Брба, Брабац, Дроња, Трта, Глуваћ, Цврца, и приповедач, који нигде не каже своје име, али се може претпоставити да је то сам Нушић. (Подвизи из детињства, које је описао у *Аутобиографији*, то и доказују.) Они се Брбе помало плаше, не верују баш претерано у његово јунаштво, али прихватају да их он увуче у своје планове, јер морају доказати да су и сами храбри.

У другом делу наилазимо на припреме за хајдуковање, а у трећем време хајдуковања, и расплет после кога се кажњени »хајдуци« враћају на своје храстово стабло, али без Чеде Брбе, који је, попут клина из народне приче о »клин-чорби«; све то изазвао. Поука – Нушић је, кажу, старински писац – саопштена је очигледно у причама које причају јунаци, да не би заспали; те приче су углавном саображене карактеру приповедача, те, рецимо, Чеда Брба прича први, и то причу о јунаку. Мање очигледно поука је дата у виду невоља које злосрећни »хајдуци« доживљавају.

Ови бескрајно непрактични дечасти, који у хајдучију носе неопходне потрепштине попут салвета и чачкалица, али им не пада на ум да понесу нешто више хране, одједном на сопственој кожи осећају сукоб између стварне и измаштане ситуације. Мрки хајдуци, »страх и трепет околине«, пате због глади, плаше се магарца. Очекивани ток догађаја потпуно је нарушен,

достојанство јунака сломљено, а из свега тога произилазе успели хумористички ефекти. Рецимо, десетерачка борба Чедџ Брџе са магаретом («два јунака, обадва једнака»), или ранији Чџедин подухват, са Матамутом, кад »није могао« да се бори, јер »није понео зејтин да намаже мишице«.

Деци је потребан јачи утисак да би се насмејала. Отуд сурове сцене у цртаним филмовима, које изазивају отпор одраслих. У овој књизи има много јаких ефеката. Признајем, волео сам ову књигу у детињству, и плашио сам се да је, после паузе од двадесет пет година, поново отворим. Питао сам се да ли ћу се поново смејати. Исмејао сам се. Деца из ове књиге могла би бити ваши другови, као што су били моји, и ваших очева, и њихових дедова. Ови дечаци немају Телевизију, али су деца која се и данас могу срести на углу неке улице, на неком храстовом стаблу. Сурови хајдук именован »Цврца« засмејао ме је недавно, баш као и први пут; Глуваћево одговарање на часовима исто тако. Понегде, можда, смејао сам се јер сам се сетио да ми је то некада давно било смешно, али је зато било духовитих места која, чини ми се, раније нисам примећивао. А то показује да је ово једна од књига које расту са читаоцима, то показује да је добра.

Зоран Станојевић

1 – катихета (грч.) – вероучитель, учитель веронауке.

2 – драмлија – куглица од олова којом се (и барутом) пуне меци за ловачку пушку.

3 – аков (мађ.) – ведро, стара мера за течност (50 литара).

4 – скамија – школска клупа.

[5](#) – фамулус (лат.) – школски служител, домар.

[6](#) – Avanti, generale! чита се: аванти, ђенерале! што на талијанском језику значи: напред, ђенерале!

7 – еспап (тур.) – роба.

8 – вергл (нем.) – механички инструмент са једном или две мелодије на који се свира окретањем ручке.

9 – мундир (франц.) – војнички копоран.

[10](#) – палетуша – провиндигјализам: еполета.

[11](#) – калпак (тур.) – војничка капа с ободом од крзна; шлем.

[12](#) – A cavallo, generale! чита се: а кавало, ђенерале! и значи талијански: јаши, ђенерале!

[13](#) – арлаукати – урликати; лармати, узвикивати бојне покличе.

[14](#) – ђинђува (тур.) – стаклени украс.

[15](#) – егзерцир (лат.) – војничка вежба.

[16](#) – Зулум је турска реч и значи: насиље; зулумћар је онај који чини насиље.

[17](#) – токе – украс на одећи, копче на опасачима.

[18](#) – мал – иметак у стоци.

[19](#) – Харати, турски значи пљачкати, а онај ко пљачка називан је харамијом. Харамбаша значи глава харамија, јер реч баша значи: глава.

[20](#) – Бињиш је врста горње хаљине.

[21](#) – Диван је веће, састанак, саветовање код Турака.

22 – Челенка је украс који се ставља на капу више чела, зато се и зове баш-челенка (баш турски значи: глава), а чекркли-челенка је она која има справу такву да се може према ветру окретати.

[23](#) – Јатак је онај који помаже и скрива хајдуке.

[24](#) – арњеви – кров на колима или кочији.

[25](#) – епитимија (грч.) – казна којом више црквене власти кажњавају свештено лице за учињену кривицу.

[26](#) – мор-долама – плава долама.

[27](#) – самар (тур.) – дрвено седло за коња који носи терет, товар.

[28](#) – проштац – колац.

[29](#) – ала – змај.

[30](#) – ктитор (лат.) – оснивач манастира, његов заштитник и дародавац.

[31](#) – вергл (нем.) – механички инструмент са једном или две мелодије на који се свира окретањем ручке.

[32](#) – гаван – по предању: богати Гаван, богаташ који је био тврдица, те га бог осудио на вечите муке.

[33](#) – дивит – мастионица.

[34](#) – цокеј (енгл.) – професионални тркач на коњу.

[35](#) – међер (тур.) – зар?

Table of Contents

ХАЈДУЦИ

I – НА ХРАСТОВОМ СТАБЛУ

II – ЧЕТВРТАК ПОСЛЕ ПОДНЕ

III – НЕДЕЉА

IV – AVANTI, GENERALE!6

V – МАТАМУТА

VI – ПОСЛЕ ПОБЕДЕ

VII – ХАЈДУЦИ

VIII – ТЕЖАК САН

IX – БРБА 'АРАМБАША

X – ЕПИДЕМИЈА

XI – НА ГРОБУ МАКСЕ ЖАБЕ

XII – ЦВРЦА ИЗДАЈИЦА

XIII – ОПРОШТАЈ

XIV – ОДМЕТАЊЕ

XV – У ГОРИ ХАЈДУЦИ

XVI – ПРВА БОРБА

XVII – МАГАРЕТОВА ИСПОВЕСТ

XVIII – БРБИНА ПРИЧА

XIX – ГЛУВАЋЕВА ПРИЧА

XX – ТРТИНА ПРИЧА

XXI – ВРАПЧЕВА ПРИЧА

XXII – ЦВРЦИНА ПРИЧА

XXIII – ДРОЊИНА ПРИЧА

XXIV – МОЈА ПРИЧА

XXV – ХАЈДУЧКЕ НЕВОЉЕ

XXVI – ШТА ЈЕ ТАМО БИЛО

XXVII – ПОТЕРА

XXVIII – ТАМНИЦА

XXIX – ПОВРАТАК

XXX – НА ХРАСТОВОМ СТАБЛУ

КРАЈ

ПОГОВОР